

Hanna Kallioluoma

SOSIAALISTEN SUHTEIDEN MERKITYS RIKOLLISESTA ELÄMÄNTAVASTA IRTAUTUMISESSA

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma

Heinäkuu 2019

TIIVISTELMÄ

Hanna Kallioluoma: Sosiaalisten suhteiden merkitys rikollisesta elämäntavasta irtautumisessa
Pro gradu -tutkielma 70 s. + liitteet 2 s.
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma, sosiaalipsykologia
Heinäkuu 2019

Rikostaustaiset ihmiset, ovat marginalisoitunut ja keskimäärin melko huono-osainen ryhmä. Usein he ovat jo lähtökohtaisesti heikossa asemassa matalan koulutuksen, työttömyyden tai esimerkiksi päihdeongelman vuoksi, ja vankilaan joutuminen voi pahimmassa tapauksessa jopa vain syventää näitä ongelmia. Tässä tutkielmassa tarkastellaan, millainen merkitys sosiaalisilla suhteilla ja verkostoilla on rikollisesta elämäntavasta irtautumisessa. Tutkielmalla pyritään tekemään näkyväksi ihmissuhteiden ja niiden merkitysten moninaisuutta, sekä selvittämään mahdollisia sosiaalisen elämän voimavaroitehtijöitä ja vaaran paikkoja, kun ihminen yrittää irtautua rikollisesta elämäntavasta. Aihetta tarkastellaan sosiaalisen tuen näkökulmasta, eli millaista tukea tai tuen puutetta henkilöt kokivat matkallaan kohti päihde- ja rikoksetonta elämää, ja aineistona toimivat viiden vankeudessa eläneen henkilön haastattelut. Lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään graafisen tuottamisen menetelmiä haastattelun virikeaineistona. Haastateltavat laativat haastattelun kuluessa itse kaksi ihmissuhdekarttaa sosiaalisista verkostoistaan lähtö- ja nykytilanteessa, ja niitä peilataan sekä sosiaalisten verkostojen tutkimuksen että haastateltavien kertomusten kautta. Haastatteluissa tuotettuja kertomuksia analysoidaan narratiivisen positiointi-analyysin keinoin, eli millaisia suhteita ja niissä tapahtuvaa sosiaalista tukea tai tuen puutetta kertomuksissa esiintyy, ja miten niistä kerrotaan. Analyysin keskiössä on se, millaisia hahmoja ja muita tahoja haastateltavat kuvailevat kertomuksissaan rikollisen elämäntapansa lopettamisesta, ja millaisia merkityksiä niihin liittyy muutoksen tapahtumisen kannalta. Haastatteluissa tuotetut kertomukset esitetään viiden henkilökuvan kautta, joissa tarkastellaan tarkemmin sekä merkitysten että kielen tasolla tuotettuja positiointeja. Lopuksi käydään läpi aineistoa kokonaisuutena ja siitä löytyviä yhdistäviä teemoja.

Haastateltuja yhdisti muun muassa AA-/NA-toiminnan periaatteiden, kuten vastuunoton ja aktiivisen menneitä virheitä hyvittävän toimijuuden, vahva sisäistäminen osaksi omaa kertomusta. Suhteesta päihteisiin puhutaan toisinaan kuin suhteesta vahingolliseen ihmiseen. Häpeän tunne on läsnä monista suhteista puhuttaessa, ja se toimi jopa läheisistä eristäjänä tekijänä. Kaikille haastateltaville oli yhteistä, että päihteettömään elämään ei mahtunut enää päihhteellisiä tai rikoksia tekeviä ihmisiä. Silloinkin, kun päihhteitä vielä käytettiin, moni kuvasi päihhteisiin liittymättömän sosiaalisen vuorovaikutuksen merkityksellisesti. Parhaat ystävät olivat niitä, joiden kanssa tehtiin muutakin kuin käytettiin. Nykytilanteessa moni oli tarkka siitä, keitä päästää enää lähelleen. Äidit olivat aineistossa voimakkaasti merkityksellisiä hahmoja, jotka tukivat ja olivat läsnä, vaikka tilanne olisi ollut kuinka huono. Isistä taas ei puhuta aineistossa lähestulkoon ollenkaan, eivätkä he yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta olleet haastateltavien elämässä mukana. Viranomais- ja kuntoutustyön kontakteista oli kahdenlaisia kertomuksia: joko kohtelu oli ollut tylyä tai suorastaan syrjivää tai sitten elämässä oli ollut vuosien varrella mukana jokin merkityksellinen auttaja ja rinnalla kulkija, joka oli aidosti välittänyt heidän tilanteestaan, ymmärtänyt ja yrittänyt auttaa, ja näiden ihmisten kanssa oltiin tekemisissä vielä tänä päivänäkin. Päihdetuen lisäksi myös laajempi vertaistuellinen yhteisötoiminta oli kaikkien haastateltavien elämässä vahvasti läsnä, ja sen kautta saatu sosiaalinen tuki ja vuorovaikutus oli kuin toinen perhe. Aiempaa tutkimuskirjallisuutta mukaillen tämänkin aineiston valossa vaikuttaisi siis siltä, että aito välittävä vuorovaikutus, inhimillinen kohtaaminen ja sosiaalisen tuen saaminen lisäävät ihmisen hyvinvointia. Päihdemaailmalle tyypilliset hyötysuhteeseen perustuvat ihmissuhteet ja esimerkiksi viranomaisilta saatu tyly kohtelu tai läheisten etääntyminen taas vie syvemmälle riippuvuuteen ja ongelmakäyttäytymiseen.

Avainsanat: sosiaalinen tuki, sosiaaliset verkostot, rikollisuus, vankeus, positiointianalyysi, narratiivinen tutkimus.

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

ABSTRACT

Hanna Kallioliuoma: The meaning of relationships when detaching oneself from a criminal way of life
Master's thesis, 70 p. + attachments 2 p.

Tampere University

Degree Programme in Social Sciences, social psychology

July 2019

People with a criminal background are a marginalized and underprivileged group. Often, they have challenges to begin with due to low level of education, unemployment and for example substance abuse, and being incarcerated might even further deepen these problems. In this study I examine the meaning social relationships and networks have when a person is trying to leave the criminal lifestyle. The subject is studied through social support perspective, or what kind of support or lack of it people have experienced on their way towards a life without crime or substance abuse. The data consist of five interviews with people who have been incarcerated at some point in their life. The study also utilizes graphic elicitation as interview incentive method by having the interviewees draw relationship maps of their social networks. The stories produced in the interviews are analysed with narrative positioning analysis. The centre of analysis focuses on what kind of characters the interviewees describe in their narratives about quitting the criminal lifestyle. The narratives are presented as five portraits in which the positionings produced through meanings or linguistically are examined in more detail. Finally, the data is examined as a whole.

The interviewees shared a strong internalization of the principles of Alcoholics or Narcotics Anonymous, like responsibility taking and active agency in righting old wrongdoings. In their past the relationship to intoxicants resembled a malignant relationship with a person. The feeling of shame is present often when talking about close relationships during that time. All interviewees shared that after changing their own life there was no longer room in their social networks for people who still used substances or committed crimes. Even when still using themselves, those relationships that were not based on substance usage, were considered more meaningful and closer. Mothers were described as especially meaningful characters who supported and were present no matter how bad it was. Instead fathers are barely mentioned at all. Narratives about relationships with officials and helping professionals had two categories: either the interactions had been blunt and even discriminating or there had been a meaningful person who had helped and cared about their situation. Peer support communities were an important part of all the interviewees lives and were often described even as a second family. In consistency with previous literature, this study finds that genuine caring interaction, humane encounter and receiving social support increase the well-being of an individual. Instead exploitative relationships and for example unkind treatment from officials and alienation from family takes deeper into substance abuse and deviant behaviour.

Keywords: Social support, social networks, criminality, incarceration, positioning analysis, narrative research.

The originality of this publication has been verified with Turnitin OriginalityCheck program.

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Rikosseuraamukset ja rikollisuus Suomessa	3
3 Sosiaaliset verkostot	9
4 Sosiaalinen tuki	12
5 Sosiaalinen tuki ja verkostot rikollisen elämäntavan kontekstissa	17
6 Tutkimuskysymys ja tutkimuksen metodologia	22
6.1 Narratiivinen tutkimus ja positiointi	22
6.2 Haastatteluaineisto	26
6.3 Kuva-aineisto ihmissuhdekartoista	28
7 Tulokset	31
7.1 Haastattelu #1	31
7.2 Haastattelu #2	36
7.3 Haastattelu #3	39
7.4 Haastattelu #4	47
7.5 Haastattelu #5	51
7.5 Yhteenvedoa ja huomioita aineistosta kokonaisuutena	56
8 Pohdinta	59
Lähteet	63
Liitteet	71
Liite 1: Haastattelurunko	71
Liite 2: Ihmissuhdekartan pohja	72

1 Johdanto

Rikos- tai lainrikkojataustaisuus herättää monissa ihmisissä epämukavia ajatuksia ja rikostau-
taiset ihmiset itse keskimäärin kokevat tulevansa ryhmänä stigmatisoiduiksi, mikä ilmenee
muun muassa entisiin vankeihin kohdistuvina negatiivisina asenteina ja syrjintänä (LeBel
2012, 101). Rikostausta herättää muissa ihmisissä ennen kaikkea epäluottamusta, mikä vai-
keuttaa merkittävästi esimerkiksi työn saamista (Eromäki & Turpeinen 2014, 45). Jo tilastojen
valossa rikoksista epäillyt ovat hyvin huono-osainen ryhmä. Valtaosa rikollisista kuuluu tulo-
tasoltaan kolmeen alimpaan kymmenykseen. Työttömiä on yli neljännes ja yli puolella ei ole
perusasteen jälkeistä tutkintoa. (Suomen virallinen tilasto 2019.) Rikosseuraamuslaitoksen asi-
akkaaksi asti päätyneillä lainrikkajilla on valtaväestöön suhteutettuna huomattavan paljon eri-
laisia terveysongelmia kuten päihderiippuvuutta (Joukamaa 2019, 74-75. ks. tarkemmin myö-
hemmin tässä tutkielmassa).

Melko vakiintunut käsitys kriminologian tutkijoiden keskuudessa on, etteivät kriminaalipoliit-
tiset muutokset esimerkiksi rangaistusten ankaruudessa ole juuri yhteydessä rikollisuuteen,
etenkään lyhyellä aikavälillä (Tonry 2004, 97–109). Tästä huolimatta rangaistuskäytännöt ja
rikoslain määrittelemät rangaistukset ovat usein ensimmäisenä suurennuslasin alla, kun puhu-
taan rikollisuudesta ja sen vähentämisestä. Useissa tutkimuksissa on saatu viitteitä siitä, että
esimerkiksi yhteiskunnallinen ja taloudellinen epävarmuus sekä rikoksen kohteeksi joutumisen
pelko, johon medially on huomattava vaikutus, lisäävät ihmisten rangaistushalukkuutta riippu-
matta todellisesta rikollisuustilanteesta (ks. esim. Costelloe, Chiricos & Gertz 2009, 41–42).
Costelloen ym. yhdysvaltalaisessa aineistossa erityisesti matalasti koulutettujen, pienipalkkais-
ten valkoihoisten miesten kohdalla korostui taloudellisen epävarmuuden ja rangaistushaluk-
kuuden suhde, kun taas uhriksi joutumisen pelko oli universaalimpi rangaistushalukkuuden
osatekijä (ema. 42, samansuuntaiset tulokset Suomessa Kääriäinen 2016, 628). Rangaistusha-
lukkuus on yhdistetty myös suorasti rikollisuuteen kohdistuneen vihan tunteen kokemiseen
sekä epäsuorasti muun muassa stereotypioihin, että rikolliset ovat ihmisinä kylmiä ja epäluotet-
tavia (Côté-Lussier 2016, 52).

Suomen rikosseuraamusjärjestelmää hallinnoiva Rikosseuraamuslaitos listaa arvoikseen muun
muassa perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisen, tuomittujen inhimillisen ja asiallisen kohtelun
sekä tuomioiden täytäntöönpanon toteuttamisen siten, että se “tukee tuomitun yksilöllistä kas-
vua ja kehitystä sekä hänen pyrkimystään rikoksettomaan elämään” (Rikosseuraamuslaitoksen

verkkosivut 2019, Arvot ja strategia). Rikosseuraamuslaitoksen sekä muutamien alan järjestötoimijoiden ponnisteluista ja kehitystyöstä huolimatta rikollisen leima yhteiskunnassa elää kuitenkin vahvana, ja jopa rangaistustaan suorittaessaan vangit joutuvat toisinaan kohtaamaan eriarvoista tai jopa vihamielistä kohtelua esimerkiksi valvontahenkilöstön taholta. Erilaisista rikoksista epäilty ja tuomitut joutuvat kohtaamaan monenlaisia sosiaalisia ongelmia koko rikosprosessin ajan aina esitutkinnasta rangaistuksen täytäntöönpanoon. Nämä ongelmat jatkuvat monesti myös rangaistuksen jälkeen, joskus jopa koko heidän loppuelämänsä ajan. Uusintarikollisuus on myös huomattavan yleistä. Järjestelmästämmme vaikuttaisi puuttuvan palanen, joka edistäisi näiden ihmisten integroitumista takaisin yhteiskuntaan.

Monet ongelmista kumpuavat näiden ihmisten sosiaalisista verkostoista sekä niissä tapahtuvista muutoksista. Jotkin sekä ennen vankeutta olemassa olleet että vankeudessa luodut ihmissuhteet voivat kannustaa rikosten uusimiseen tai muuten vaikeuttaa rikoksettoman elämän rakentamista. Sosiaaliset suhteet ja tuki ovat merkityksellisiä elämän muutostilanteissa ja haasteissa. Rikollisen tai päihdeongelmaisen stigma, joko muiden ihmisten ilmaisema tai itse sisäisesti koettu, kuitenkin hajottaa ja heikentää verkostoja, ja ennakkoluulot vaikeuttavat uusien suhteiden luomista. Lisäksi lähiyhteisön kuten suvun tai työyhteisön ja laajemmin koko yhteiskunnan asenteet ja syrjintä voivat johtaa esimerkiksi syrjäytymiseen, työttömyyteen ja mielen terveyden ongelmiin. (Esim. Eronen & Turpeinen 2014, 45-47.) Toisaalta tasapainoiset ja tukevat ihmissuhteet voivat toimia motivaattorina, välineenä ja resurssina, joiden avulla ihminen lähtee tekemään muutosta elämässään (esim. Eronen & Turpeinen 2014, 48, Sarpavaara 2014).

Ihmiset ja heidän elämänsä ovat yksilöllisiä, arvaamattomia ja moniulotteisia. Halusin päästää ääneen vankeuden itse kokeneet ihmiset ja tuoda julki heidän kokemuksiaan ja merkityksenantojaan. Tällä tutkielmalla haluan tehdä näkyväksi sosiaalisten verkostojen rakenteiden ja merkitysten monimuotoisuutta entisten vankien kaltaisessa marginalisoituneessa ryhmässä ja tarkastella näiden verkostojen sisältämiä elementtejä ja muutostekijöitä. Tiedon lähteenä toimivat joskus elämässään vankeustuomion suorittaneet ihmiset ja heidän kertomuksensa löyhästi strukturoidun haastattelun puitteissa. Mikä merkitys meillä on toisillemme sekä arjessa, että etenkin silloin, kun kohtaamme haasteita kuten oma tai läheisen vankeuteen tuomitsemisen?

2 Rikosseuraamukset ja rikollisuus Suomessa

Vaikka yhtenäisesti johdetun vankeinhoito-organisaation ensiaskeleena voitaisiin pitää vankeinhoitohallituksen perustamista 1881 (Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut 2019, Historiaa), Tapio Lappi-Seppälä (2013) kirjoittaa suomalaisen kriminaalipolitiikan muutostrendeistä, joista tämän tutkielman kannalta on merkittävässä asemassa aika 1960-luvun reformista eteenpäin. Suomalainen kriminaalipolitiikka sai 60-luvun lopulla kovaa kritiikkiä esimerkiksi Marraskuun liikkeeltä, joka oli ”järkiperaistä ja inhimillistä kontrollipolitiikkaa” muun muassa mielenterveys- ja vankeinhoidon saralla ajanut ihmisoikeusliike (ks. esim. Alapuro 1997), ja julkisti listan vankeinhoidon ongelmista. Osana muuta pohjoismaista hyvinvointivaltiuudistusta Suomi lähti radikaalisti muuttamaan rikosseuraamuskäytäntöjään humanimmaksi muun muassa vähentämällä laitoserangaistusten käyttöä, kehittämällä pakkohoitoon verrattavien rangaistusmuotojen tilalle paremmin ihmisoikeuksia kunnioittavia ja tarkoitustaan palvelevia menetelmiä ja laajentamalla ehdollisen vapauttamisen järjestelmää. Vaikka 90-luvulla lamaa seuranneesta eriarvoisuuden ja rikospelkojen lisääntymisen takia monia rangaistuksia jälleen kovennettiin, on rikosseuraamusten sisältö kuitenkin kehittynyt laadultaan jatkuvasti avoimempaan ja humanimpaan suuntaan muun muassa yhdyskuntaseuraamuksen, nuorisorangaistuksen ja valvotun koevapauden käyttöönoton myötä. Kuten myös tuoreesta Rikosseuraamuslaitoksen strategiasta (Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut 2019, Arvot ja strategia) näkyy, kuntouttava ote on ja pysyy suomalaisen kriminaalipolitiikan kulmakivenä. (Lappi-Seppälä 2013, 21–44.)

Suomessa tuomittavia rikosseuraamuksia ovat ehdoton vankeus (määräaikaisena tai elinkautisena), ehdollinen vankeus ja siihen mahdollisesti liitettävä valvonta, yhdyskuntapalvelu, nuorisorangaistus, valvontarangaistus, yhdistelmärankaistus, erilaiset sakot sekä maksamattomista päiväsaikoista seuraava sakkojen muuntorangaistus vankeudessa, ajokielto, liiketoimintakielto, menettämisseuraamus ja rikosuhrimaksu (tarkemmin seuraamusten sisällöistä ja käytännöistä ks. esim. Oikeuslaitoksen verkkosivut 2018, Seuraamukset tai Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut 2018, Seuraamukset ja säännökset). Tähän tutkimukseen on erityisesti valikoitu haastateltavaksi ihmisiä, joiden rikolliseen elämänvaiheeseen kuului myös ehdottoman vankeusrangaistuksen suorittaminen, joten selostan ehdotonta vankeusrangaistusta Suomessa muita rangaistusmuotoja tarkemmin.

Suomessa 2010-luvulla ensimmäisessä oikeusasteessa tuomitaan vuosittain noin 5000 ihmistä ehdottomaan vankeuteen, mikä on noin 8–10 prosenttia kaikista oikeuden tuomioista, ja vuoden 2017 keskimääräisen ehdottoman vankeusrangaistuksen ollessa 11,8 kuukautta. Ehdotonta vankeutta tuomitaan hyvin monenlaisista rikoksista, mutta merkittävänä rikostyyppinä mainittakoon pahoinpitelyt, huumausainerikokset, henkirikokset, laiton uhkaus, raiskaukset ja lapsen törkeä seksuaalinen hyväksikäyttö, varkaudet ja ryöstöt, petokset sekä törkeä liikenneturvallisuuden vaarantaminen ja rattijuopumus (Suomen virallinen tilasto 2019). Pitkäaikaisvankien osuudet ovat kasvaneet, kun taas alle vuoden vankilassa viettävien osuudet ovat pienentyneet ollen vuonna 2018 hieman yli neljännes vangeista (Rikosseuraamuslaitos 2018, 15-16).

Vankien oikeuksia ja vankeuden toteuttamista säätelee pitkälti 2006 käyttöön otettu vankeuslaki (Vankeuslaki 23.9.2005/767), joka yhtenäisti ja suunnitelmallisti rangaistusten täytäntöönpanon, ja jota on aivan viime vuosinakin jonkin verran korjattu paremmin nykypäivään sopivaksi ja virtaviivaisemmaksi. 2011 uudistus toi parannusta nuorten rikostentekijöiden tilanteiden kartoitukseen ja valvontaan, sekä samalla astui voimaan laki valvontarangaistuksesta. 2015 asetuksessa aiemmin vankeuden aloittamisessa mukana ollut ulosottovirasto jäi pois prosessista, ja vankeusajan suunnittelu, toteutus ja päättäminen on siirtynyt täysin Rikosseuraamuslaitoksen tehtäväksi. Sama asetus toi merkittäviä muutoksia rangaistusajan suunnitelman laatimiseen, joka nykyisellään ottaa laajemmin huomioon tuomitun kokonaistilanteen. 2017 on tullut lisäksi selkeyttäviä ja tasapuolistavia uudistuksia vangeille maksettavaan käyttörahaan, toimintarahaan ja palkkaan, ja 2019 alusta voimaan astui muutoksia muun muassa tutkintavankeuden täytäntöönpanon vaihtoehtoihin ja valvontaan liittyen. (Vankeuslaki 23.9.2005/767.) Rikosseuraamukseen liittyvää lainsäädäntöä onkin siis uudistettu melko tiuhaan tahtiin, ja päällisin puolin uudistukset vaikuttavat yksinkertaistaneen ja helpottaneen rikosseuraamukseen liittyvää byrokratiaa ja laajentaneen jossain määrin vankien oikeuksia ja toimintamahdollisuuksia.

Kehitystyötä on kuitenkin runsaasti edelleen tehtävänä. Vaikka vankimäärä on tasaisesti laskenut, on uusintarikollisuus viiden vuoden seurannassa keskimäärin noin 58 prosenttia ja rikosten uusimisen riski kasvaa vankeuskertojen myötä (Rikosseuraamuslaitos 2018, 39), mikä kertoo, että keinoja rikollisen elämäntavan katkaisemiseksi tarvitaan yhä. Väkivaltarikokset hallitsevat rikostilastoja, joten väkivaltaa ennaltaehkäisevää työtä ja väkivallan kierteen katkaisemiseen suunnattuja palveluita tarvitaan enemmän, mihin tuki 2015 voimaan astunut Euroopan neuvoston ns. Istanbulin sopimus (Valtionsopimus 53/2015) on tuonut jo jonkin verran parannusta.

Ehdonalaiseen vapauteen päästessään vangeista vain noin kolmannes on joko töissä tai opiskelee, ja jopa neljännes on vailla vakinaista asuntoa (Rikosseuraamuslaitos 2018, 47). Rikosseuraamusasiakkailta on myös runsaasti terveydellisiä haasteita, joista osa heikentää jopa merkittävästi esimerkiksi työkykyä. Mielenterveyden häiriöt ovat hyvin yleisiä, ja selvimmin valtaväestöstä erottanee päihderiippuvuus, jota esiintyy kymmenkertainen määrä muuhun väestöön verrattuna. Toinen huomattava poikkeama ovat erilaiset persoonallisuushäiriöt. Myös erilaiset ruumiilliset sairaudet kuten maksatulehdus ja C-hepatiitti ovat vangeilla melko yleisiä. Yhdyskuntaseuraamuksia suorittavilla terveystilanne on jonkin verran vankeja parempi, joskin edelleen koko väestöön verrattaessa heikko. (Joukamaa 2019, 74-75.) Nämä erityispiirteet luovat merkittäviä haasteita rangaistusajan kuntoutukselle, sekä jälkihoitoon ohjauksen onnistumiselle.

Kivivuoren ja Linderborgin korkeintaan kahdeksan kuukauden tuomiota suorittavia lyhytaikaisvankeja koskevassa tutkimuksessa lähes kolmannes tutkimukseen vastanneista vangeista oli vankilaan tullessaan pelännyt muita vankeja. Samasta tutkimuksesta ilmenee myös, että vain vajaa puolet vangeista oli ilmoittanut jonkun tutkimuksessa kysytyistä tahoista vierailleen heidän luonaan vankilassa. 26 prosenttia oli tavannut avio- tai avopuolisoaan, 17 prosenttia äitiään, 14 prosenttia sisarusiaan ja 22 prosenttia ystäviä tai kavereita. Vanhemmilla vangeilla vierailijoita oli kaikkiaan vähemmän, mikä voi olla merkki sosiaalisen verkoston heikkenemisestä iän myötä. 11 prosenttia vangeista ei tiennyt, missä asuisi vapautumisen jälkeen, ja vain joka kolmas arveli saavansa vapauduttuaan tuloja palkkatyöstä. Tutkimuksen kokonaiskuvaksi muodostuu, että keskimäärin vangit ovat hyvin monesta näkökulmasta tarkasteltuna huono-osainen ihmisryhmä vapaudessa elävään verrokkiryhmään nähden. Erityisen heikossa asemassa ja voimakkaimmin rikollisessa elämäntavassa kiinni ovat nuorena rikosuransa aloittaneet nuoret vangit. Pääsääntöisesti vangit itse kokivat vankilan lähinnä lisäävän rikoskäyttäytymistä, eikä vankilasta saatu rikollisuudesta irtautumiseen tarvittavia valmiuksia. (Kivivuori & Linderborg 2009, 50–57, 181.)

Pidempiä tuomioita suorittamaan joutuvilla vankilaan meno saattaa aiheuttaa jopa traumaattiseen kriisiin verrattavissa olevia piirteitä. Laitokseen kotiutumisen, päivä kerrallaan elämisen, tuomion suorittamiseen keskittymisen, vastustamisen ja muutosprosessin aloittamisen lisäksi läheisiin tukeutuminen on yksi keskeisistä selviytymisstrategioista, kun lähdetään suorittamaan pitkää vankeusrangaistusta, ja läheisten tuki oli esimerkiksi Wallinin (2015) pro gradu -tutkielmassa ainoa vankilan ulkopuolinen asia, mikä oli merkityksellinen selviytymiselle. Yhtä lailla

kuin vankilaan joutuminen myös siviiliin vapautuminen voi olla kriisikohta ihmisen elämässä, kun pitäisi pitkän rangaistuksen jälkeen opetella pois laitosarjesta ja järjestää elämä uudelleen vankilan ulkopuolisessa maailmassa, josta on jo enemmän tai vähemmän vieraantunut. (Wallin 2015, 88-89.)

Yleisesti vankiloiden olosuhteet Suomessa ovat varsin hyvät, mikä selviää Linderborgin, Blomsterin, Tynin ja Muiluvuoren (2012) selvityksestä, joka sisälsi sekä lomake- että haastatteluaineistoa. Lomakeaineistosta ilmeni, että sekä yleinen vankilaturvallisuus että vankien henkilökohtainen turvallisuus koettiin erittäin hyväksi ja vangit kokivat tulleen kohdelluiksi oikeudenmukaisesti, joskin joissain vankiloissa kohtelussa koettiin puutteita. Vankiloiden päivä- ja yleiseen järjestykseen oltiin tyytyväisiä, ja säännöt ja ohjeet olivat selviä. Tyytyväisyydessä päätöksentekoon, vankien kuulemiseen ja menettelytapoihin, sekä vankiloiden toiminnan organisointiin oli kehitystarpeita. Vangit voivat vankiloissa kohtuullisen hyvin, joskin vankiloiden välillä oli eroja ilmapiirin jännittyneisyydessä. Ohjelmatoimintaan osallistuminen koettiin positiiviseksi asiaksi, joka vaikutti myönteisesti ajatteluun ja käytökseen, sekä paransi valmiuksia rikoksettomaan elämään. Elinolosuhteisiin kuten hygieniaan ja tiloihin liittyvä tyytyväisyys vaihteli vankiloittain. Yhteydenpitomahdollisuudet läheisiin koettiin tärkeiksi. (Linderborg ym. 2012, 137-138.)

Sen sijaan samaisen selvityksen haastatteluaineistossa nousi esiin enemmän myös negatiivisia kokemuksia. Ilmapiiri suljetuissa laitoksissa koettiin jännittyneemmäksi ja stressaavammaksi kuin avolaitoksissa, mikä vaikuttaa luonnollisesti enemmän pitkäaikaisvankien viihtyvyyteen. Perehdyttäminen ja tiedonsaanti rangaistusajan käytännöistä ja kulusta oli sattumanvaraista, ja paljon vangin oman aktiivisuuden varassa, ja merkittävänä tietolähteenä toimi henkilökunnan sijaan vankien oma alakulttuuri. Vangit kertoivat myös hallinnollisten käytäntöjen puutteellisuudesta ja epäselvyydestä, sekä henkilökunnan asenteiden vaihtelevuudesta. Erityisesti valvontahenkilöstön kanssa oli erimielisyyksiä ja vangit saattoivat saada vastaukseksi kyselyihinsä välinpitämätöntä tai jopa vihamielistä suhtautumista. Valvontahenkilöstöltä oli koettu muita työntekijäryhmiä enemmän kunnioituksen ja arvostuksen puutetta vankeja kohtaan, eikä heiltä koettu saatavan tukea tai että he olisivat edistäneet vankien asiaa. Vangit olivatkin opettelleet asioimaan niiden valvontahenkilöstön jäsenten kanssa, jotka olivat kollegoitaan kiinnostuneempia vankien asioista ja ymmärsivät heidän elämäntilannettaan. Kuntoutushenkilöstöstä taas vangeilla oli hyviä kokemuksia, ja heidän koettiin paneutuvan vankien asioihin, kohtelevan heitä kunnioittavalla ja arvostavalla tavalla sekä kohtaavan heidät ihmisinä. Kuntouttava

toiminta koettiin liian vähäiseksi, satunnaiseksi, eikä sen yhteyttä rangaistusajan suunnitelmaan aina ymmärretty. Yhteydenpidon läheisten kanssa oli pääasiassa koettu järjestyneen hyvin, mutta jotkin käytännöt kuten puhelinaikojen minuuttilaskenta koettiin ”korostuneen vanhilamaisena” ja vankien yksityisyyttä loukkaavana. (Linderborg ym. 2012, 140-141.)

Suomessa tilastoiduista rikoksista pääosa on poliisin kirjaamaa, mutta jonkin verran tietoa saadaan myös esimerkiksi Tullilta ja rajavartiolaitokselta. On toki huomioitava, että tämän takia tilastoissa näkyvät vain viranomaisten tietoon tulleet rikokset, ja todellisesta rikollisuustilanteesta voidaan tehdä vain arvioita. Esimerkiksi uusimmassa kansallisessa rikosuhritutkimuksessa lievien väkivallanteiden kuten tönimisen tai kiinni pitämisen kohteeksi ilmoitti joutuneensa noin 8 prosenttia suomalaisista, ja väkivallan uhriksi joutumista kodin ulkopuolella pelkäsi 33 prosenttia (Danielsson & Näsi 2018, 4, 16). Uhritutkimus puolestaan ei anna tietoa siitä, kuinka monessa tapauksessa on käynnistetty rikosprosessi tai onko tapauksessa annettu tuomio. Vuonna 2017 Suomessa on tilastoitu yhteensä 455 923 rikosta ja 405 998 liikennerikosta, mikä on kokonaisuutena noin seitsemän prosenttia vähemmän kuin edellisvuonna. Kokonaisrikollisuus Suomessa kasvoi muiden Pohjoismaiden tavoin 1960-luvulta huipentuen 90-luvulla, ja on sittemmin tasaantunut noin 800 rikokseen 10 000 asukasta kohti. Rikoksista valtaosa koostuu omaisuusrikoksista, henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista sekä seksuaalirikoksista. Väkivaltarikokset, huumausainerikokset ja erilaiset petokset ovat eri rikostyypeistä selkeimmin kasvussa, johtuen osin yhteiskunnallisista muutoksista ja osin rikosten ilmi-tuloon ja tilastointiin liittyvistä seikoista. (Ellonen & Danielsson 2018, 9–12.)

Päihteiden osuus Suomen rikoskulttuurissa on merkittävä. Vuonna 2017 selvitettyihin rikoslakirikoksiin syyllisiksi epäillyistä 26 prosenttia oli ollut tekohetkellä jonkin päihteiden vaikutuksen alaisena. Eriteltynä omaisuusrikoksissa vastaava prosentti oli 14, henkeen ja terveyteen kohdistuneissa rikoksissa 44 ja raiskauksissa 32. (Suomen virallinen tilasto 2018.) Kekki (2009) haastattelututkimuksessa selvitettiin huumeongelmaisten taparikollisten rikoskäyttäytymistä. He rahoittivat päihteiden käyttöönsä tekemällä rikoksia, mutta toisinaan heidän tekemänsä rikokset voitiin nähdä myös vain epätoivoisina ja häikäilemättöminä tekoina, joihin ajoi syrjäytyneisyys, taloudellinen ahdinko ja vieroitusoireiden pelko. Lisäksi etenkin nuoret taparikolliset tavoittelivat rikollisuudella korkeaa elintasoa hankkimalla laittomin keinoin esimerkiksi merkkipaatteita, koruja ja kulkuneuvoja. Rikosten tekeminen koettiin taloudelliseksi välttämättömyydeksi, kun työttömyyden tuoma varattomuus yhdistyi huumeiden korkeaan hintaan. (Kekki 2009, 117-118.)

Aiheen tutkimisen ja kirjallisuuden vertailun tekee haastavaksi se, että rikosseuraamusjärjestelmät ja -käytännöt poikkeavat paikoin paljonkin toisistaan maailmanlaajuisesti. Esimerkiksi Yhdysvalloissa tehtyjen tutkimusten tulosten vertailukelpoisuus Suomeen on kyseenalainen, koska siellä sekä vankilakulttuuri että rangaistuskäytännöt ovat hyvin erilaiset, ja osavaltioidenkin välillä voi olla suuria eroja. Nämä haasteet tulee huomioida, kun ulkomaisten tutkimusten tuloksia ja niissä tehtyjä havaintoja suhteutetaan kotimaisiin tilastoihin ja tutkimukseen. Olenkin pyrkinyt käsittelemään ulkomaista tutkimuskirjallisuutta lähinnä ideoiden ja ilmiöiden olemassaolon tasolla tekemättä sen suurempia johtopäätöksiä niiden sovellettavuudesta suomalaiseen aineistoon.

3 Sosiaaliset verkostot

Sosiaalisten verkostojen tutkimus ottaa huomioon yksilöiden paikan erilaisissa sosiaalisissa rakenteissa sen sijaan, että tarkasteltaisiin vain yksilöitä ja heidän piirteitään. Erilaisia syy-seuraussuhteita voidaan tällöin etsiä yksilön piirteiden lisäksi myös sosiaalisen position asettamista mahdollisuuksista ja rajoitteista. Verkostojen tutkimus mahdollistaa laajempien vuorovaikutuksellisten kuvioden ja mallien tarkastelun dyadisten suhteiden tarkastelun sijaan. (Marin & Wellman 2014, 13–14)

Yksinkertaisimmillaan sosiaalinen verkosto voidaan määritellä joukoksi erilaisia solmuja, eli verkoston jäseniä, ja heidän välisiä suhteita ja yhteyksiä. Verkoston jäsen voi olla teoriassa mikä tahansa, useimmiten kuitenkin henkilö tai organisaatio. (Marin & Wellman 2014, 11). Verkostot ovat muuttuneet paljon ihmiskunnan kehityksen myötä. Ennen puhelimen keksimistä verkostot olivat useimmiten rajoittuneet vain lähiympäristöön ja siihen kuului vain toimijoita, joiden kanssa oltiin lähes päivittäin tekemisissä ja jotka olivat saavutettavissa jalan. Puhelinten, autojen ja lentomatrustamisen yleistymisen tuoman “glokalisaation” myötä verkostot laajenivat myös välittömän elämänpiirin ulkopuolelle, mutta laajentuminen tapahtui ryp-päissä esimerkiksi kotitalouksittain. Puhelimella soitettaessa vastaamassa saattoi olla kuka tahansa taloudessa, joten puhdas kahdenkeskinen vuorovaikutus oli lähes mahdotonta. Nykytilanteessa internetin ja matkapuhelinten kautta yksilöt voivat tavoittaa toisia yksilöitä, jolloin verkostojen rakenteet voivat olla hyvinkin hajanaisia. (Chua, Madej & Wellman 2014, 104.)

Verkoston jäsenten väliset suhteet voidaan jakaa neljään kategoriaan: jaetut yhtäläisyydet, sosiaaliset suhteet, vuorovaikutus ja erilaiset “virtaukset” (flows) (alkuperäinen kategorisointi Borgatti ym. 2009, 893-894). Yhtäläisyyksillä tarkoitetaan esimerkiksi jaettuja asenteita, demografisia piirteitä tai ryhmäjäsenyyksiä. Sosiaalisissa suhteissa taas keskeistä ovat erilaisten roolien tuomat siteet (esimerkiksi perheenjäsen), affektiiviset siteet kuten pitäminen tai vihaaminen sekä ylipäätään tietoisuus toisen olemassaolosta, eli tunteminen. Vuorovaikutussuhteet taas määrittyvät yhteisen toiminnan kautta, kuten keskustelu tai toisen auttaminen, ja ne ovat usein limittäisiä sosiaalisten suhteiden kanssa. Virtauksilla tarkoitetaan suhteita, joissa jokin resurssi kuten raha tai informaatio kulkee verkoston jäsenten välillä tai läpi. Verkostot ovat muuttuvia, limittäisiä ja päällekkäisiä; sama yksilö voi kuulua useisiin eri ryhmiin ja hänen asemansa verkostossa voi vaihdella riippuen siitä, mistä näkökulmasta verkostoa tarkastellaan, esimerkiksi kuka tai mikä on sen keskipisteenä. (Marin & Wellman 2014, 12–13.)

Verkostojen tutkimuksessa on kaksi vakiintuneempaa lähestymistapaa: henkilökohtaiset verkostot, joissa verkosto rakentuu yhden tarkasteltavan solmun eli egon ympärille, ja “whole networks”, joissa taas pyritään kuvaamaan mahdollisimman laajasti erilaisia sidoksia esimerkiksi organisaation sisällä (Chua, Madej & Wellman 2014, 103). On myös syytä tehdä rajoituksia sen suhteen, tarkastellaanko henkilön tai organisaation koko verkostoa, vai keskitytäänkö enemmän ns. henkilökohtaisiin yhteisöihin, joihin luetaan mukaan vain ne sidokset, jotka verkoston ego kokee merkityksellisiksi (Chua, Madej & Wellman 2014, 103). Tässä tutkimuksessa lähestymme aineistoa henkilökohtaisten verkostojen kautta, ja haastateltavat ovat saaneet itse määrittellä, keitä tai mitä sisällyttävät verkostoihinsa tutkimushaastattelun yhteydessä.

Sitä, miten verkostot tai asema verkostossa voivat johtaa tietynlaiseen lopputulokseen, on selitetty neljän mekanismin avulla. Transmissio määrittelee sitä, miten resurssit virtaavat verkostossa, ja miten asema verkostossa vaikuttaa siihen, millaisia resursseja yksilöllä on käytettävissään. Adaptaatiolla tarkoitetaan erilaisia mahdollisuuksia ja rajoitteita, joita asema verkostossa määrittää. Kiinnittymistä (binding) tapahtuu, kun verkosto sitoutuu yhteen toimiakseen yksikönä esimerkiksi haasteen edessä. Se miten yksilöt toimivat tai millaisia vaikutuksia heidän toiminnallaan on, riippuu verkoston rakenteesta. Ulossulkemisessa jokin ryhmäjäsensyys tai side verkostossa sulkee pois mahdollisuuksia toisiin ryhmäjäsensyyksiin tai sidoksiin. (Marin & Wellman 2014, 18–19)

Vaikka sosiaaliset verkostot ovatkin muuttaneet aikojen saatossa muotoaan, perheen ja läheisten ystävyyssuhteiden merkitys on säilynyt. Yksi syy tälle on näiden suhteiden muista sidoksista poikkeavat ominaisuudet ja toimintatavat. Läheisiin suhteisiin liittyvät resurssien virtaukset, toiminta ja verkoston asettamat reunaehdot luovat hyvin erilaisen sosiaalisen ympäristön verrattuna esimerkiksi tuttaviiin. Esimerkiksi resurssien vaihtoon liittyvät lainalaisuudet ovat erilaisia ja perhe- ja ystävyyssuhteet poikkeavat näissä myös jonkin verran toisistaan. (Chua, Madej & Wellman 2014, 110–111.)

Kirjallisuuskatsausta tehdessäni panin merkille, että vankien ja vankeudessa eläneiden ihmisiä koskeva tutkimus on pitkälti painottunut tarkastelemaan joko tuomitun suhdetta lapsiinsa tai puolisoonsa, ja laajemmat tai ei niin perinteiset ihmissuhteet ovat jääneet melko vähälle huomiolle. Ihmisten sosiaaliset verkostot ovat kuitenkin paljon monimuotoisempia, ja muista kuin verisukulaisista tai välittömistä perheenjäsenistä voi tulla hyvin merkityksellisiä

henkilöitä. Esimerkiksi ystävät, työkaverit, samassa päihdekuntoutusryhmässä käyvät tai sosiaalialan työntekijät voivat nousta perheen ja sukulaisten ohi, ja perhesuhteetkin voivat olla hyvin monimuotoisia. Tästä syystä onkin oleellista kartoittaa sosiaalisia verkostoja laajemmin takertumatta suhteiden erilaisiin perinteisiin määritelmiin.

4 Sosiaalinen tuki

Teoksessaan *Health Psychology* Shelley Taylor tiivistää laajan aiemman tutkimuksen pohjalta sosiaalisen tuen seuraavasti: “sosiaalinen tuki on henkilön saama tieto muilta ihmisiltä, että hänestä välitetään, häntä rakastetaan, kunnioitetaan ja arvostetaan, ja että hän on osa vuorovaikutuksen ja yhteisten sitoumusten verkostoa, joka koostuu vanhemmista, puolisoista tai rakastajasta, muista sukulaisista, ystävistä ja muista kontakteista kuten harrastuskavereista, naapureista tai jopa uskollisesta lemmikistä” (Taylor 2003, 235). Cassel (1976, 113) taas kuvaa sosiaalista tukea joukkona suojaavia sosiaalisia tekijöitä, jotka toimivat ikään kuin puskurina ihmisen ja erilaisten stressoreiden välillä. Sosiaalinen tuki voidaan nähdä alakäsitteenä laajemmalle sosiaalisen pääoman käsitteelle, joka hyvin pelkistetyksi on erilaisten sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muodostuvien ja liikkuvien resurssien verkosto, ja sosiaalinen tuki on yksi laji näitä resursseja (yksityiskohtaisempi määritelmä sosiaaliselle pääomalle esim. Coleman 1988). Sosiaalinen pääoma on sosiaalista tukea abstraktimpi käsite, ja tämän tutkimuksen kontekstissa onkin syytä keskittyä vain sosiaaliseen tukeen, sillä haastatteluaineistossa liikutaan hyvin pitkälti juuri arkipäivän konkretian tasolla.

Sosiaalista tukea on tutkimuksissa lähestytty monella tapaa riippuen ajan trendeistä, koulukuntaeroista ja niin edelleen. Yksi niistä on käsittää sosiaalinen tuki maailman ja muiden ilmiöiden ohessa sosiaalisina konstruktioina (sosiaalisesta konstruktionismista enemmän luvussa ”Narratiivinen tutkimus ja positiointi”), kuten Cohen ja Lakey (2000, 29) sen artikkelissaan esittävät. He jakavat sosiaalisen konstruktionismin lähestymistavan sosiaaliseen tukeen kahteen alaluokkaan: sosiaalisen kognition ja symboliseen interaktionismiin. Näistä kahdesta koin sosiaalisen kognition vastaavan paremmin omaa lähestymistapaani sosiaaliseen tukeen tässä tutkimuksessa. Sosiaalisen kognition ajatuksen mukaan yksilö rakentaa elämänsä aikana käsitystä sosiaalisesta tuesta ja peilaa uusia kokemuksia jo konstruoimaansa malliin. Ne, joiden käsitys sosiaalisesta tuesta on positiivinen, kokevat saamansa tuen voimakkaampana ja kiinnittävät tukevaan käytökseen enemmän huomiota. (Cohen & Lakey, 37.) Vahva vaikutus on myös tuen saajan käsityksellä tuen antajasta: miellyttäviltä ja etenkin itseämme muistuttavilta ihmisiltä saatu tuki koetaan tehokkaammaksi kuin täysin sama ele joltakulta, josta emme pidä (Lakey ym. 1996).

Baumeisterin ja Learyn (1995) klassikkoartikkelissa koottiin laajasti yhteen sosiaali- ja persoonallisuuspsykologian empiiristä kirjallisuutta ja niiden tuloksia pyrkien hahmottamaan (yhteen)kuuluvuuden tunteen keskeistä roolia ihmisen sisäsyntyisenä motivaationa. Ihmisillä on kokonaisvaltainen tarve muodostaa ja ylläpitää vähintään itselleen sopiva vähimmäismäärä kestäviä, positiivisia ja merkityksellisiä ihmissuhteita välttääkseen eristyneisyyden ja yksinäisyyden tunteita (Baumeister & Leary 1995, 497. Samanlaisia havaintoja tehneet esimerkiksi Mellor ym. 2008, 217). Ihmiset tuntuvat muodostavan sosiaalisia siteitä huomattavan vaivattomasti, joskaan niitä ei muodosteta kaikkien saatavilla olevien henkilöiden kanssa, mikä kertoo siitä, että sosiaalisten siteiden ja vuorovaikutuksen tarve tulee jossain pisteessä tyydytyksi, ja että siteiden muodostumiseen ja valintaan vaikuttaa monia muitakin tekijöitä kuin saatavilla oleminen (Baumeister & Leary 2005, 502). Ystävyssuhteita ja erilaisia ryhmiä muodostuu melko spontaanisti, eikä siihen välttämättä vaadita esimerkiksi materiaalsen hyödyn mahdollisuutta tai selkeästi havaittavaa samankaltaisuutta ihmisten välillä, ja ihmiset myös vastustavat näiden siteiden purkautumista usein hyvin voimakkaasti; joskus jopa irrationaalisesti ja piittaamatta sen vaikutuksista omaan materiaaliseen hyötymiseensä (Baumeister & Leary 1995, 502-503). Ulkoinen uhka tai haastava tilanne entisestään lujittaa näiden suhteiden muodostumista (Baumeister & Leary 1995, 502).

Oleellinen osa suhteita on säännöllinen kanssakäyminen osapuolten välillä, jota ilman kuuluvuuden kokemus jää vaillinaiseksi. Myös vuorovaikutukseltaan vähäisempiäkin suhteita arvostetaan ja vaalitaan, mutta niistä saatava hyöty ja kuuluvuuden kokemus on vähäisempi. (Baumeister & Leary 1995, 513.) Tutkimuksissa on saatu jonkin verran viitteitä siitä, että vuorovaikutus vaihtuvien kumppaneiden kanssa ei tyydytä kuuluvuuden tarvetta samalla tavalla kuin pitkään jatkuva ihmissuhde yhden henkilön kanssa. Vaikutusta on myös suhteen laadulla, sillä esimerkiksi onnettomista parisuhteista ei saada samanlaisia hyötyjä kuin kuuluvuudesta yleensä ja ne saattavat jopa pahentaa osapuolten oloa. Vaikka säännöllisen vuorovaikutuksen ja suhteen olemassaolon kriteerit täyttyvät, suhteen sisältö vaikuttaa oleellisesti siitä saatavaan kuuluvuuden kokemukseen. Ihmiset vaikuttavat tutkimusten perusteella kaipaavan suhteita, joita kuvastaa molemminpuolinen välittäminen. (Baumeister & Leary 1995, 515.)

Ihmiset pyrkivät rajalliseen määrään suhteita verkostossaan ja näistä kaikista muutamat vaikuttaisivat olevan kaikkein tärkeimpiä ja niistä saatava hyöty suurin verrattuna verkoston muihin jäseniin. Jos syystä tai toisesta joku verkoston osa poistuu ihmisen elämästä tai ei enää

tyydytä sille kuuluvaa roolia, voidaan häneltä saatua sosiaalista ja emotionaalista hyötyä joissain tapauksissa korvata myös verkoston muilta jäseniltä. Jotkin suhteet taas ovat sellaisia, joita muut verkoston jäsenet eivät pysty korvaamaan, jolloin tämän henkilön tilalle etsitään uusi samantyyppinen suhde vajetta paikkaamaan. (Baumeister & Leary 1995, 517.)

Erilaiset kuuluvuuden kokemukset ja ryhmäjäsenyydet, myös vasta potentiaaliset sellaiset, muovaavat voimakkaasti ihmisten ajattelua. Tilanteita ja tapahtumia tarkastellaan ja arvioidaan omien suhteiden ja vuorovaikutuskumppanien kautta ja heille uhrataan tuntemattomia enemmän ajatuksia. (Baumeister & Leary 1995, 505.) Laajasta ja konsistentistä tutkimusnäytöstä on myös voitu päätellä, että tunteiden yksi merkittävä ja perustavanlaatuinen tehtävä on säädellä käyttäytymistä sosiaalisten siteiden muodostumiseksi ja näiden suhteiden säilyttämiseksi (Baumeister & Leary 1995, 508). Emotionaalinen vaste toisen ihmisen käytökseen on erilainen ja usein voimakkaampi, jos häneen muodostunut jonkinlainen suhde, ja tämän suhteen ja siihen liittyvän kuuluvuuden tunteen muuttuessa myös tunnereaktiot muuttuvat. (Baumeister & Leary 1995, 508.)

Tarkasteltaessa sosiaalisia verkostoja aktiivisen sosiaalisen osallistumisen on havaittu lisäävän suoraan saatua välineellistä tukea kasvattamalla verkostojen laajuutta ja epäsuorasti lisäten läheisten ihmissuhteiden olemassaolon todennäköisyyttä (Lin ym. 1999, 352). Samansuuntaisia tuloksia löysivät myös Seeman & Berkman (1988), joiden tutkimuksessa havaittiin yhteys koetulla välineellisellä ja emotionaalisella tuella muun muassa verkoston kokoon, kasvokkaisten kohtaamisten ja läheisten suhteiden määrään sekä aktiiviseen yhteydenpitoon lasten, perheen, sukulaisten ja ystävien kanssa. Uskonnollisissa yhteisöissä aktiivisilla ihmisillä uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisen taajuus on yhteydessä seurakunnalta saatuun sosiaaliseen tukeen (Nooney & Woodrum 2002, 363).

Joidenkin näkemysten mukaan mielenterveyden ongelmia ei voida koskaan täysin ymmärtää eikä niihin saada helpotusta, ellei niiden tutkimuksessa ja hoidossa ole huomioitu sosiaalisen kontekstin tärkeyttä ja sen valtavaa vaikutusta yksilöön (esim. Loat 2011, 17). Esimerkiksi Slettenin (2011, 573) nuorten rikollista käyttäytymistä ja sen kehitystä kartoittavassa pitkittäistutkimuksessa vertaisryhmän hyväksyntä ja suosio nuoruudessa suojasi syrjäytymiseltä aikuisiällä. Tulokseen ei vaikuttanut merkittävästi edes se, esiintyikö nuorella itsellään tai hänen kaaveripiirissään riskikäyttäytymistä. Sen sijaan sosiaalisen tuen puute altisti syrjäytymiselle riskikäyttäytymisen vahvistaessa tätä efektiä: epäsuosituilla korkean riskiprofiilin nuorilla oli yli

kolminkertainen riski syrjäytymiseen (14,9 %) verrattuna epäsuosittuihin matalan riskiprofiilin nuoriin (4,2%). Tutkimuksessa havaittiin myös, että vaikka masentunut mieliala (jota voitaisiin pitää viitteenä mahdollisista mielenterveyden ongelmista) kontrolloitiin, vertaisryhmän tuen positiivinen vaikutus säilyi. Tämä antaa viitteitä siihen, että vertaisryhmän tuki voisi suojata myös mielenterveyden ongelmien kehittymiseltä, joskin tällaista kausaaliyhteyttä ei tässä tutkimuksessa voitu vahvistaa. (Sletten 2011, 574–576.) Kuitenkin monissa muissakin tutkimuksissa on havaittu, että hyväksytyksi tuleminen, tervetulleeksi itsensä kokeminen ja ryhmään mukaan ottaminen voi johtaa monenlaisiin positiivisiin tunnetiloihin kuten iloon, onnellisuuteen, riemuun, tyytyväisyyteen ja rauhallisuuteen, kun taas torjutuksi, sivuutetuksi ja hylätyksi tuleminen vastaavasti ahdistusta, masentuneisuutta, surua, mustasukkaisuutta ja yksinäisyyttä (Baumeister & Leary 1995, 508). Ihmiset, joilla sosiaalinen kuulumisuuden kokemus ja ihmis-suhteet ovat heikkoja, on suurempi riski sairastua sekä mielenterveyden häiriöihin että somaattisiin sairauksiin, ja heillä ilmenee myös todennäköisemmin erilaista ongelmakäyttäytymistä aina holtittomasta ajamisesta rikolliseen käyttäytymiseen ja itsemurhiin (Baumeister & Leary 1995, 511)

Hogan, Linden ja Najarian (2002, 382-383) tiivistävät aiempaan tutkimukseen nojaten (ks. Antonucci 1985, House & Kahn 1985, Kahn & Antonucci, 1980) sosiaalista tukea antavan toiminnan kolmeen kategoriaan: tiedollinen, emotionaalinen ja välineellinen tuki. Tiedollisessa tuessa tukija välittää vastaanottajalle tietoja ja taitoja, joilla on tarkoitus tukea vastaanottajan selviytymistaitoja ja hallinnan tunnetta parantamalla esimerkiksi psykologisia puolustuskeinoja tai coping-taitoja. Emotionaalisessa tuessa taas pääpaino on välittämisellä, empatialla ja keskustelulla, joilla pyritään kohottamaan vastaanottajan itsetuntoa, vähentämään sosiaalista eristymistä ja negatiivista leimautumista sekä rohkaisemaan ilmaisemaan tunteita. Välineellinen tuki on konkreettisten materiaalien resurssien turvaamista ja käytännön ongelmissa avustamista, mikä laajentaa tuettavan toimintamahdollisuuksia, ja siten lisää tilanteen hallinnan tunnetta. Ihmisten erilaisiin tarpeisiin ja yksilöllisiin konteksteihin jotkin tukimuodot sopivat toista paremmin.

Sosiaaliseen elämään kuuluu valitettavasti tukevan ja kannustavan vuorovaikutuksen lisäksi myös haitallisia ja negatiivisia kohtaamisia erilaisissa muodoissaan, sekä yksinkertaisimmillaan tukea ei vain ole saatavilla. Erilaisista henkisen väkivallan ja kaltoinkohtelun seurauksista on paljonkin tutkimusta, mutta tässä yhteydessä rajaan tarkasteltavat ilmiöt lähinnä tuen puut-

teeseen tai lähipiiriltä koettuun välinpitämättömyyteen, negatiiviseen kritisointiin ja mitätöintiin. Useissa eri tutkimuksissa on havaittu, että negatiivisen sosiaalisen kanssakäymisen yhteys hyvinvointia huonontavana tekijänä on voimakkaampi kuin sosiaalisen tuen yhteys hyvinvointia edistävänä tekijänä (esim. Albrecht ym. 1994, Vinokur & van Ryn 1993, Oetzel ym. 2007, Oetzel ym. 2014, Cox, Buhr, Owen & Davidson 2016). Negatiivinen sosiaalinen kanssakäyminen aiheuttaa myös pelkkää sosiaalisen tuen puutetta voimakkaammin negatiivisia vaikutuksia kuten negatiivinen mieliala (Fleishman ym. 2000), masennus (Cranford, 2004), riskialtis terveyskäyttäytyminen ja päihteiden väärinkäyttö (Oetzel ym. 2007) sekä alttius tulehduksellisille sairauksille (Cohen ym. 1997).

Yleistäen voidaan sanoa, että sosiaalisen tuen puute ja negatiivinen sosiaalinen kanssakäyminen ovat yhteydessä erilaisten henkisten, fyysisten ja sosiaalisten haittavaikutusten ilmenemiseen. Se, millaisiin vaikutuksiin ja kuinka paljon, vaihtelee tutkimuksesta toiseen. Yleisesti negatiivinen sosiaalinen kanssakäyminen laajasti ymmärrettynä on yhteydessä muun muassa psyykkiseen pahoinvointiin, huonoon itsetuntoon, ulkoiseen hallintakäsitykseen ja dysfunktionaalisiin asenteisiin (Lakey, Tardiff & Drew 1994, 46). Tarkemmin negatiivisen kanssakäymisen osa-alueita eritellen esimerkiksi sosiaalinen eristäminen ja kriittisen arvostelun kokeminen ovat positiivisesti yhteydessä päihteiden väärinkäyttöön sekä ahdistuneisuus- ja mielialahäiriöihin (Oetzel ym. 2007, 199). Läheinen saattaa kuvitella auttavansa esimerkiksi päihdeongelmaista kritisoimalla tämän negatiivista käyttäytymistä. Tämän tyyppiset strategiat olla vuorovaikutuksessa päihde- tai mielenterveysongelmaisen läheisen kanssa voivatkin siis vastoin tarkoitustaan vain lisätä ongelmakäyttäytymistä ja oireilua. (Oetzel ym. 2007, 199.)

5 Sosiaalinen tuki ja verkostot rikollisen elämäntavan kontekstissa

Sosiaalinen pääoma ja tuki voivat potentiaalisesti tuottaa yksilölle erilaisia voimavaroja (taloudellinen ja henkinen tuki, kannustus, lähipiirin moraalikäsitys), jotka osaltaan auttavat erkaantumiseen ja myös pysymään erossa rikollisuudesta (Portes 1998). Vangeilla sosiaalisissa verkostoissa on muita ihmisiä vähemmän saatavilla esimerkiksi sosioekonomisia resursseja eli väli-neellistä sosiaalista tukea, mikä osaltaan toimii esteenä tavoitteiden ja toiveiden saavuttamisessa. Tämä epäsuhta resurssien ja tarpeen välillä aiheuttaa turhautumista ja jännitteitä, mikä voi johtaa epäsuhtaan korjaamiseen laittomin keinoin ja siten olla osaltaan vaikuttamassa siihen, miten ihmiset ajautuvat rikolliseen elämäntapaan. (De Cuyper ym. 2013, 1619-1620.) Vaikka etenkin nuorten rikollista käyttäytymistä selittäviä malleja hallitsee sosiaalisen oppimisen teoria, jonka mukaan nuoret omaksuvat ajattelu- ja käyttäytymismalleja heille merkityksellisiltä ihmisiltä, ei sekään anna yksinään täysin tyhjentäviä vastauksia. Toisin kuin monesti ajatellaan, ”huono seura” itsessään ei automaattisesti lisää yksilön todennäköisyyttä rikolliseen käyttäytymiseen. Esimerkiksi Haynien pienten koulujen sosiaalisia verkostoja tarkastelleessa tutkimuksessa keskeisin havainto oli se, että rikollisen käyttäytymisen ilmenemiseen nuorilla vaikutti eniten rikollisesti käyttäytyvien vertaisten osuus nuoren verkostossa (Haynie 2002, 124). Häiriökäyttäytymisen absoluuttinen määrä ei siis ollut oleellista, vaan se, kuinka vallitseva käyttäytymismalli se oli nuorten elämässä ja oliko sille tarjolla vaihtoehtoisia malleja. Kaikkiaan tutkimuksessa havaittiin nuorten verkostojen olevan hyvin monipuolisia, ja suurimmalla osalla oli läheisiä suhteita sekä häiriökäyttäytyviin että sopuisiin nuoriin, joskin jonkin verran oli viitteitä siihen, että rikollisesti käyttäytyvät nuoret myös ryhmytyivät keskenään. (Haynie 2002, 124–125.) Haynien tutkimus käsitteli vain oppilaiden välisiä verkostoja koulun sisällä, joten se jätti luonnollisesti tarkastelun ulkopuolelle esimerkiksi koulun henkilökunnan, perheen ja koulun ulkopuolisten ystävien vaikutuksen.

Lonardon ja kumppaneiden laajaa yhdysvaltalaisaineistoa käyttäneessä tutkimuksessa havaittiin, että läheisten ihmisten kuten ystävien, vanhempien ja romanttisen kumppanin rikollinen käyttäytyminen lisäsi nuorten itseraportoitua rikollisuutta, mutta erityisen voimakas vaikutus oli kumppanin rikollisella käyttäytymisellä (Lonardo, Giordano, Longmore & Manning 2009, 374). Samansuuntaisia tuloksia ovat saaneet muiden muassa esimerkiksi vankilasta vapautuneita naisia tutkineet Bui & Morash (2010) ja Leverentz ja kumppanit (2006). Leverentzin

tutkimuksessa, jossa hän haastatteli vankilasta vapautuneita naisia, jotka asuivat tuetuissa asuntoloissa. Puolison harjoittama lähisuhdeväkivalta ja runsas päihteiden käyttö olivat Leverentzin haastatteleminen naisten arkipäivää, ja karut kotiolot lisäsivät myös naisten omaa päihteiden käyttöä ja sitä kautta myös rikollisuutta (Leverentz 2006, 470–472).

Toisaalta prososiaaliset puoliset, joilla ei ollut rikollista taustaa tai jotka olivat itsekin toipumassa rikollisuuden kierteestä, tukivat vahvasti vankilasta vapautuneiden puolisoitensa rikoksetonta elämää ja siinä pysymistä, auttoivat muuttamaan päivittäisiä toimintatapoja ja tarjosivat emotionaalista ja taloudellista tukea (em., 472–479). Wrightin ja kumppaneiden tutkimuksessaan haastattelemat naisvangit olivat kokeneet, että myönteiset ihmissuhteet olivat tuoneet heille sosiaalista pääomaa, tarjonneet henkistä tukea sekä apua taloudellisesti ja käytännössä arjen pyörittämisessä, motivoineet välttämään rikolliseen elämäntyyliin liittyviä henkilöitä, tilanteita ja käyttäytymistä kuten päihteiden käyttöä ja tarjonneet heille mahdollisuuksia toimia toisin (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 78). Emotionaaliset siteet muihin voivat saada aikaan kognitiivisia muutoksia ja toimia muutoksen katalysaattorina. Sosiaalisen kontrollin näkökulmasta esimerkiksi tärkeiden ihmissuhteiden menettämisen pelko voi edistää rikoksetummuudessa pysymistä, moraalinen velvollisuus olla tuottamatta pettymystä esimerkiksi perheelle. Positiivinen palaute ihmissuhteissa parantaa itsetuntoa- ja arvostusta ja luo uskoa omaan selvitymiseen ja muutokseen. Ihminen voi uskoa siihen, että ansaitsee paremman tai ainakin toisenlaisen elämän. Muilta saatu palaute antaa perspektiiviä entiseen käytökseen, esimerkiksi miten päihteidenkäyttö on vaikuttanut vanhemmuuteen. (Giordano & Schroeder & Cernkovich 2007.)

Ystävyysuhteet voivat olla merkityksellisiä irtauduttaessa päihteidenkäytöstä. Sarpavaaran (2014) tutkimuksessa ystävyysuhteet nousivat esiin yhdyskuntaseuraamustyön päihdeongelmaisten asiakkaiden muutospuheessa, kun he puhuivat askeleista kohti muutosta ja pohtiessaan muutoksen syitä tai joi saavutetun päihdeettömän tilan ylläpitämistä. Ystävät toimivat haastateltujen ihmisten kertomuksissa muutoksen tukena tai syynä, mutta toisaalta myös muutoksen esteenä. Ihmiset, jotka olivat kokeneet ystävät muutoksen tukena tai jo ylitettyinä esteinä myös saavuttivat paremmin päihdeettömyyteen liittyviä tavoitteitaan vuoden seurannassa, kun taas ystävät esteeksi kokeneet jäivät tavoitteistaan muita useammin. (Sarpavaara 2014, 203, 206–207.)

Kivivuoren ja Linderborgin (2009, 117) lyhytaikaisvankeja koskevassa tutkimuksessa varhaiset sosiaaliset kokemukset kuten ydinperheessä vietetyt elinvuodet, sisarukset ja vanhempien valvonta sekä niissä saatu sosialisatio vaikuttaisivat olevan merkityksellisiä myös aikuisuudessa koettuun uskoon kyetä irtaantumaan rikollisesta elämäntavasta. Tutkimuksessa ihmiset jaettiin nuoruudessa ja aikuisuudessa alkaneeseen rikosuratyyppeihin, joista juuri nuorena rikosten tekemisen aloittaneita vankeja yhdistivät sosiaalisesti huono-osaiset lähtökohdat ja perheen tuen puute. Lisäksi yhteiskunnan sosiaaliset reaktiot olivat tehostaneet rikollisuuden käyttäytymisen jatkumisen edellytyksiä ja erilaiset virallisen sosiaalisen kontrollin muodot, kuten tarkkailuluokka ja koulukoti, saattoivat samanmielisiä nuoria yhteen. (Kivivuori & Linderborg 2009, 178–179.)

Yhteydenpito läheisiin myös vankeusaikana vaikuttaisi olevan oleellinen tekijä sosiaalisen tuen ja ihmissuhteiden ylläpitämisessä, ja se voi toimia myös selvitytymiskeinona vankauden perheelle tuottamassa kriisissä (esim. Carlson & Cervera 1991, 283). La Vignen, Naserin, Brooksin & Castron (2005) mittavassa yhdysvaltalaisessa haastattelututkimuksessa valtaosa vastanneista piti vankeuden aikana yhteyttä perheeseen puhelimitse tai postin kautta, huomattavasti harvempi näki kasvokkain. Moni koki yhteydenpidon olleen kuitenkin haastavaa muun muassa siksi, että etäisyydet vankilaan olivat pitkiä ja puhelut kalliita (ema., 232). Suhteet perheeseen keskimäärin paranivat vapautumisen jälkeen, joskin vankeuden aikaisen yhteydenpidon kautta jo ennen vankeutta raportoitu läheisten ihmissuhteiden laatu, sekä positiivinen että negatiivinen, toisaalta säilyi. Läheissuhteet olivat kaikkiaan yllättävän immuuneja vankeuden vaikutukselle, mutta yhteydenpito vankeusaikana saattoi auttaa vahvistamaan näitä suhteita, lisäsi läheisten antamaa tukea vapautumisen jälkeen, sekä lisäsi kiintymystä lapsiin. (Em., 232, 328.) Puolisolle ja lapsille mahdollisuus tavata kasvotusten oli erityisen tärkeää, muille sukulaisille riitti yhteydenpito esimerkiksi puhelimitse (em., 331–332). Volker ja kumppanit (2016) ovat tutkimuksessaan tarkastelleet vankien sosiaalisissa verkostoissa tapahtuneita muutoksia. Verkoston ytimen koko ei juuri muutu vankeuden seurauksena, mutta yli 60 prosenttia siihen kuuluvista ihmisistä vaihtuu.

Toisessa yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa, jossa haastateltiin 60 matalan turvaluokituksen naisvankia, esitettiin, että positiiviset ihmissuhteet voivat toimia rikolliselta elämäntavalta suojaavina tekijöinä tarjoamalla sosiaalista pääomaa, tukea, antaen motivaatiota muutokseen ja tarjoten vaihtoehtoisia tapoja toimia (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 73). Sosiaaliset verkostot voivat tarjota tukea ja resursseja kuten työpaikkoja tai lapsenvahteja, mutta

myös muovaavat sitä, millaisia vaihtoehtoja yksilöllä kulloinkin on tarjolla, ja positiiviset suhteet lisäävät hyvien ja vähentävät huonojen vaihtoehtojen määrää (em., 74–75). Esimerkiksi työssäkäyntiin kuluva aika vähentää tilanteita, joissa käyttää päihteitä ja lasten huoltajuuteen liittyvä vastuu estää menemästä iltaisin ulos rikolliseen toimintaan taipuvaisessa seurassa. Läheisimmät perheenjäsenet olivat keskeisin ryhmä, jolta saatiin emotionaalista, välineellistä ja taloudellista tukea (em., 78) ja näiden suhteiden olemassaolo jo itsessään toimi kannustimena naisille muuttaa elämäänsä ja käyttäytyä prososiaalisemmin, jotta he tulisivat läheistensä hyväksymiksi eivätkä menettäisi näitä suhteita (em., 81). Perheenjäsenet puuttuivat joko suoraan tai epäsuorasti esimerkiksi päihteiden käyttöön, väkivaltaisiin olosuhteisiin tai muihin riskitekijöihin ja tarjosivat ulospääsyä (em., 79. Ks. esim. läheisten tuesta työelämään palaamisesta vankeuden jälkeen Shivy ym. 2007). Näissäkin suhteissa raportoitiin myös negatiivisia puolia kuten riitelyä, ajan- ja rahankäytön kontrollointia, mutta näistä haasteista huolimatta naiset löysivät suhteista positiivisia ja tukevia elementtejä. (ema., 80).

Samansuuntaisia tuloksia oli havaittavissa myös ystävien ja tuttavien kohdalla. Rikollisen elämäntavan ulkopuolella olevat vertaiset tarjosivat ”oikean käyttäytymisen malleja” ja toimivat roolimalleina Prososiaalisten tuttavuuksien kautta verkosto laajeni käsittämään muitakin prososiaalisia ihmisiä ja heidän myötäan vaihtoehtoisia aktiviteetteja, mikä kavensi rikollisuuteen mahdollistavaa elämänalaa, mitä eräs haastateltavista kuvasi fraasilla ”stay busy, stay clean”. (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 82–83. Ks. myös Sommers, Baskin & Fagan 1994.) Yhtenä oman käyttäytymisensä säätelykeinona naiset käyttivät etäännyttämistä tietynlaisista ihmissuhteista. Haastatellut naiset tiesivät, että ongelmista pystyi pysymään poissa välttämällä tiettyjä ihmisiä ja liian läheisiä suhteita heihin, mutta eivät toisaalta osanneet tai uskaltaneet hakea tilalle korvaavaa ”parempaa” seuraa (em., 84). Huomattavan monissa tarinoissa puoliso oli joko väkivaltainen, hyväksikäyttävä tai kannusti tavalla tai toisella rikoksiin ja päihteisiin. Toisaalta noin 10 prosentilla haastatelluista puoliso tarjosi emotionaalista, taloudellista ja sosiaalista tukea ja vakautta, sekä loi joko suoraan tai epäsuorasti vaihtoehtoja toimia toisin esimerkiksi asettamalla ehdoksi joko huumeidenkäytön lopettamisen tai parisuheen päättymisen. Tämä positiivinen vaikutus ilmeni kuitenkin vain, jos naiset olivat itse muutenkin valmiita muutokseen. (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 84–86.)

Hyvin vallitseva teema aineistossa oli naisten halu irrottautua rikollisesta elämästä lastensa tähden. Lapset eivät niinkään antaneet tukea tai toimineet buffereina, vaan toimivat ennemminkin motivaation lähteenä ja rajoittivat rikolliseen toimintaan mahdollistavia tilanteita. Haluttiin

olla hyvä äitejä, roolimalleja eikä tuottaa lapsille pettymystä, sekä turvata heidän elämisensä emotionaalisesti ja taloudellisesti. (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 86–88.) Suomalaisessa lyhytaikaisvankeja käsittelevässä tutkimuksessa on löydetty samanlainen vaikutus: kouluikäisen lapsen vanhemmuus lisäsi ihmisten uskoa siihen, että he voisivat päättää rikosuransa (Kivivuori & Linderborg 2009, 178). Wrightin ym. aineistossa muut tekijät ja etenkin vahva päihderiippuvuus kuitenkin olivat monessa tapauksessa vanhemmuuden positiivisia vaikutuksia vahvempia, ja ponnisteluista tai muutosyrityksistä huolimatta naiset palasivat rikolliseen elämäntapaan ja päihteiden käyttöön (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 86–88).

Jotta positiivisista ihmissuhteista hyödyttäisiin, on niiden oltava saatavilla ja henkilöiden on itse oltava halukkaita hyödyntämään niiden tarjoamia resursseja ja tukea muutokseen. Tielle saattaa tulla esim ylpeys tai häpeä, jotka estävät ottamasta vastaan apua. Positiivisista tekijöistä ei ole apua, jos niiden vaikutuksia on kumoamassa riittävän paljon negatiivisia tekijöitä. Nämä muuttavat henkilöiden todellisia ja havaittuja toiminnan mahdollisuuksia. (Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013, 89.) Sekä vankien että heidän puolisoidensa voi kuitenkin olla myös vaikeaa pyytää tarvittaessa apua ja jakaa ongelmiaan esimerkiksi läheisten tai seurakunnan kanssa (Carlson & Cervera 1991, 282).

6 Tutkimuskysymys ja tutkimuksen metodologia

Laadulliselle aineistolle tyypillisesti tässäkin tutkielmassa aineisto on varsin heterogeeninen. Aineiston laatu ja koko huomioon ottaen narratiiviset menetelmät vaikuttivat luontevalta välineeltä analyysiin. Kertomukset taas tutkimuskohteena ovat monitulkintaisia, joten tuntui luontevalta jättää tutkimuskysymyksessä tilaa kertomuksista itsestään nouseville piirteille. Nämä ajatukset muovautuivat seuraavan kysymyksen muotoon:

Millaista roolia sosiaaliset suhteet ja verkostot näyttelevät kertomuksissa rikollisesta elämäntavasta ja päihteidenkäytöstä irtaantumisesta?

6.1 Narratiivinen tutkimus ja positiointi

Kertomuksen voi määritellä hyvin monella tapaa, olla määrittelemättä sitä juuri mitenkään tai rajata sen hyvinkin tiukasti, ja todennäköisesti aina haaviin jää tavalla tai toisella kertomuksia. Riessman esittää yhden melko yksinkertaistetun määrittelyn sille, mikä voidaan katsoa kertomukseksi: “kertoja yhdistää tapahtumia tapahtumasarjaksi, jolla on merkitystä tulevien toimintojen ja tarinan opetuksen kannalta. Kerrontaan valikoituu kertojan mielestä tärkeitä tai oleellisia palasia, jotka järjestellään ja arvioidaan tavalla, joka koetaan kulloisellekin kuulijakunnalle mielekkääksi” (Riessman 2008, 3). Kertomus voi silti olla paljon muutakin, ja se, mikä nähdään kertomuksena, vaihtelee paljon eri tieteenalojen ja tarkastelutapojen välillä. Tärkeintä on kuitenkin, että aineisto välittää inhimillistä kokemuksellisuutta (Fludernik 1996).

Keskeinen toimintamekanismi sosiaalisen verkoston osien välillä on sosiaalinen tuki, ja sovel-
lan työssäni sosiaalisen tuen teoriaan sosiaalisen konstruktionismin näkökulmaa (Cohen & La-
key 2000, 29), jonka mukaan maailma, sosiaalinen tuki ja sen vastaanottaja nähdään sosiaali-
sina konstruktioina. Ihmisten näkemykset eivät vastaa ultimaattista totuutta, vaan rakentuvat
jatkuvasti sosiaalisessa kontekstissa ja ammentavat siitä (Dewey 1997). Koska useinkaan asi-
oista ei ole olemassa selkeää sosiaalista konsensusta, tuleekin ottaa huomioon, että jokainen
tulkitsee maailmaa eri tavalla (Kelly 1969). Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma sosiaa-
lisen tuen kysymykseen lähtee siitä oletuksesta, että ei ole olemassa yleismaailmallisia kri-
teereitä tai sääntöjä siitä, mikä on tukea antavaa toimintaa, vaan tuen määrä ja vaikuttavuus
perustuvat aina subjektiiviseen kokemukseen. Lisäksi yksilö on aina erottamaton sosiaalisesta

maailmasta, koska minuutta rakennetaan suhteessa muihin ihmisiin. (Cohen & Lakey 2000, 36.)

Esimerkiksi Foucaultilla oli ajatuksia siitä, miten diskurssit ja niiden sisältö ovat eräänlainen ikkuna tulkintoihin itsestä, sosiaalisesta maailmasta ja toisista (Foucault 1969). Yksilöt ja yhteisöt rakentavat identiteettejään sosiaalisen vuorovaikutuksen ja siten myös kerronnan kautta (Riessman 2008, 8). On tosin syytä kiinnittää huomiota siihen, puhutaanko positiointiteorian mukaisesta moninaisesta ja tilanteisesta minuudesta, joka antaa ainakin totuuden palasia kerronnan kohteena olevasta henkilöstä, postmodernista minuuden käsityksestä, jonka mukaan ei ole olemassa mitään pysyvää minuutta, vai jotain näiden kahden väliltä (Harré 1998). Positiointi, joka paljolti nojaa diskursiivisen psykologian perinteisiin, esittää, että kielessä ja kerronnassa tapahtuva sosiaalisen todellisuuden konstruointi kuvastaa yksilön tai muun toimijan todellisuuskäsitystä (Pöysä 2009, 317). Siksi kertomuksia tarkastellessaan tutkijan on erityisen tärkeää unohtaa kaikki oletukset ja omat tulkintansa esimerkiksi siitä millainen on maailma, miten asioita merkityksellistetään tai miten itse näemme kertojan (Bamberg 2003). Näen itse positioinnin kerronnassa toisaalta tapana tuottaa konstruktioita kuulijoille/lukijoille esittämällä väitteitä ja tulkintoja kertomukseen liittyvistä osapuolista, toisaalta väylänä päästä käsiksi kertojan omiin konstruktioihin, joita hän väistämättä antaa ilmi kerrontansa kautta. Edellä selvitetyn teoreettisen pohjustuksen perusteella minun lienee turvallista olettaa, että haastatteluissa tuotetut kertomukset kuvaavat joko suoraan kertojan omia sosiaalisia konstruktioita, tai vähintäänkin sitä, millaisina hän haluaa ne haastattelijalle välittää.

Positioinnin keskeisin ajatus on, että kertoja tuottaa tarinalinjaa kertoessaan erilaisia hahmoja itsestään ja muista tarinassa esiintyvistä henkilöistä, hahmoista ja toimijoista. Positiointianalyysissä tarkastellaan sitä, miten kertoja tuottaa itsensä ja muut tarinaan osalliset erilaisten diskursiivisten keinojen kautta, esimerkiksi, miten he suhteuttavat omaa tai toisten toimintaa vallitseviin normatiivisiin diskursseihin (myötäilevätkö vai asettuvatko vastaan jne.) (Bamberg 2003). Kerrontatilanteeseen osallistuvat muodostavat keskustelun kautta erilaisten puheaktien kuten neuvottelun, riitelyn tai kysymys-vastaus-parien välityksellä. Monesti kerrontatilanteet saattavat kuitenkin olla voimakkaasti kertojan puheenvuoroihin painottuneita esimerkiksi tutkimushaastattelujen kontekstissa, missä haastattelija on melko passiivinen. Kertomuksen hahmojen saamat positiot ovat siis seurausta kerrontatilanteen osallistujien (tai vain kertojan) diskursiivisista valinnoista. (Herman 2007, 314.) Koska kerronnassa positioidaan aina sekä itseä, että toisia, ja nämä ovat tiiviisti sidoksissa toisiinsa, on positiointi perusluonteeltaan dialogista

sekä kielellisen vuorovaikutuksen että yleisemmän positiointia koskevan ajattelutavan tasolla (Pöysä 2009, 324). Kertominen on jo itsessään aktiivisen toimijuuden ilmaisu, vaikka se myötätillisikin normatiivisia diskursseja, kertojalla on mahdollisuus myös irtautua näistä ja luoda omia diskurssejaan, ns. vastakertomuksia (Pöysä 2009, 321).

Yksi keskeinen positioinnin analyysin osa on Bambergin ajatus, jossa kerronnassa esiintyvä positiointi voidaan luokitella kolmelle eri tasolle riippuen siitä, positioidaanko tarinamaailman sisäisiä henkilöitä, kertojaa suhteessa yleisöön vai rakentaako kertoja laajemmin ja yleisemmin käsitystä siitä, kuka hän itse on (Bamberg 1997). Koska oma tutkimuksessani haastattelijan ja haastateltavan välinen keskustelu on melko niukkaa, ja keskustelun ja kerronnan pääpaino on haastattelun struktuurin myötä keskittynyt muihin kerrontatilanteen ulkopuolisiin henkilöihin, on luontevaa keskittyä positioinnin ensimmäiseen tarinamaailman sisäiseen tasoon. Toisella tasolla kertoja tekee lähinnä arviointia siitä, kuinka paljon informaatiota kuulija eli haastattelija kerrottavien tilanteiden ja ilmiöiden osalta tarvitsee, eli löytyykö keskustelun osallistujilta yhteistä tietopohjaa, ja mihin kuulija sijoittuu kertojan omalla sosiaalisella kentällä (Pöysä 2009, 325). Tutkimukseni kannalta kiinnostavalla ensimmäisellä eli tarinamaailman tasolla tarkastellaan sitä, miten kertoja positioituu muihin tarinassa esiintyviin hahmoihin ja tarinan tapahtumahetken aikaiseen itseensä. Henkilöitä ja tapahtumia kuvaillaan ja arvioidaan nykyperspektiivistä käsin, ja niille voidaan antaa erilaisia rooleja tai kategorioita kuten hyvä-paha, auttaja-autettava, sankari-vihollinen, uhri-selviytyjä ja niin edelleen (Bamberg 1997).

Etenkin itsen positioinnin kohdalla keskeistä on kerronnan ja kertomusmaailman eli nykyhetken kerrontatilanteen ja tarinan tapahtumahetken välinen ajallinen ero, ja tämän eron tuoma jännite (Pöysä 2009, 325). Pidempi ajallinen ero tekee suuremmaksi erontekoa myös kertovan ja kerrotun minän välillä, toisin kuin jos kerrottaisiin jostain, mikä on juuri äsken tapahtunut arkisessa elämässä (Pöysä 2009, 331). Aineistoa analysoidessa on oltava tarkkana sen suhteen, toimiiko kertoja vain niin sanotusti animaattorina antaen äänensä tarinan hahmoille pyrkien vain mahdollisimman objektiivisesti toistamaan mitä on tapahtunut tai sanottu vai luoko kertoja itse strategisesti näitä positioita, eli värittää kertomusta ja tekee tulkintoja hahmojen motiiveista ja niin edelleen (Lucius-Hoene & Deppermann 2004; sit. Deppermann 2015, 377-378). Positioinnin tapaan ja sen näkymiseen vaikuttaa oleellisesti myös se, onko positiointi ei-refleksiivistä vai refleksiivistä, eli tunnistetaanko positiot ja niiden muodostuminen kerronnassa vai ei, esimerkiksi ottaako kertoja kantaa saamaansa epäoikeudenmukaiseen positioon. (Pöysä

2009, 326). Harré puhuu osin samasta ilmiöstä termillä intentionaalinen positiointi, joka voidaan jakaa vielä vapaaehtoiseen (position muodostaminen on kertojan oma valinta) ja pakotettuun (positio muodostuu väkisin esimerkiksi dialogissa vastauksena kysymykseen) (Harré & van Langenhove 1991, 400-404). Kertojan minäpositiointiin saattaa vaikuttaa esimerkiksi se, miten hän kokee olleensa vastuussa tarinan tapahtumista, ja miten hänen osuuttaan (motiivia, toimintatapaa ja lopputulosta) arvotetaan vallitsevissa sosiaalisissa normistoissa. Matalasti arvostettua tai jopa paheksuttua osallisuutta saatetaan peitellä tai esimerkiksi kieltäytyä kertoimesta, kun taas hyväksyttävää käytöstä saatetaan tuoda herkemmin esille kulttuurillisen “hyvän maun” rajoissa eli kuinka suotavaa itsensä kehuminen on kerrontaympäristössä. (Pöysä 2009, 331)

Käytännön tasolla positiointianalyysiä tehdään esimerkiksi Worthamin positiointivihjeitä tarkastelemalla (Wortham 2001, 70-75). Ensinnäkin tulee tarkastella kertojan käyttämiä sanavalintoja kuten sanavalintoihin liittyviä negatiivisia ja positiivisia konnotaatioita, erilaisia kategorisoivia nimityksiä ja vertauksia. Toisekseen huomion kohteena ovat erilaiset metapragmaattiset verbit, jotka eivät vain kerro mitä tapahtui (keskustella, katsella), vaan arvottavat toimintaa jollain tavalla (väitellä, tirkistellä). Kolmanneksi kertomuksesta voidaan etsiä erilaisia arvottavia indeksikaaleja (evaluative indexicals), joissa kuvaamalla tapaa, käytäntöä tai tapahtumaa kertoja tuo hieman implisiittisestikin esille oman kantansa tähän luomalla jännitteen tarinan ja vallitsevan narratiivin tai muun yleisen käsityksen ja oman kerrontansa välille. Esimerkiksi toteamus “kyllä minun lapsuudessani hiihdettiin kouluun läpi talven, vaikka kymmenen kilometriä” positioi sekä kertojaa lapsena suhteessa pullamössösukupolven nykylapsiin, sekä kertojaa itseään yleensä kestäväenä ja kuuliaisena lapsena, joka ei turhasta valittanut, vaikka implisiittisesti voidaankin tulkita, ettei kymmenen kilometrin hiihtomatka kouluun ollut mikään mieluinen asia. Neljäntenä tarkastelun kohteena on kerronnassa ilmenevä episteeminen modaalisuus tai ns. dialoginen positiointi, eli se, miten puhuja ilmaisee esimerkiksi (epä)varmuutta, omaa kantaansa suhteessa yleiseen tai kuulijan kantaan ja luo yhteisymmärrystä kuulijan kanssa. Lopuksi voidaan tarkastella vielä erilaisia puheen esittämisen tapoja, eli miten esimerkiksi siteerataan omaa tai toisen puhetta. Omaa puhetta ja toimintaa siteeraamalla voidaan tuoda esiin omaa toimijuutta ja itseä voidaan kuvata jopa ikään kuin ulkopuolisena henkilöhahmona (“minä olen sen tyyppinen ihminen, joka ei peräänny haasteista”). Toisen puhetta taas saatetaan esimerkiksi kärjistää (“äiti sanoo aina että ‘nyt siivoot huonees senkin kuriton kakara’ ”) tai piilottaa omia mielipiteitä toisten sanomisiin siteeraamalla esimerkiksi jotakin

auktoriteettihahmoa (“lääkärikin totesi että...”). Puhutussa kerronnassa voidaan myös esittää erilaisia ääniä ja eleitä ja tuoda sillä esiin omaa mielipidettä liittyen sanottuun sisältöön tai sen sanojaan (kimittäminen, huuli pyöreänä honottaminen jne.).

Analyysimenetelmänä positiointi on sekä hyvin konkreettista, että abstraktia. Toisaalta esimerkiksi positiointivihjeitä voi melko helpostikin löytää, mutta niiden merkitysten ymmärtäminen vaatii hyvin erilaista otetta ja ymmärrystä. Jotkin positioinnin tavat ovat melko yksioikoisia eivätkä jätä merkitystään epäselväksi, toisinaan taas ne voivat olla hyvinkin sidottuja kulttuuriin tai jopa pienemmän marginaaliryhmän käsityksiin maailmasta, eivätkä ne aukene suoraan tutkijalle. Oman tarkasteluposition tiedostaminen ja esille tuominen analyysiä tehdessä on tutkimuksen läpinäkyvyyden kannalta ehdottoman tärkeää. Tämä on kuitenkin kaikkien laadullisten menetelmien jakama ongelma, joten positiointi ei ole siinä suhteessa poikkeus. Positiointianalyysi on sekä käytännön tasoltaan, että teoreettisilta lähtökohdiltaan hyvin sosiaalipsykologian tutkimusperinteisiin istuva. Omaan tutkimukseeni se sopii erityisen hyvin, sillä koko keskustelu on rakennettu sen ympärille, miten haastateltava sijoittaa elämässään olevia ihmisiä ihmissuhdekartalle, miksi juuri kyseiseen kohtaan ja millaisia jaettuja kokemuksia heillä on, jotka ovat vaikuttaneet tähän suhteeseen. Haastateltavia erikseen pyydettiin arvottamaan sosiaalisen verkostonsa osia positiivisiin ja negatiivisiin, ja näille tulkinnoille tarjottiin myös anteliaasti selityksiä. Haastattelurungon tuoma pakotettu ajallinen eteneminen jo itsessään jonkin verran pilkkoo kerrontaa ja asettaa rajoitteita haastateltavan henkilön omalle kerronnalle. Haasteita tuo kerronnassa etenevä aika-aspekti, sillä ihmissuhteet eivät ole muuttumattomia, ja omien tutkimushaastattelujeni kohdalla suhteet läheisiin saattoivat heittelehtiä paljonkin vuosien varrella. Tämä toisaalta vain lisää kiinnostavaa materiaalia, kuinka sama hahmo voidaan kertomuksen aikana positioida sekä auttajaksi että piinaajaksi, ja miten nämä arvioinnit suhteutuvat suhteen nykytilanteeseen. Koska haastattelussa käsitellään paikoin pitkiäkin ajanjaksoja, tulee keskustelussa väistämättä myös eksemplaarisia tavan kertomuksia, miten yleensä siihen aikaan toimittiin tai miten asiat kokonaisuutena etenivät, menemättä sen tarkemmin yksityiskohtaisiin tapahtumasarjoihin.

6.2 Haastatteluaineisto

Tutkimuksen primääriaineistona käytän viittä talvella 2017 kerättyä keskimäärin tunnin mittaista haastattelua henkilöiltä, joilla on jossain elämänsä vaiheessa ollut vankeusrangaistukseen

asti johtanutta rikollista käyttäytymistä, mutta ovat nykytilanteessa tehneet elämänmuutoksen ja elävät rikoksetonta ja päihteetöntä elämää. Käytännön syistä en ole voinut tätä tutkielmaa varten tehdä haastateltavien suhteen rajauksia esimerkiksi rikollisen elämänvaiheen tai rangaitusajan pituuden, rikostyyppin tai iän mukaan. Toisaalta tutkimukseni yhtenä tavoitteena onkin juuri laajan kokonaiskuvan luominen pohjaksi mahdolliselle tarkemmalle tarkastelulle, joten en koe heterogeenisessä otoksessa olevan tässä tilanteessa ongelmaa. Haastateltavat henkilöt on rekrytoitu kahden entisille rikosseuraamusasiakkaille suunnatun vertaistukijärjestön kautta, joihin haastateltavien tunnistettavuuden eliminoimiseksi viitataan myöhemmin esimerkiksi aineisto-otteissa Vertaistukiyhteisö A:na ja B:nä. Tämä praktisista syistä valikoitunut tapa tavoittaa tutkimuksen kohderyhmää luonnollisestikin vinouttaa aineistoa selkeästi. Haastateltavat ovat sitoutuneet kuntouttavaan toimintaan ja ovat raittiita, joillakin elämäkokemus on kanavoitunut työksi/vapaaehtoistyöksi vertaisten parissa. Haastatteluun valikoituneilla tuntui olevan myös taustaorganisaationsa julkisuus kuvan ja mission puolesta tietyllä tapaa rooli ”hyvänä esimerkkinä” kuntoutuneesta rikollisesta, mikä määrittelee varmasti paljon kerrottavuuden rajoja ja kertojan positiota keskusteluissamme.

Haastattelujen suunnittelussa ja toteutuksessa käytin pitkälti ohjenuorana Hyvärisen ja Löyttyniemen (2005) näkemyksiä kerronnallisesta haastattelusta. Jo haastattelujen suunnittelussa oli otettava huomioon, että haastattelijat tulevat hyvin erilaisista lähtökohdista kuin haastateltavat. Sosiaalinen todellisuus, representaatiot ja erilaiset näkökulmaerot vaikuttavat suuresti siihen mitä ja miten kerrotaan ja miten kertomus toisaalta tulkitaan. Koska haastatteluissa oli tarkoitus puhua melko intiimeistä aiheista, oli luottamuksellisuuden luominen tärkeää. Kävin vierailemassa vertaistukijärjestöjen tiloissa tapaamassa ihmisiä ja kertomassa tutkimuksestani etukäteen. Sekä vierailuilla että haastattelutilanteissa jaoin myös jonkin verran omasta taustastani rehellisyyden, aitouden ja välittömyyden nimissä, ja se tuntuikin toimivan hyvin luottamuksellisen keskusteluyhteyden muodostamisessa. Pyrin myös omalla toiminnallani purkamaan mahdollisuuksien mukaan tutkija-haastateltava-asetelmaa esimerkiksi olemalla rento, käyttämällä yleistasoista sanastoa ja välttämällä turhan jäykkää ja asiallista puhetapaa, jotta keskustelua kävisi kaksi mahdollisimman tasavertaista ihmistä. Kysymykset pyrin pitämään mahdollisimman avoimina ja henkilökohtaisella tasolla, jotta vastauksena niihin saisin enemmän kertomuksia ja vähemmän raportteja tai yleisluontoista pohdintaa. Koska pyrkimyksenä oli löytää erilai-

sia positiointeja haastateltavien ihmissuhdeverkostossa, keskittyy suuri osa haastattelukysymyksistä juuri näihin suhteisiin, niiden laatuun ja erilaisiin tapahtumiin, jotka ovat niihin vaikuttaneet.

Haastattelun runkona toimi haastateltavan itse laatima ihmissuhdekartta, jolla pyrittiin visuaalisesti havainnollistamaan haastateltavan ihmissuhdeverkostoja sekä niissä tapahtuvia muutoksia tiettyinä ajanjaksoina. Haastattelussa verkostoon sijoitettuja ihmisiä tarkasteltiin suhteen positiivisuuden (sosiaalisen tuen) ja negatiivisuuden (negatiivisen sosiaalisen kanssakäymisen) kautta, ja millaista muutosta suhteissa tapahtui eri ajanjaksoina. Haastattelun etenemistä rautamitti myös ajallinen aspekti ennen ensimmäistä vankeusrangaistusta - vankeuden aikana - nykyhetki, jota haastattelukysymyksillä tarvittaessa kuljetettiin eteenpäin. Kiinnostukseni keskipisteenä on se, miten haastateltavat kuvaavat itseään, elämälleen merkityksellisiksi kokemiaan ihmisiä sekä suhteita näiden kaikkien välillä, eli millainen on haastateltavan henkilön subjektiivisesti kokema sosiaalinen verkosto ja siihen liittyvät kertomukset.

Presser & Sandberg (2015) ovat kirjoittaneet narratiivien tutkimuksesta kriminologian kontekstissa, ja käyttäen haastatteluaineiston analysoinnissa tukena heidän nostamiaan erityispiirteitä, joita kriminologisissa aineistoissa esiintyy. Erilaiset tavat ikään kuin pehmentää oman rikollisen toiminnan moraalista painolastia ovat huomionarvoinen seikka kertomuksissa ja asioiden kerrottavuuden lisäämisessä. Teon vääryyttä voidaan neutralisoida tai jopa vähätellä, jotta sen konflikti sosiaalisten normien kanssa olisi vähäisempi (Presser & Sandberg 2015, 6). Erilaisten ajatteluvirheiden kautta esimerkiksi teon tahallisuutta tai tahattomuutta tai potentiaalista haittaa uhreille voidaan muuttaa suuntaan tai toiseen (Presser & Sandberg 2015, 6). Kertojan puhuessa itsestään tai minäkäsityksestään on hyvä kiinnittää huomiota ilmauksiin, joilla tuotetaan käsitystä rikollisen stigmasta osana identiteettiä (Presser & Sandberg 2015, 7). Koin näiden piirteiden listaamisen oleellisena, sillä vaikka mitkään niistä eivät itsessään ole kertomuksia, näen ne merkittävinä työkaluina, joilla tuotetaan nimenomaan positiointeja osana laajempaa kertomusta.

6.3 Kuva-aineisto ihmissuhdekartoista

Laadullisessa tutkimuksessa voidaan hyödyntää monin eri tavoin kuva-aineistoa kielellisen aineiston lisäksi tai sen tukena. Pääpiirteittäin visuaalisuutta hyödyntävät lähestymistavat tuotettaessa tutkimusaineistoa jaetaan jo olemassa olevan kuvaston (elokuvat, valokuvat ym.) käyt-

töön tai uuden kuva-aineiston tuottamiseen itse tutkimuksessa, mikä voi olla esimerkiksi valokuvia, piirroksia tai videota (Pauwels 2010, 548-551). Esimerkiksi valokuvaa vähemmän tutkimuksessa on hyödynnetty erilaisia graafisen tuottamisen menetelmiä, joissa tutkittava tuottaa erilaisia kuvaajia tai piirroksia, jotka kuvaavat esimerkiksi jotain sosiaalista ilmiötä hänen itsensä kokemana. Mitä strukturoidumpi kuvaaja, sitä paremmin se soveltuu myös kvantitatiivisten analyysimenetelmien käyttöön. Vapaampimuotoisissa kuvaajissa taas on hyödynnettävä kvalitatiivista otetta. (Umoquit ym. 2011, 7.)

Umoquit, Tso, Burchett & Dobrow (2011) ovat tehneet laajan selvityksen erilaisten diagrammien käytöstä tutkimusaineiston keruumenetelmänä. Suurin osa selvityksessä kuvaajia tutkimusaineistonaan hyödyntäneistä koki, että kuvaajat yksinään eivät riitä kattamaan tutkittavia aiheita, vaan niitä on hyödynnettävä nimenomaan yhdessä muiden menetelmien kanssa. Monet olivat ratkaisseet asian kuten minäkin tässä tutkimuksessa, eli käyttäneet kuvaajia osana perinteisempää tutkimushaastattelua. (Umoquit ym. 2011, 5.) Ala on vielä vahvasti kehittyvä, joten käytetty terminologia on kirjavaa. Tyypillisimpiä tällä tekniikalla tuotettavia kuvia ovat muun muassa aikajanat, vuokaaviot ja verkostokartat (Jackson 2012, 415).

Piirtäminen toimii sekä ajatusten taltioijana, että herättelijänä tutkimustilanteessa (Crilly ym. 2006, 345). Kun haastateltava saa itse haastattelun ohessa tuottaa kuva-aineistoa esimerkiksi piirtämällä ajatuksistaan vuokaavioita, sen on havaittu madaltavan kynnystä puhua sensitiivisistä aiheista ja ylipäättään helpottavan keskusteluyhteyden saamista haastattelun osapuolten välille (esim. Kesby 2000 ja Young & Barrett 2001). Kuva toimii reflektiota helpottavana työkaluna, jonka avulla haastateltavan on helpompi hahmottaa holistisempaa kuvaa tai kertomusta itsestään tai itseään koskettavasta ilmiöstä, minkä tuottaminen verbaalisesti olisi voinut olla haastavaa (Umoquit ym. 2011, 3 ja Bagnoli 2009, 565-566). Kuvaajan avulla keskustelu on helpompi keskittää tiettyihin aiheisiin ja se tekee myös haastateltaville helpommaksi ilmaista ajatuksiaan johdonmukaisemmin ja kuvaaja helpotti asioiden muistista palauttamista (Umoquit ym. 2011, 6). Menetelmällä voidaan joskus myös kiertää kliseisiä tai ns. valmiita vastauksia, joita haastateltavat normaalisti helposti tarjoaisivat keskustelussa. (Bagnoli 2009, 565-566.) Kuvantamisen kautta muodostuu melko puolueeton ja puhtaasti haastateltavan tuottama oma uniikki näkemys tutkittavasta aiheesta (Umoquit ym. 2008, 10).

Tässä tutkimuksessa päädyin käyttämään haastattelujen virikementelemänä ja sekundäärisenä aineistona ihmissuhdekarttoja. Arvioin tutkimussuunnitelmaa tehdessä, että ihmissuhteista, ja

etenkin vuosien takaisista sellaisista, keskusteleminen voisi olla haastateltaville haastavaa. Ihmissuhdekartan laatiminen antoi heille aikaa muistella ja hahmottaa tilannettaan ja suhteitaan eri elämänvaiheissa, ja se tarjosi kehyksen keskustelulle. Haastattelun aikana laadittiin kaksi erillistä ihmissuhdekarttaa. Ensimmäisessä kartassa käsitellään aikaa ennen haastateltavan ensimmäistä vankilatuomiota ja vankilassa oloaikaa. Toinen kartta taas kuvastaa haastateltavan nykyhetkeä. Kartan laatimisen helpottamiseksi haastateltavat käyttivät valmista pohjaa, jossa on himmeällä sisäkkäin erikokoisia kehiä ja haastateltava itse sijoitettuna kehien keskipisteseen (ks. liite 2). Kehien sisään haastateltava sijoittaa ihmisiä sosiaalisesta verkostostaan sen mukaan, kuinka läheisiksi hän heidät kokee. Lisäksi kartan laadinnassa käytettiin punaista väriä korostamaan, jos jokin suhde koettiin erityisen negatiiviseksi, ja vihreää, jos suhde oli erityisen positiivinen ja tarjosi tukea. Ihmisten liikettä verkostossa lähemmäs tai etäämmäs kuvattiin nuolilla. Viimeisessä osiossa haastateltava sai maalailta tulevaisuudenhaaveita merkitsemällä sinisellä värillä, miten haluaisi verkostonsa muuttuvan.

Menetelmä sikäli rajoittaa haastateltavien itseilmaisua, että se pakottaa heidät tuottamaan sosiaalisen verkostonsa kehämuotoiseksi ja sijoittamaan ihmisiä ikään kuin staattisesti sen sisään. Ihmissuhdekartta menetelmänä sisältää oletuksen siitä, että haastateltava kokee itsensä verkoston keskiönä sekä ylipäättään siitä, että suhteet toisiin ihmisiin ovat jollain tavalla heille merkityksellisiä. (Bagnoli 2009, 567). Tällainen yhtenäinen pohja mahdollisti kuitenkin paremmin haastateltavien välisen vertailun. Joillekin ihmisille kuvantaminen on myös epämukavuusalueelle menemistä. Kuvan laatiminen käytännössä voi herättää paljonkin kysymyksiä haastateltavissa ja osa voi osoittaa eri tavoin epämukavuutta tilanteesta. Haastateltavat saattavat kokea, että heitä testataan ja he esimerkiksi pahoittelevat huonoja piirustus-/kuvantamistaitojaan. (Umoquit ym. 2008, 7.) Tämä problematiikka nousi esille myös tämän tutkimuksen aineiston keruussa. Viidestä haastattelusta kolmessa tuotettiin tutkimussuunnitelman mukaiset parit ihmissuhdekarttoja. Kahdessa haastattelussa karttaa tehtiin aluksi, mutta haastateltavat jättivät sen jossain kohtaa pois ja keskustelut etenivät ilman kuvantamista. Koska ihmissuhdekarttojen tarkoitus oli toimia lähinnä virikemateriaalina, ei haastateltavia painostettu niiden tekemiseen, jos he siitä oma-aloitteisesti luopuivat.

7 Tulokset

Katsoin parhaaksi käsitellä aineiston eräänlaisten henkilökuvien kautta käymällä yksitellen läpi jokaisen haastattelun. Lopuksi pohdin myös näitä ihmisiä yhdistäviä tekijöitä ja tekemieni havaintojen mahdollisia merkityksiä laajemmassa mittakaavassa. Kuva-aineiston tarkastelun helpottamiseksi esitän kunkin haastattelun ihmissuhdekartat pareittain allekkain. Kursiivilla kirjoitetut ilmaukset ovat haastateltavien omaa puhetta ja sanastoa, pidemmät otteet on eroteltu muusta tekstistä typografisin keinoin.

7.1 Haastattelu #1

Haastattelussa #1 (viitataan haastateltaviin myöhemmin muodossa H1, H2 jne.) haastateltavana on keski-ikäinen mies, joka haastatteluhetkellä on suorittanut yhden vankilatuomion väkivaltarikoksesta osittain suljetussa ja osittain avolaitoksessa, ja ollut takaisin siviilissä noin vuoden ajan. Ennen tuomiota hän käytti mittavasti päihteitä, mutta on nyt pysynyt päihteettömänä ja osallistuu säännöllisesti vertaistukitoimintaan. Lähtötilanteessa ennen vankilatuomion saamista H1 asettaa äitinsä sekä kolme sisarustaan ja näiden puoliset ja lapset 1. kehälle. Hän tekee eron *kavereiden* ja *käyttökavereiden* välille, ja heidät hän jaottelee 2. tai ulommille kehille *läheisiksi kavereiksi* ja *hyvän päivän tutuiksi* tai *etäisemmiksi kavereiksi*. Ainoa 1. kehällä negatiiviseksi arvioitu suhde on Sisko A:n mieheen. H1 kuvaa suhdetta näin:

“...sanotaan että omallakin toiminnalla sitä ennen niin niitä tapahtumia ja, sen tapahtuman jälkeen niin, mä olin ton Lanko A:n kans niin, oli sukset ristissä ja ei tultu sitten toimeen koska mä, tietysti ittekin siinä sekoilin kaikennäköistä ja, miten sen nyt sanois, meil ei kyllä oikein oo koskaan, vaikka se onkin tässä sisäpiirissä mutta mä nyt lähinnä sen takia sen tossa sisäpiirissä koska se on siskon mies. --- ...sieltä ei minkään näköstä tukee kyllä, siis lähinnä vittuilua ja, semmosta kaiken näköstä että, miten sen nyt sanois, dissaamista kaikin puolin. Ja, siinä vaikeutu kyllä ton Sisko A:n kans välit. mutta sitä Sisko A:ta ei tohon laiteta negatiiviselle koska se yrit-, se oli kuitenkin, anto kuitenkin tukee.”

H1 ottaa heti aluksi oman vastuunsa huonoihin väleihin Lanko A:n kanssa viittaamalla, miten *omakin toiminta* oli vaikuttanut suhteeseen ja toteamalla että *“ittekin siinä sekoilin kaikennäköistä”*. Toisaalta H1 on myös kokenut Lanko A:n toiminnan loukkaavana, ja tämän koko suhautumistavan häneen negatiivisena. Tämä negatiivinen suhdeasetelma myös yleistetään koskemaan useita ajanjaksoja ilmauksella *“meil ei kyllä oikein oo koskaan”*. Lanko A on kuitenkin

haluttu pitää sisäkehällä vedoten sukulaisuussuhteeseen, mikä kertoo yleisemminkin H1:n positioitumisesta suhteessa sukulaisiinsa. Tästä kertoo myös se, miten H1 koki Sisko A:n kuitenkin positiiviseksi suhteeksi, vaikka huonot välit siskon miehen kanssa hankaloittivat myös sisarusten keskinäistä suhdetta.

Entisiä päihteidenkäyttökavereitaan ja rikostovereitaan H1 muistelee lähinnä negatiivisessa valossa. Heistä tuotetaan puhetta, miten he ovat tavalla tai toisella hankaloittaneet H1:n elämää, tuottaneet hänelle mielipahaa tai välit ovat muuten viilenneet näkemyserojen vuoksi. Käyttökaveri A oli paennut oikeutta ulkomaille, minkä vuoksi muutkin jutussa syytettyinä olleet joutuivat odottamaan oikeudenkäyntiä yli vuoden. Käyttökaveri C oli ollut myös H1:n pahoinpitelemän henkilön kaveri ja *“sohi siinä molempiin suuntiin ja sekotteli asioita”*. Käyttökaveri E:n kanssa suhde kariutui näkemyseroihin, tai kuten H1 kuvaa *“tuli vähän kaiken näköstä semmosta tekstiä mitä ei oikein, ite halunnu kuunnella ja, välit meni aika viileeks sitten vielä”*. Positiivisesti H1 muistelee entistä työkaveriaan Käyttökaveri D:tä:

“...vaikka mä aika huolella sitten siinä kun mä aloin itte raitisteleen niin jätin noita entisiä käyttökamuja poijes niin, Käyttökaveri D:llä oli aina kyllä semmonen, se oli vähän, vaikka se ittekin käytti tota alkoholia aika reippaasti niin, se kumminkin yritti mulle sanoa että, se ei oo kovin viisasta ja tällai, sai semmosta keskus-, kyllä meillä oli jonkunlaisia kahdenkeskeisiä [naurua] AA-ryhmiä vaikka silti juotiin. Ainakin-, ja ongelmista pysty puhuun, tosi paljon. Niin.. se nyt ei oo tossa sisäkehässä koska se on kuiteskin vaan sillai, hyvä kaveri.”

Käyttökaveri D oli tarjonnut keskustelua ja vertaistukea, jonka kanssa yhdessä pohtia päihteidenkäyttöä ja sen lopettamista. Hän oli ollut ihminen, jolle oli voinut rehellisesti puhua myös ongelmista. Tässäkin kohtaa H1 tekee eron kaverien ja sukulaisten välillä. 1. kehä oli varattu vain sukulaisille. Myös Käyttökaveri B:n kohdalla *keskusteluapu* nostetaan esiin. Käyttökaveri B oli syytettynä samassa jutussa kuin H1, joten he pystyivät keskenään jakamaan *piinaavaan* pitkittyneeseen rikosprosessiin liittyviä tuntemuksia ja toimimaan toisilleen *vertaistukena*. Isoon osaan kaverisuhteista vaikutti vankilaan lähtö ja etenkin raitistuminen, entisiä käyttökavereita *jätettiin pois* tietoisesti raitistumisen yhteydessä tai muutoin elämänmuutos loitonsi ihmisiä, jotka edelleen elivät päihteellistä elämää. Samaa tapaan päihteidenkäytön aikaan oli ollut vaikeampaa pitää yllä suhteita *taviksiin*, eli ihmisiin, joilla ei ollut päihdeongelmaa. Myös Rikosseuraamuslaitoksen käytännöt rajoittivat yhteydenpitoa kavereihin, sillä se määritteli, kuinka moneen eri numeroon tuomiota suorittava sai olla yhteydessä, ja numerot menivät kaikin lähimmille eli äidille ja sisaruksille.

Ehdottoman positiivisena suhteena H1 kuvaa suhdetta äitiinsä:

“Joo, no sit pääsee tähän vähän ilosempiin, että toi äiti, se on ollu koko ajan sillai tukena että, ei oo hylänny että siis mä oon ihmetelly sitä oikein, joskus vähän sillain että miten se on ees mahdollista. Mä oon itte-, kumminkin ymmärrän, että itte oon tehny kaikkee hölmöö niin, se on ihan tommonen selkee toi vihree tossa.”

Äiti on vastoin H1:n omiakin odotuksia pysynyt järkähtämättömänä tukena eikä ole hylännyt, niin kuin H1 on ehkä pelännyt. Jälleen H1 positioi itseään vastuuseen puhumalla omasta *hölmöilystään*, mutta suhde äitiin on tästä huolimatta pysynyt *selkeästi* positiivisena ja tukevana.

Suhteet sisaruksiin eivät ole olleet yhtä tasaisia kuin äidin kanssa, mutta heistäkin puhutaan hyvin positiiviseen sävyyn, vaikkeivät suhteet ole aina olleet kovin läheiset. Sisko A:n kanssa suhdetta vaikeutti huonot välit tämän miehen kanssa. Tulehtunut suhde Lanko A:han tulee esille useasti, minkä voisi tulkita kertovan suhteen olleen erityisen haitallinen H1:lle ja tämän suhteelle siskonsa kanssa. Tästä huolimatta Sisko A jaksoi vaikeinakin aikoina olla paljon yhteyksissä ja herätellä vastahakoista veljeään pohtimaan elämänvalintojaan:

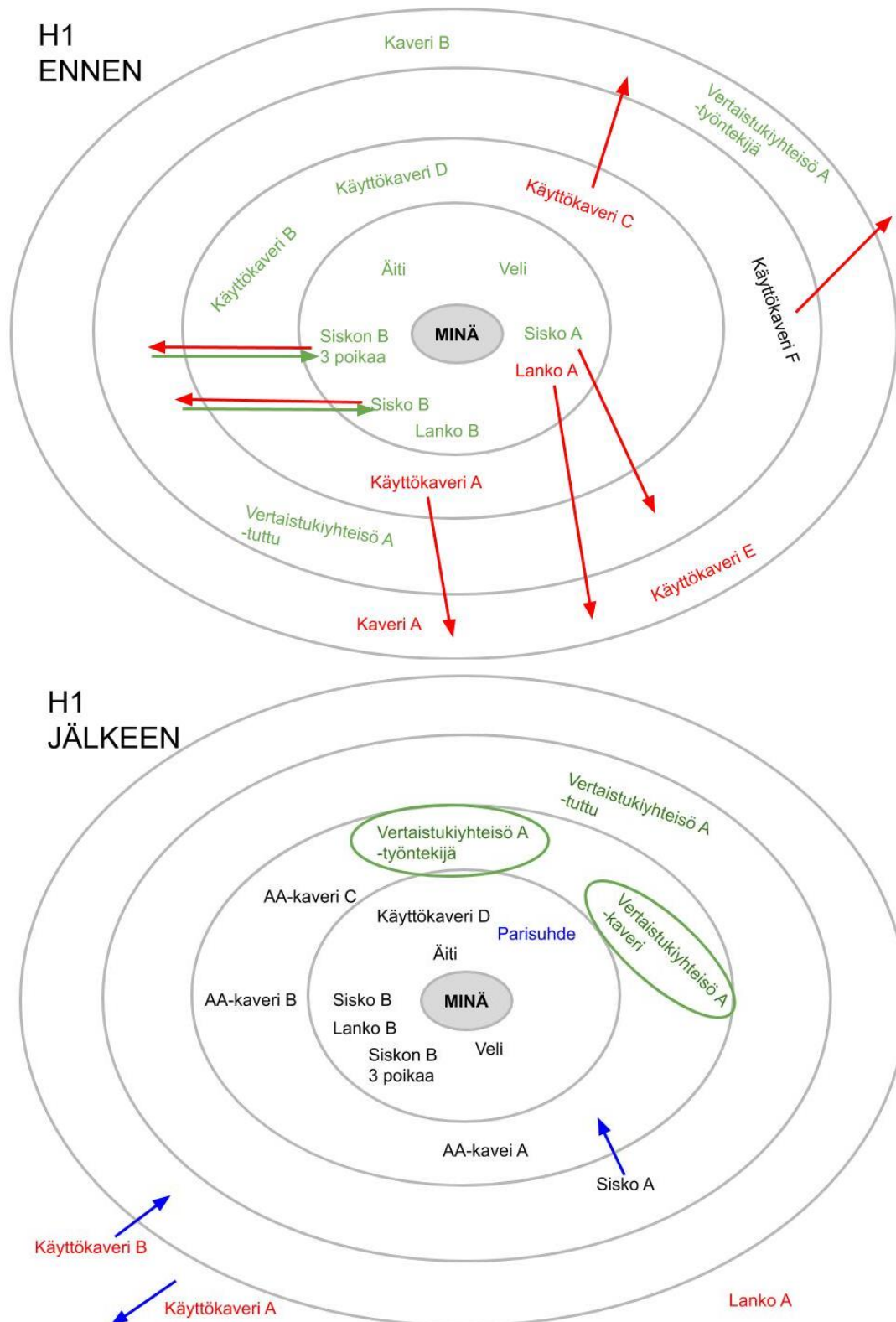
“...vaikken mä nyt sen miehen kanssa tullu oikein mitenkään toimeen niin, silti kai se joku tämänönen, veri on vettä sakeempaa vai miten se nyt meni että, kumminkin sisko niin, olin aika paljon tekemisissä, vaikka tietysti sain siitä aina palautettakin, että mulla ei mee kovin hyvin. Tai että yritti sitä just että itte alkaisin jotain vähän miettiikin noita tekemisiä, mut että ei ollu silloin itte kyllä yhtään valmis ottaan keltään mitään vastaan ja, mut semmosta tukee kyllä puhelimitse oltiin aika paljon kun mä en sitten heillä kyllä käynny sillai.”

Sisko B:n taas oli vaikea hyväksyä tai ymmärtää H1:n toimintaa ja elämäntapaa tuolloin. H1 positioi Sisko B:n tämän ammatin, sairaanhoidon kautta, minkä hän koki vaikuttaneen siihen, että sisko ei *mitenkään voinut ymmärtää* H1:n väkivaltatekoja ja päihteidenkäyttöä ja välit olivat tuolloin *tosi huonot*. Yhdessä vaiheessa Sisko B oli hakenut lähestymiskiellonkin itselleen ja lapsilleen. H1 havaitsi suhteessa selkeää paranemista, kun hän alkoi jättää päihteitä vähemmälle, ns. *raitisteleen*, jolloin välit Sisko B:hen ja tämän perheeseen paranivat huomattavasti ja heiltä sai *tosi paljon tukea*. Tueksi H1 oli kokenut esimerkiksi kutsun Sisko B:n perheen mökille. Suhde veljeen oli pysynyt tasaisempänä, mutta etäisenä. Tälle tarjotaan myöskin selitykseksi H1:n päihteidenkäyttöä, mutta veljeltä oli kyllä tarvittaessa tukea saanut, ja H1 rinnastaakin tämän samanlaiseksi suhteeksi kuin suhteensa äitiin. H1 koki kuitenkin, ettei itse ollut halunnut pitää veljeen juurikaan yhteyttä. Vankeuden aikana H1 oli kokenut tärkeäksi

sen, että yhteydenpito perheen kanssa oli ollut positiivista ja kannustavaa, sillä muuten *välttämättä ei ois tullu otettua yhteyksiä ollenkaan*. Läheiset ovat H1:n raitistumisen myötä tuoneet esiin myös positiivista palautetta esimerkiksi osallistumalla AA:n kokouksiin, huomioimalla H1:ssä tapahtunutta positiivista muutosta ja kertomalla voivansa nykyään olla H1:n suhteen *huolettomampia*.

Vertaistukitoiminnalla on ollut vahva vaikutus H1 elämään. Hän mainitsee KRIS-työntekijältä ennen vankilaan lähtöä ja tuomion aikana saamansa tuen *super-positiiviseksi jutuksi*. KRIS-työntekijältä oli saanut *neuvoja, tukea ja tsemppaamista* ja oli toivottanut tervetulleeksi mukaan KRIS-yhteisöön vapautumisen jälkeen. Hän oli *valmis auttamaan*. H1 ei halua olla enää yhteyksissä päihteitä käyttäviin entisiin kavereihinsa, vaikka alkuun hän oli *AA/NA-ideologian* innostamana yrittänyt osaa heistäkin *pelastaa* heikoin tuloksin. Joihinkin heistä hän haluaisi luoda uudelleen kaverisuhdetta, mutta se edellyttäisi heidän raitistumistaan ja *järkiinsä tulemistä*, mitä H1 kovasti toivoo. Käyttökavereiden tilalle onkin tullut uusia kavereita AA-ryhmistä ja muun vertaistuen parista, missä H1 *tykkää käydä* ja näiden ihmisten kanssa on *helppo jutella*.

Hiljalleen, kun raitistuminen tulee mukaan haastateltavan elämään, hän alkaa itsekin maalaa itsestään positiivisempaa ja aktiivisempaa kuvaa, tehden eroa menneeseen itseensä, joka *sekoili ja hölmöili*. Kuva, jonka H1 itsestään nykytilanteessa kertoo, on positiivinen, menneet virheensä tiedostava ja aiempaa käytöstään katuva. Hän tuo useaan otteeseen esiin sen, että tietää itse *sekoilleensa* ja käyttäytyneensä huonosti, eikä millään tavalla syyllistä tai osoita katkeruutta läheisilleen siitä, että yhteydenpito on vähentynyt päihteiden käytön takia. Haastateltava päin vastoin tarjoaa paljon ymmärrystä ja myös kiitollisuutta läheisilleen. Hän ei kuitenkaan rakenna menneestä itsestään kuvaa ”pahana” ihmisenä, vaan käyttää lievempiä ilmaisuja kuten *hölmöily, sekoilu ja telominen*. Tällaiselle eufemismien käytölle voi olla useita selityksiä, tässä tapauksessa ehkä todennäköisimpänä se, että lievemmat ilmaukset tekevät väkivallan ja päihteiden ongelmakäytön kaltaisista tabuaiheista helpommin kerrottavia.

Kuva 1. H1:n ihmissuhdekartoista erottuu selkeästi, miten ennen-tilanteessa ympärillä on paljon ihmisiä, mutta heistä iso osa koetaan negatiivisina. Suhteissa tapahtuu lähinnä muutosta pois päin itsestä. 1. kehälle on päässyt vain perheenjäseniä. Jälkeen-tilanteessa negatiivisiksi koetut suhteet on pudotettu pitkälti pois elämästä ja jäljelle jääneet suhteet on koettu läheisemmiksi.

7.2 Haastattelu #2

H2 on keski-ikäinen mies, jolla on takanaan pitkä rikos- ja päihdehistoria. Ensimmäisen kerran hän on joutunut vankilaan jo vuosikymmeniä sitten. Nykyisin hän on ollut jo vuosia raittiina ja irti rikollisesta elämäntavasta. Hän kertoo, miten ensimmäisen vankilatuomion saamisen aikaan hän liikkui porukoissa, joissa melkein kaikki olivat jollain tavalla kiinni rikollisessa elämäntavassa. Hän myötäilee, kun kysytään, edesauttoiko tuttavapiiri rikollisten tekojen tapahtumista, joista H2 sitten tuomittiin. Elämäntapa piti niin kiinni, ettei H2 lähtenyt suorittamaan tuomiota määrätysti vaan poliisin oli pidätettävä hänet ja vietävä vankilaan. Vankeuden ja rikostaustan H2 kuvaa vaikuttaaneen elämäänsä seuraavasti:

“No kyllähän omalta osaltaan ne ihmissuhteetkin on vaikuttanu siihen omaan, menemiseen. Ollu vankiloissa ja, kyllähän ne lisää sitä ahdistusta on tuonu kun on selvinpäiten miettiny kun ei oo mikään, kehenkään välit kunnossa ja näin niin kyl ne sitä on ajanu vaan syvemmälle itteen, ennen kun on havahtunu niin sanotusti siihen.”

Tuomio oli ollut perheenjäsenille järkytys, ja yhteydenpito vankilaan hiipui ajan mittaan. Vankilassaoloaikana ainoa merkitykselliseksi koettu ihmissuhde oli oma äiti:

“Niin, kyllä se aina äiti [naurahtaa] on ollu mielessä mutta ei se sillai, että se on vaan, sillon kun meni siel tavallaan siel kentällä niin ei sitten sitä äitiäkään enää halunnu häiritä omilla jutuillaan että, joku kirje-kaks vankilassaoloaikana että, missä jotain yritti pahotella mutta, siinä se oli. Että kyllä se merkitykselliset oli sinä aikana ne-, tai oliko nekään nyt ne kaverit että, se oli vaan se että yritti aina hyödyntää sitä kaveruussuhdetta, että pysy mukana siinä, toiminnassa. Ja sit piti olla välillä se-, en mää tiä, merkityksellisiä niin, ei oikeestaan ollu, muuta kuin oma äiti mut se oli niin etäällä kuitenkin musta.”

Äiti on myös ihmissuhdekartalla toinen kahdesta ihmisestä, jotka on erotettu omiksi solmuikseen, mikä kertonee suhteen merkityksellisyydestä. Sisaruket ovat ainoa selkeä negatiiviseksi merkitty solmu H2:n verkostossa. Sisaruksilla oli myös päihdeongelmaa, eikä heiltä koettu saatavan tukea tai juuri edes yhteydenpitoa. Äiti ja isäpuoli olivat yrittäneet olla tukena ja auttaa H2:ta päihdeongelmansa kanssa. Samaten opettajat koulussa, jota H2 siihen aikaan kävi, yrittivät katkaista päihdekierrettä. Ylivoimaiselta tuntuneen ongelman edessä auttavat ihmiset ympärillä kuitenkin lopulta väsyivät ja luovuttivat:

“...kyllähän kaikki sitä yrittää alussa sitä että lopettais. Mut ei se, mut tukena sitten.. ... Sillai mä oon sen ymmärtäny että tavallaan ajateltiin jo varmaan että ei se siltä tieltä, palaa.”

H2:n lähipiiri loittoni hänestä päihteidenkäytön ja rikollisuuden myötä, ja osin myös oma häpeä vei pois läheisten luota. Hän kuvaa kuitenkin, kuinka tehtyään itse *omalla halulla* päätöksen muuttaa elämänsä parempaan suuntaan hän itse aktiivisesti solmi näitä suhteita takaisin. H2 koki, että esimerkiksi suhde äitiin ei koskaan täysin palautunut, vaan siihen jäi eräänlainen *etäisyys*, joka tuntuu vielä nykypäivänäkin, vaikka asuvatkin lähekkäin. Ikääntyvän äitinsä pärjäämisestä H2 on huolissaan, ja toivoo voivansa tulevaisuudessa auttaa tätä, jotta äiti saa asua mahdollisimman pitkään kotona.

Kaveripiirissä on tapahtunut vuosien varrella muutoksia sen kokoonpanossa, vaikka yleisesti kaverit ihmisryhmänä on koettu eri vaiheissa suunnilleen yhtä läheiseksi. Ne kaverit, joiden kanssa käytettiin päihteitä ja tehtiin rikoksia, eivät ole H2:n elämässä enää ollenkaan. *“Muuta kun että morjesta tuol kun näkee kadulla.”*

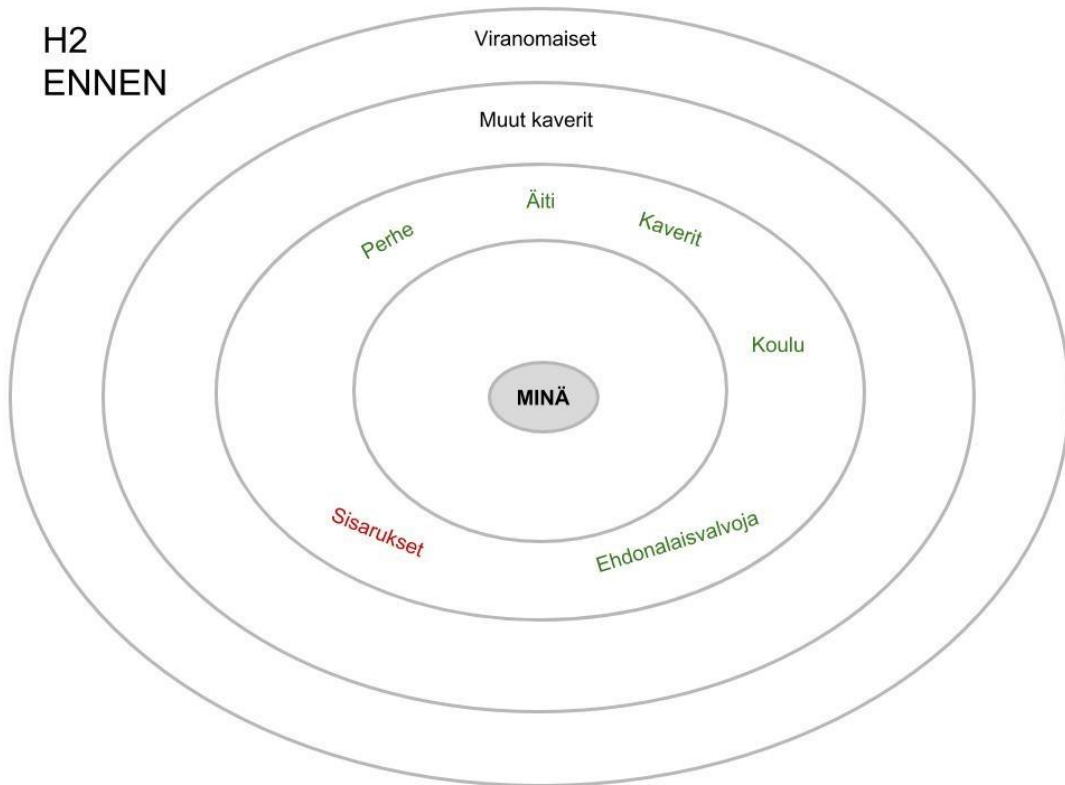
H2 mainitsee erityisesti yhden ehdonalaisvalvojan, jonka kanssa vuosien ja pitkän rikoshistorian aikana muodostui merkityksellinen suhde:

“...jollekka pysty sitten puhuun vähän, että käytti sitä semmosena jollekka puhu asioita, sillai luottamuksellisesti. Se jako mulle omia asioitaan, ehdonalaisvalvoja. Pitkä semmonen suhde syntyi. ... Tänä päivänäkin se on semmonen, tavallaan että näkee niin jäädään jutulle. Se tietää mun perhejutuista aika paljon ja, siis mitä on ollu, nähny sen huonoimmat ja, paremmatkin hetket.”

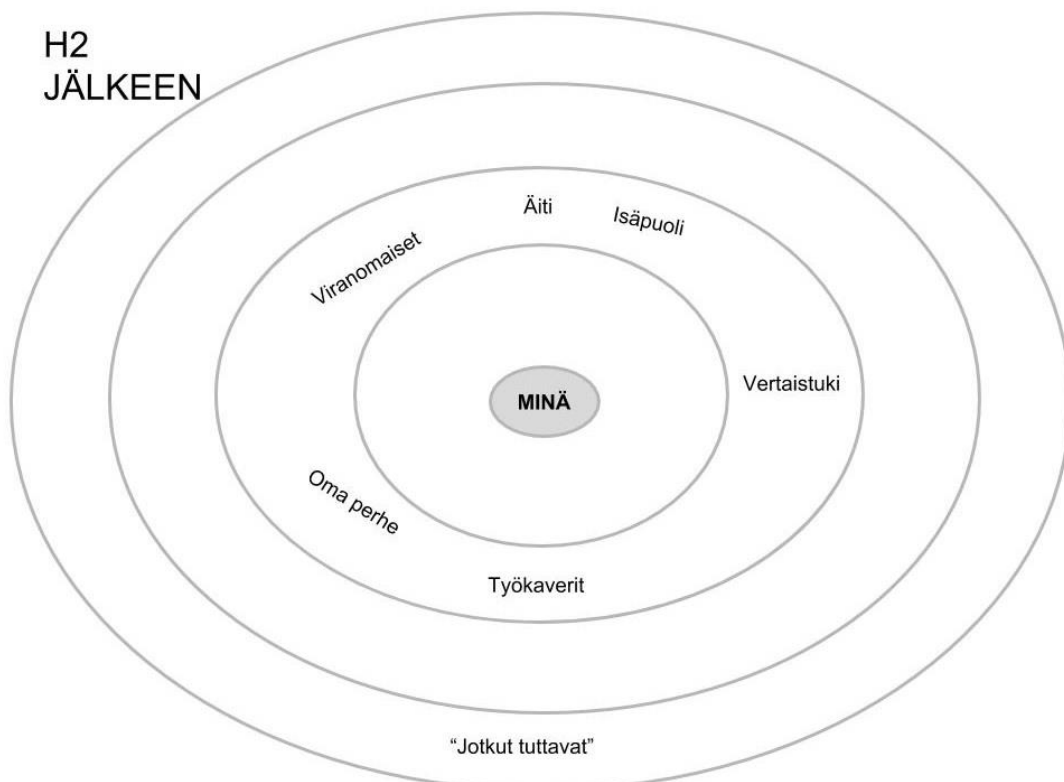
H2 toimii nykyisin itse vertaistukena ihmisille, jotka yrittävät katkaista rikollisuuskierrettään. Vertaistukiyhteisössä toimiminen on tuonut mukanaan paljon ihmisiä, joiden kanssa hän on yhteyksissä, ja jotka vaikuttavat H2:n elämään. Vertaistukitoiminta on keskeinen osa H2:n elämää, joten siinä saatava tuki esimerkiksi työkavereilta tai yhteistyötä tekeviltä viranomaisilta on merkityksellistä. Työsuhde on kuitenkin määräaikainen, eikä H2 tiedä, miten sen päättyminen tulee vaikuttamaan hänen sosiaaliseen verkostoonsa ja siitä saatavaan tukeen.

H2 ei juurikaan erottele ihmissuhdekartalleen yksittäisiä henkilöitä. Ainoastaan äiti ja pitkään elämässä mukana kulkenut ehdonalaisvalvoja on mainittu erikseen. Lisäksi nykytilanteessa myös isäpuoli on merkitty karttaan erillisenä henkilönä, ja H2 kertookin, että on pystynyt *hyväksymään* isäpuolen vasta myöhemmin elämässään, ja heistä on sen myötä tullutkin varsin läheisiä. Muutoin hän käyttää laajempia ilmauksia erilaisista ryhmistä kuten *kaverit*, *perhe* ja *koulu*. Nykytilanteessa ei ole pelkkiä kavereita eroteltu ollenkaan, vaan kaverisuhteita paikkaavat erilaiset kontaktit työssä ja vertaistukiyhteisöissä.

H2
ENNEN

H2
JÄLKEEN

Kuva 2. Näissä kartoissa havaitaan hyvin menetelmän haittapuolia. H2:lle oli vaikeampaa visualisoida käsitystään ihmissuhteistaan, ja toisessa kartassa värien käyttö on jäänyt, vaikka puheessaan hän tuottaa positiointeja positiivisista ja negatiivisista tekijöistä verkostossaan. Menetelmä ei siis ole hänelle ollut luonteva, ja kartan täyttäminen on jäänyt niukaksi.

7.3 Haastattelu #3

H3:lla on taustallaan toistakymmentä vuotta vankilahistoriaa, haastatteluhetkellä hän on ollut raittiina jo kymmenisen vuotta. H3 kasvoi perheessä, jossa käytettiin runsaasti alkoholia, ja hän seurasi sivusta perheen ja muun lähipiirin päihteidenkäyttöä ja muutoinkin rikkinäistä elämää:

”...mummu myi viinaa ja, sitä haettiin sieltä ja semmosta. Mummu ei itte käyttäny alkoholia mutta mummun lapset oli.. kovia juomaan jo siinä nuorena aikuisena ja mä näin sitä maailmaa sillai siitä. Siinä äidin sukulaisia tapettiin ja semmosta et siinä oli semmosta. Mun mielestä se oli ihan normaalia ja mun lapsuus oli sillai ihan hyvä että, mä olin aika vapaa tekemään oikeestaan mitä vaan.”

Lapsen silmissä vapaus ja rajattomuus koettiin siis positiivisena asiana, vaikka perheessä oli monenlaisia ongelmia. H3:n suhde isäänsä tiivistyy hyvin yhteen lauseeseen, kun hän tarkastelee ihmissuhdekarttaansa: *”mun isällä ei oo tossa-, ei se mahdu tohon.”*. Perheen vaikea tilanne vaikeutti ystävyssuhteiden luomista ja oli osaltaan syynä, miksi H3:a kiusattiin koulussa ja eristettiin muista koulutovereista. Ystävyssuhteita haettiin sitten muualta, ja H3 päätyi seuraan, jossa rikosten tekeminen oli osa yhteistä ajanviettoa.

” Peruskoulun kävin sillai että jouduin koulukiusatuks mutta kiusasin takasin että en sillai suostunu siihen kiusatun rooliin, et annoin takasin. Mutta sitten takanapäin puheet ja semmonen kun äiti, ja kotona käytettiin alkoholia niin mul oli rikkinäisiä sukkia tai jotain muuta ja siitä sit semmosta takanapäin puhumista mihin mä en voinu vaikuttaa, mikä sit aiheutti sen että mua ei kutsuttu koululaisten, opiskelutovereiden keskenäisiin tilai-, mitä nyt järjesti, syntymäpäiviä ja jotain ja, sit mä ajauduin semmoseeseen porukkaan siinä meidän kerrostalolähiössä mikä sitten oli vähän samankaltaista ja, niitten kanssa sitten tein pieniä pahuuksia.”

Toisen asteen opiskelu ei kiinnostanut, sillä siellä olisivat odottaneet samat ihmiset, jotka olivat kiusanneet peruskoulussakin. Kouluun haettiin, koska niin *piti tehdä*, mutta H3 ei ottanut paikkaa vastaan. Peruskoulun päätyttyä ilman tulevaisuudensuunnitelmia kuvioon astuivat erilaiset päihteet vaiheittain, ja niitäkin oli naapurustossa helposti saatavilla. Parissa vuodessa käyttöön tuli amfetamiini, jonka jälkeen *sit se oli menoo*. Amfetamiinin viehätystä lisäsi se, että H3:lla oli ADHD-tyyppistä oireilua, johon amfetamiini toi *vastauksen ja palikat meni päässä oikein*. Suhde amfetamiiniin onkin yksi keskeisimmistä suhteista, joita haastattelun aikana tulee ilmi. Ainoa kerta, kun hän puhuu haastattelun aikana rakkaudesta, on kun hän puhuu rakkaudestaan tuohon aineeseen. Suhdetta kuvataan myös *pakkomielteeksi*, joka joissain elämänvaiheissa

vaihdettiin esimerkiksi pakkomielteeksi tehdä työtä, mutta töiden loputtua taas palasi takasin amfetamiinin käyttöön.

H3 pystyy erittelemään ajalta ennen ensimmäistä vankilatuomiota useita henkilöitä, joiden kanssa oli paljon tekemisissä, mutta pitkälti jokaisen merkitys ja asema H3:n elämässä kietoutuu tavalla tai toisella huumeiden käytön ympärille. Avovaimon kanssa käytettiin huumeita. Suosikkihuumekauppiaalta sai huumeita, ja hänen kanssaan niitä myös käytettiin ja pelattiin shakkia. Jos tältä oli kama loppu, oli muutama muu, joilta sitä tarvittaessa sai. Huumekauppiaat olivat hyvin keskeisiä H3:n elämässä, sillä ”...*niil oli sitä ainetta mitä mä rakastin niin ne oli, mä olisin vaihtanu nää kaikki (ihmiset) millon tahansa niihin sitten*”. Heidät kaikki koettiin läheisemmiksi kuin yksikään kaveri. Varastetun tavarahan ostaja oli myös keskeinen henkilö, koska tavarahan myynti mahdollisti huumeiden ostamisen. Myös äidille pystyi myymään asioita huumerahoja varten. Näiden ihmisten kohdalla nousee useaan otteeseen *mahdollistamisen* käsite, he tavalla tai toisella edesauttoivat huumeiden saamista ja käyttämistä, ja se teki heistä läheisiä tai arvokkaita. Huostaanotettu sisko oli etäisempi, koska hän eli niin sanotusti normaalia elämää, mutta jotain yhteydenpitoa kuitenkin oli, ja siskon luota oli joskus haettu piilopaikkaakin. Sisko oli myös kertonut kokevansa *tyytyväisyyttä* siitä, että H3 oli *vankilassa eikä samuneena lumihankeen tai jotain, että veli oli tavallaan turvassa*.

Kaveripiiriään tuolloin H3 kuvaa *kirjavaksi* ja suhteita *heikoiksi*. Koko kaveriporukassa vallitsevaa yleisajatusta elämästä H3 kuvaa erään hissikeskustelun kautta:

”Nää kaikki on käyttäviä tyyppejä et mul ei ollu yhtään (päihteetöntä) kaveria et joku sano, oltiin hississä menossa jonnekin käyttämään jotain niin se kysy hississä et miks sustakin tuli tommonen narkkari, niin hissi oli perillä, mä muistan kysyneeni, että mitä sitten, et ei meillä ollu sillä porukalla mitään semmosta että tosta tulee lääkäri ja tosta poliisi ja, ei meillä ollu semmosia. ... Tää oli se kaveri mikä seiskaluokalla oli löytäny isäpuolensa taskusta pillereitä ja sanonu et kokeilkaa näitä, näistä tulee hyvä olo. En kokeillu, en sillon, mut myöhemmin. Et näil on, sillai, omat tarinansa kaikilla. Ja mikään ei oo mitenkään kovin hyvä tarina. ”

Amfetamiinin käyttö aiheutti pelkotiloja, joten H3 halusi olla vain rajatun piirin kanssa tekemisissä, eivätkä nekään ihmiset aina turvallisia olleet. Käyttökaveri A ja B olivat yhdessä puukottaneet ja ryöstäneet H3:n, mutta pyöriminen huume kuvioissa pakotti olemaan vielä senkin jälkeen tekemisissä. Käyttökaveri B:llä oli lisäksi paljon *valtaa ja tietoa*, ja sen kautta sai asioita, mikä ajoi pitämään yhteyttä. Käyttökaveri C:stä ja D:stä nousee mieleen asioita, mitä

heiltä sai tai miten heistä muuten hyötyi. Suhteet osaan käyttökavereista lähentyivät vankilassaoloaikana, sillä he istuivat omia tuomioitaan samassa laitoksessa. Jopa H3:a puukottanut Käyttökaveri B koettiin vankilassa läheiseksi, ja heillä oli taustalla myös pitkä historia lapsuudesta saakka, vaikka ”*monessa kohtaa oli ollut vittumaiset välit*”. Nämä suhteet kuitenkin jäivät vankilan muurien sisäpuolelle, eikä suhteita jatkettu enää siviilissä.

Vankila-aikana H3 tasapainotteli toisaalta päihderiippuvuuden pakottaman sosiaalisuuden ja toisaalta amfetamiinin aiheuttamien pelkotihojen ristipaineessa. Ihmisten kanssa piti olla tekemisissä, jotta käyttö voi jatkua, mutta toisaalta ihmiset ja etenkin väkivaltarikoksista tuomitut pelottivat ja saivat eristäytymään. Ensimmäisen tuomion muuttuessa kierteeksi H3 kehitti itselleen systeemin:

”Mulla oli semmonen tapa et jos mä kuulin että jossain on diileri niin mä marssin sen oven taakse ja sanoin kuka mä oon ja kysyin et voidaanko tehdä kauppaa kun mä uskoin siihen et kaikille raha kelpaa, et ne on sen verran ahneita. Niihän ne olikin. Ja sit mä tunsin ihan tarpeeksi ihmisiä et mun ei tarvinnu olla sitten enää riippuvainen kenestäkään sillai et mä sain joka paikasta kamaa, et mulla oli ne omat kontaktit...”

H3 positioi ihmisiä elämässään paljon *turvallisuuden* käsitteen kautta. Kaverit, huumekauppiaat ja muut eivät olleet turvallisia, vaikka heistä muilla tavoin hyötyikin ja siten koki heidät tärkeiksi. Ainoat turvalliseksi koetut ihmiset olivat äiti ja tuolloinen avovaimo, joskin äitikin oli ollut koko H3:n lapsuuden väkivaltainen, joten suhteeseen liittyi myös turvattomuutta. Tästä huolimatta äiti merkitään ihmissuhdekarttaan vihreällä saateltuina monitulkintaisilla sanoilla ”*kyl mun täytyy äiti pistää vihreeks vaikka se nyt-, niin...*”. H3 kertoo tuomioin aikaisesta yhteydenpidosta äidin kanssa seuraavasti:

”Ei se koskaan mulle-, yhen kirjeen se kirjotti joo, vankilaan kun, mä kirjoitin sille katkerana jostain asiasta sille jotain niin se kirjotti mulle takasin vankilaan semmosen et tää sun avovaimoskin huoraa täällä pitkin poikin baareja että koita pärjää siellä linnas. Et se tiesi mikä puree vankilassa sitten mieheen kun se oli itte ollu siellä. En tiä tekikö avovaimo sitä mutta jos teki niin ei se mua painanu yhtään et niinhän mäkin tein siviilissä ettei meil mikään perinteinen, ihmissuhde ollu.”

Myös suhde avovaimoon oli ristiriitainen. Toisaalta H3 koki että tämä olisi *tukenut ja tehnyt mitä tahansa hänen puolestaan*, mutta toisaalta taas suhde oli *niin haastava ja rasittava*, ettei

siitä koettu saatavan minkäänlaista tukea itselle. Jossain kohtaa pari sai lapsen, mikä hetkellisesti kannusti H3:a koittamaan olla kunnolla, mutta se ei kestänyt, ja H3 katsoi parhaaksi *lähteä itte kävelemään, ettei se lapsi kärsi siitä mun käyttäytymisestä*. Tämän jälkeen H3 alkoi vaihtamaan tiuhaan paikkakuntaa, jättäen aina taakseen koko sosiaalisen verkostonsa. Suhteet jopa äitiin ja siskoon olivat välillä katkolla. Paikkakunnan vaihto oli *yritys hallita omaa elämää*.

Sosiaalinen piiri uudella paikkakunnalla oli suppea käsittäen vain uuden tyttöystävän, tämän äidin ja sosiaalityöntekijän. Tyttöystävän kanssa perustettiin perhettäkin ja H3 pääsi töihin.

*”...rupes oleen perhettä tän tyttöystävän kans ja kaikkea niin tyttöystävä jäi ihan yksin sen muk-
sun kanssa kotiin kun mä menin töihin. Työkaverit oli siinä mutta, se riitti mulle sosiaaliseks
ympäristöks mut ei sille mun tyttöystävälle mikä oli sen lapsen kanssa siellä ja koliikkia ja kaik-
kea muuta haastetta ja semmosta niin sit se sisusteli siellä ja tuhlas niitä rahoja mitä mä tienasin
siel telakalla kun mä en osannu rahaa käyttää muuta kun huumeitten ostoon.”*

Vaikka elämässä oli tuohonkin aikaan omat haasteensa, pari pysyi raittiina ja yritti pitää perhe-
elämää kasassa parhaansa mukaan. Kun tukea olisi tarvittu, vaikutti heidän taustansa luoma
stigma oleellisesti avun saamiseen.

*”Sit kun sosiaalitoimelta pyydettiin tukea, apua, niin sit sieltä tuli viranomaisia kyttämään kun
meiän taustat kävi ilmi. Ne tuli ihan oikeesti kyttämään ja arvostelemaan ja se oli ihan sem-
mosta, todella järkyttävää. Meillä oli asiat kunnossa, me ei silloin käytetty. Kaks vuotta, ei me
käytetty yhtään mitään. Me oltiin ihan asiallisesti mutta se asenne viranomaisilta oli kyllä ihan
toista.”*

Raittius ei kestänyt, ja elämä valui takaisin aiempiin uomiinsa. Viimeisellä tuomiolla ajatus
muutoksesta lähti itämään H3:n päässä.

*”...keskittymis- ja tarkkaavaisuushäiriö jonkinasteinen voi olla niin se aiheuttaa sen että tuolla
käyttäessä mä teen impulsiivisia tekoja siten että, mä sain päähäni jonkun, ja mä olin oppinu että
toimi heti, koska tilaisuus menee ohitte ... viimeinen tuomio niin mä kittasin ikkunoita Huittisten
vankilassa ja se kittaaminen-, vanhat ikkunalasit on semmosia että ne on kaksmillistä lasia ja ne
on vedettyjä tai puhallettuja niin ne ei kestä kovin paljoo mitään riuhtomista ja hätästä touhuu
niin siinä oli pakko tehdä rauhallisesti jos halus olla töissä ... sit oppi tekeen niitä rauhallisesti
ja sillai ja miettiin niitä juttuja, katteleen ympärilleen ja sitä porukkaa ... mun viimeinen tuomio
koostu ihan yhden illan typeristä asioista, mistä en osaa ollu ees tehny... joku syytti pahoinpite-
lystä mitä en ollu tehny mutta se meni läpi, niin siin sai mieltii sitä omia valintojaan ja sitä että
haluunks mä tosiaan tätä jatkaa tämmöstä että mitä mä voin tälle päihteidenkäytölle tehdä ...*

Vertaistukiyhteisö A tuli tapaamaan mua vankilaan ja autto mut sillä tavalla (-) ja se tuki sit taas niitä mun ajatuksia mitä mä sain siinä ikkunaa kitatessani mut mulla ei ollu vaan keinoja. Vertaistukiyhteisö A tuli antamaan mulle keinot tai näyttään mulle että tuolta löytyy keinoja, ja sit mä (rupeen sen huomaa) et, mä kittaen edelleen ikkunoita, et mä ostin rintamamiestalon kun mä sain luottotiedot kuntoon ja mul on siel projekti kesken. Et hyväks havaittuja konsteja ei kannata vaihtaa. Eikä siinä oo ketään muuta kun minä ja se työ että sinne mä sitten pakenen tekemään niitä.”

Nykytilanteessaan H3 keskittyy perhe-elämään ja työhön ja hän kuvailee itseään *perhekeskeiseksi*. Ystävien näkeminen tuottaa enemmän päänvaivaa, mutta myös heitä H3 yrittää esimerkiksi *muistaa kutsua saunomaan tai jotain ja huolehtii, että jos joku kutsuu avantoon niin koittaa mennä*. NA-ryhmät eivät enää ole niin tärkeitä kuin kymmenisen vuotta sitten kuntoutumisen alussa, ja H3 käykin niissä lähinnä tapaamassa tuttuja ja *”saattamassa sitä sanomaa”*. H3 on jo työnsä kautta Vertaistukiyhteisö A:ssa paljon tekemisissä ihmisten kanssa, joten työpäivän jälkeen ei välttämättä *edes kiinnosta aina nähdä ihmisiä*. Päähteettömyys omalta osaltaan myös ohjaa tietylaiseen ajanviettoon ja tiettyyn seuraan.

”...kun mä oon valinnu mun elämäntavan, raittiin niin, Vertaistukiyhteisö A:ssa olevat tyypit on niitä samoja tyyppejä kenen kanssa mä harrastan tai-, mä järjestän himassa pokeri-iltoja joskus niin ne tulee pelaan pokeria sinne että, sil taval ... ehkä siks koska mä oon 10 vuoden jälkeenkin aika paljon tekemisissä sil taval (-) henkilökunnan, ohjaajien tai niitten Vertaistukiyhteisö B:n kuntoutujien kanssa et se menee kaiken kaikkiaan tohon. Tämmönen tää nyt on ja kyllä mä sanon että nää kaikki menee ihan vihreelle.”

” Ensimmäiseen seittemään vuoteen mulla ei ees ollu käyttäviä tai entisiä kavereita Facebookis mun kavereina et mä sit otin niitä matkan varrelta sieltä kun mä aattelin että tässä on nyt sen verran jo aikaa kulunu, että mun raittiuus kestää vaikka nää tekis mitä täällä ja jos ne siellä jotain hölmöilee niin mä poistan ne sieltä et sit se menee niin.”

Päihteidenkäytöstä irtautumisen karua sosiaalista puolta kuvaa hyvin myös H3:n kohtaaminen Käyttökaveri E:n kanssa vain viikkoa ennen haastattelua: *”se oli ajanu just rattijuopumuksen ja mä sanoin olleeni 10 vuotta raittiina ja sano että ’mee ny vittuun siitä’”*. Toisen raitistuminen ei ollutkaan mikään ilon tai onnittelun aihe, vaan siitä sai vastaukseksi haastattelua.

H3 on pääasiassa tyytyväinen verkostoihinsa haastatteluhetkellä. Joitain kavereita hän toivoisi läheisemmiksi, jos sille vaan perhe-elämältä ja työltä liikenisi aikaa ja jaksamista. Appiukon

kanssa H3 pelaa shakkia, joka on lapsuudesta tuttu ja mieleinen peli. Ero entisiin ystävyssuhteisiin on selvä: *”...sillon ei voinu ikinä tietää et kuka tahtoo hyvää, kuka tahtoo paha mut sen tiesi et kaikki tahtoo jotain. ... nyt on et on ihan kiva olla ihan vaan Ystävän/pomon seuras, sitä ei välttämättä tarvi haluta mitään.”* Negatiivisia suhteita on nykyisin helpompi rajata pois, *”jos mun elämässä on joku niin raskas tyyppi niin ei se ylipäättäänkään pääse tänne (lähelle)”*. Ainoa suoranaisesti negatiivinen suhde H3:n elämässä nykyään ovat jotkin vaimon kavereista, joiden jutuista H3 ei niin perusta, mutta sietää heitä, koska tietää, että he ovat kuitenkin vaimolle tärkeitä.

H3 työskentelee itse nyt sosiaalialalla rikollisen elämäntavan kanssa painivien ihmisten kanssa. Vertaistukitoiminnassa aina välillä tulee vastaan myös ihmisiä, jotka eivät vielä olleet valmiita muutokseen, ja retkahtavat, mikä asettaa H3:n ja koko vertaistukiyhteisön hankalaan asemaan, sillä osallistumisen ehtona on päihdeettömyys. Ihminen on päässyt *”vähän lähelle mutta sitten kuiteskin käyttää niin sit se putoo pois kaikesta”*. Yhteisöt ovat hyvin kokonaisvailtaisia, sekä työ- että vapaa-aikaa vietetään samojen ihmisten kanssa, ja H3:n on vaikea eritellä sieltä ihmisiä. Ylipäättään työskentelyä alalla ja tämän nimenomaisen kohderyhmän kanssa H3 kuvaa *elämäntavaksi*, josta voisi välillä olla vähän etäämpänäkin kuin nyt, mutta toisaalta se on ollut myös antoisaa:

”H3: Toisaalta olis välillä et tää vois olla jopa täälläkin että se ei haittais kyllä yhtään mut et sitten kun valitsee tämmösen elämäntavan niin sit se tuo sitä että on käytettävissä millon tahansa vaikka ei aina olekaan mut et Vertaistukiyhteisö A elämäntapana on semmonen että tästä saa paljon irti mutta, ei aina..

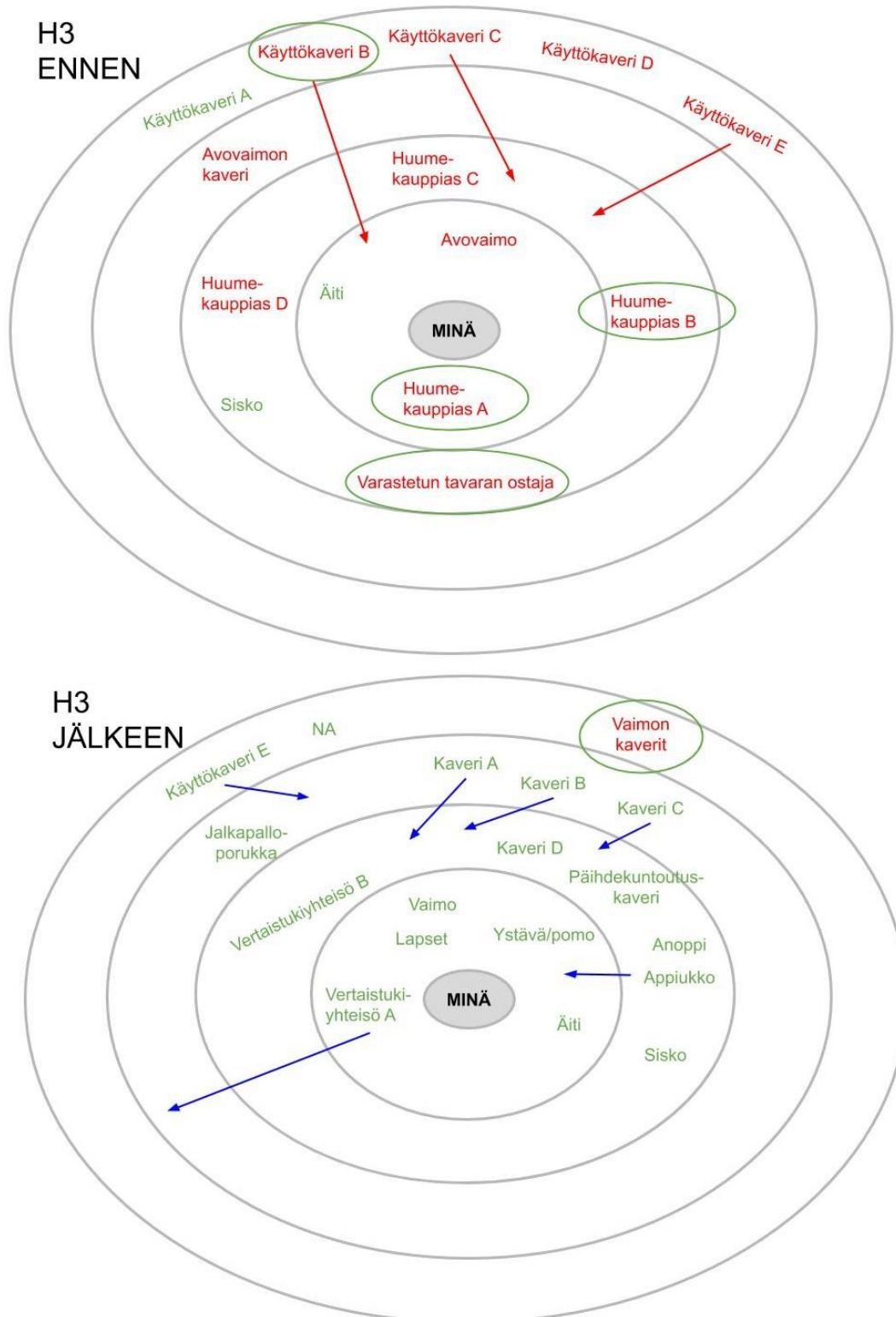
Haastattelija: Se on varmaan vähän hankala erottaa sitä että ootko työminänä vai ittenäs et se rajan vetäminen voi olla-

H3: On. Tää on erikoinen siinä et mä oon ollu myös muissa paikoissa töissä sosiaalialalla et siellä on selkeämpi ja helpompi, todella helpompi et mä oon ottanu mallii niiltä ketkä on kouluja käyny ja kaikkee. Oon mäkin käyny jotain mut et, ne jättää sen takin siihen naulaan, lähtee hi- maan ja tekee jotain ihan muuta. Vertaistukiyhteisö A:ssa ei mee niin. Tää ei toimi niin.”

H3:lla on myös vahva halu edistää päihdeongelmaisten ja rikoksia tehneiden asemaa.

” ...tää vie meiän asiaa eteenpäin, jollakin tapaa tulee tutummaks ja ihmisten valinnat tässä yhteiskunnassa laajemmin ymmärretyks siten että, ei kukaan synny narkomaaniks tai varkaaks vaan että, ne päihdeet sairastuttaa ihmisiä, muuttaa aivokemiaa ja sitten tehdään valintoja mitkä

ei käy järkeen. Et sit semmosen meiän kohderyhmän, yks tapa auttaa sitä on kertoa et miten muilla on menny. Et siks mä oon tässä.”

Kuva 3. H3 pystyy hyvin visualisoimaan suhteitaan ihmissuhdekartalle, ja käyttää luovasti värejä ja nuolia. Menetelmä toisaalta sopi hänen elämänhistoriaansa huonosti, sillä ihmissuhteet oli laitettu näiden karttojen välissä useaan kertaan kokonaan uusiksi paikkakuntien vaihdon yhteydessä, joten paljon suhteita jäi myös tavoittamatta.

7.4 Haastattelu #4

H4 on keski-ikäinen mies, jolla on taustallaan 30-vuotinen vankilakierre, joka päättyi vuonna 2009. Hän kasvoi ympäristössä ja naapurustossa, jossa oli *näitä tatuoituja miehiä, joista nousi vääränlainen esikuva*. Itseään lapsena H3 kuvailee *ADHD-tapaukseksi*:

”Elikkä mulla oli ihan selkee se että, olen niin sanotusti ADHD-tapaus mut sillon ei vielä tiedetty ADHD:stä mitään vaan pistettiin kasvatusneuvolaan sitten tämä häiriintynyt lapsi. Mutta en päässyt niin sanotusti tarkkailuluokalle tai mihkään tälläseen koska, en ollut tyhmä [naurahtaa]”

Elämässä olleiden aikuisten ammattilaisten asenteita, tai ainakin H4:n kokemusta niistä, kuvaa, miten hän käyttää ilmausta *häiriintynyt lapsi*. Hänelle oli kuitenkin jo tuolloin itselleenkin selvää, ettei ollut *tyhmä*.

Ensimmäinen vankilatuomio tuli, kun H4 oli 18-vuotias, ja toinen melko pian sen perään. Elämä kuitenkin hetkeksi hieman rauhoittui, hän sai perustettua perheen ja *elettyä vähän aikaa jonkunlaista elämää*. Sitten amfetamiinin käyttö *ryöstäytyi ihan täysin*.

”...muistan että olin jossain kapakassa kun vaimo toi eropaperit ja allekirjotin ne ja, sit taisin tarjota porukalle kierroksen kun pääsin siitä akasta eroon [naurahtaa] ja tälleen mut, sehän oli sitten tavallaan-, mä kirjoitin ittelleni siinä tavallaan sen tuomion siinä, samalla kun kirjoitin niitä eropapereita.”

Tästä seurasi pitkä elämänvaihe, jonka aikana H4 oli toistakymmentä kertaa vankilassa muutamista kuukaudesta useampaan vuoteen kerrallaan. Lopulta mieli ei enää sitä elämää kestänyt:

”...viimenen tuomio oli semmonen ratkaseva et olin psykyke jo niin pahasti levinny että mä päihdytin vankilassakin ihan koko aika itteeni ja, sitten oli semmonen että heräsin, tavallaan voi sanoa että 1.5.08 heräsin [suljettussa laitoksessa] rundista ja mietin siellä et miks mä oon aina täällä, ja päätin että mä tapan itteni, ja viritin ton lakanan siihen kalteriin, mut vedin kuitenkin tupakan, sitten ehkä vedin toisenkin ja sitten aukes se ovikin kun vartija sano mulle siinä lähtiessä että ”Kiitos”, ja mä ihmettelin mitähän se nyt kiittelee siin. Mut sit jälkeenpäin tajusin, että niin että se roikku vieläkin se lakana siellä. Sillon menin ensimmäisen kerran pyytään apua ja en päihdyttäny enää itteeni.”

H4 pääsi heti vapauduttuaan Vertaistukiyhteisö B:hen päihdekuntoutukseen.

”Tulin tänne, sain täällä tilaisuuden, ja sitten avasin niin sanotusti tuolla sisälläni jotain, ja tule tyköni, tee mitä tehtävissä on ja, oon niin sanottu nollamies tänä päivänä et en oo retkahtanu vielä ja toivottavasti en retkahdakaan.”

Päihteidenkäytön aikaisia ihmissuhteitaan H4 kuvaa karulla tavalla:

“Kaikki perustu vain ja ainoastaan siihen että, jos mul ei ollu sitä piripussia, niin ei mulla ollu kavereitakaan. Sit kun mul oli se piripussi niin, mä pystyin sillon sanelemaan sen tahdin ... Siellä ei ollu mitään muuta kun selkäänpuukottajia. ... ehkä tää Kaveri A oli ja yks semmonen Kaveri B oli sieltä jonka kanssa-. Mut sillai et se ei kuitenkaan ollut, no ehkä näitten kahden ihmisen kohdalla se oli vähän aidompaa, mutta se että mä en ees pompotellu heitä sillä piripussilla, eikä he yrittäneet käyttää mua sen-. Mut kyl kaikki muut, kaikki muut ketä siellä oli. ... mulla oli koko aika se tarkoitus että mulla oli se valta-asema ja mä pystyin sitä käyttään, ja olikin, koska mulla oli kuitenkin sitten että, taas tonne rikollisiin järjestöihin niin mulla oli taas sinne semmoset suhteet että mulla luotto pelas sinne ja kaikkee muuta mutta sekin oli vaan että se luottohan pelas koska mä olin se hyödyke, heille. Elikkä pystyin toimimaan heidän etujen mukaan, et välikappalehan mäkin vaan olin, sen aikaa mitä siellä olin missäkin.”

“mulle annettiin täällä (päihdekuntoutuksessa) neuvo että kaikki, jotka eivät-, tai oo tarpeellisia numeroita, niin poista ne, se oli se suositus. No sitten kun mä katoin puhelimeen että montako sinne jäi niin siellä oli äidin ja tyttäreni numerot. Mä aattelin et olik nää kaikki mulle ihan turhia ihmisiä, ja ne oli.”

Päihdemaailmasta ulos pääsyä ja siitä irtautumista H4 oli itse havainnoinut tavattuaan pitkästä aikaa entisiä kavereitaan, jotka edelleen elivät päihteellistä elämää:

“...havahduin yhtäkkiä että hei, täällä on aika pysähtynyt. 10 vuotta, täällä ei oo mitään tapahtunu. Samanlaiset jutut, samanlaisii tapahtumia. Ainoo et mä en oo enää siinä kuviossa. Bongi kiersi siellä kun jengi poltti, ja aina kun se tuli mun kohdalle niin mä siirsin sen olan ylitte tälle. Sitten ne ihmelteli hirveesti että mikäs mua vaivaa ja tälle. Mä en vaivautunu selitteleen. Mä vaan sanoin näin että, muistan kun yks kaveri jossain kohtaa sano että [pienessä kunnassa] pysähtyy aika kolmannen ja olik se yheksännnen tuopin välissä, niin mä sanoin että tääl on pysähtynyt toi aika kans, eikä tähän tarvita ees mitään. Et mitään kehitystä ei ollu...”

Tyttären koettiin olevan ratkaiseva tukijana tiellä irti huumeista ja rikollisuudesta, ja syy siihen, että H4 saa nykyään olla onnellinen vaari.

“No sitten tyttäreni kun on tullu, niin se että hän ei koskaan hylänny mua, vaikka se ties, se kysy multa sitten jossain kohtaa että iskä käytäksä huumeita ja ooksä ollu vankilassa ja kaikkee tälle näin ja ex-vaimoni kielsi kertomasta, mut kun mä kerroin hänelle, hän oli jotain about 10 vanha sillon ja, kerroin sitä niin, sitten jälkeinpäin kun tyttäreni kanssa juttelin niin se sano että hän näkee näin että sä olit hälle rehellinen, et jos sä olisit sillon valehdellu tai peitelly sitä asiaa niin,

sano että ei varmaan ehkä ois näin läheiset välit. Sitte, siihen on tullu sitten vähän lähelle, niin on tullu tietty, mä laitan tohon että plus perhe. Elikkä tyttären perhe elikkä lapsenlapseni tulee nytttenkin ens viikolla tulee tänne Tampereelle ja hän käy täällä aina ja sitten toivekin oli sillai hänellä että ”Vaari, joko sä teetät mulle ihan oman avaimen sun asuntoon?” [naurahtaa]”

Rikosseuraamuslaitoksen käytännöt olivat kuitenkin tulleet välillä isän ja tyttären väliin, millä oli huomattavan negatiivisia vaikutuksia H4:n hyvinvointiin, ja epäsuorasti johtivat eristysseulissa tapahtuneeseen läheltä piti -itsemurhayritykseen.

“...koko aika kun olin pyytäny että mä pääsen [keskisuuri kaupunki] vankilaan, sen takia että tytär asuu siinä lähellä niin hän pääsee tapaamaan, kun Tyttärenpoika oli silloin pieni niin, annettiin ymmärtää että tää on mahdollista. Sit siinä päätöskokouksessa vasta- (H4 sijoitettiin toiselle puolelle Suomea). No okei, mä vittuunnuin siitä sitten ja tälle näin ja sitten oli se että no vittu just joo, haistakaa paska. Sitten en lähteny mihinkään. Siellä ennen tein vankilassa töitä, tein tälle näin ja sitten en tehny töitä enkä mitään. Ja sitten olin sillai et olin vuoden ollu etten ollu käyny edes ulkona. Ja ykskään vartija ei reagoinu siihen millään tapaa. Paitsi että mun yks semmonen sellinaapuri sano et hei jumalauta, nyt ulos oikeesti, sä et oo vuoteen käyny ulkona, et sä et oo kertaakaan käyny ulkona kun sä oot tänne tullu. No okei, mitä se oli, mähän olin saatana masentunu. Mut mä olin niin sanottu helppo vanki, aamulla sellinovi avattiin niin mä kävin aamupuurolla. Päivällä sellinovi avattiin mut mä löin sen lukkoon takasi, ja sitten iltapäivällä kävin syömässä toisen kerran. Muuten olin 24/7 siinä sellissä, ja masentuneena.”

Muita perheenjäseniään, eli äitiään ja sisaruksiaan H4 ei koe kovin läheisiksi. “Tiedän että he on sukulaisia, mutta he vaan on. ... Mut kuitenkin siellä on niin hirvee kuilu.”

”...mä en oo uskovainen mutta mä uskon näin että minut vaan sieltä pelastettiin ja nyt sitten mitä on sen jälkeen tapahtunu niin minua on sitten ohjailtu sitten sillai. En oo kuitenkaan sillain mut kuitenkin hengellisyys on tässä mulle tullu semmonen seuralainen.”

H4 kuvailee itseään erakoksi, joka tekee vain ja ainoastaan niitä asioita, jotka häntä miellyttävät ja joista hän saa itselleen jotain. Hän säätelee paljon yhteydenpitoaan muiden ihmisten kanssa esimerkiksi pitämällä puhelinta äänettömällä, ja soittamalla takaisin vain niille ihmisille, joille itse haluaa.

”Mun kaverit tietää tän asetelman ja ne on hyväksyny. Mun luo on esimerkiks ihan turha tulla soittaen ovikelloa että tulee kylään. Jopa oma äitikin on yllättyny siitä kun hän soitti et hän nois tulos käymään. Mä sanoin että älä tuu, ei oo hyvä hetki, mutta hän tuli siskoni kanssa. Mä jätin heidät sinne asuntoon ja lähdin meneen. Ja jälkeenpäin sitten vasta selitin että sanoin että en

pysty, ja se on mun korvien välissä se homma. Et kyllähän se päihdemaailma ja rikosmaailma on jättänyt jälkensä, ja niistä yritän sitten parhaani mukaan toimia, tai toipua. No, sitten välillä vähän ottaa päähän se kun ei pysty, ei kykene. Mulla on hyviä ihmissuhteita kuitenkin mutta kun ne jotenkin tuntuu aina välillä että kun ne menee mun ehdoilla, et mä oon se joka-, tässä nyt oli viimesin tämmönen justiin että mua rupes naisystäväni ahdistaan ja ilmotin hänelle että en mä pysty jatkamaan että, sori ja tälleen. Vaikka hän nyt kuitenkin on kiltti, ihana ihminen, joka ei millään tapaa painostanu mua yhtään mihinkään niin, silti vaan ahdistuin ja, tällee näin. Mä en vaan voi mitään sille.”

H4 tiedostaa itsekin, että hänen elämänsä ihmissuhteet menevät paljolti hänen ehdoillaan, ja hän kokee siitä jonkinasteista syyllisyyttäkin, tai vähintään *ottaa päähän* muiden puolesta. Ystävät ovat kuitenkin oppineet tuntemaan hänet ja hänen toimintatapansa ja mukautuneet niihin esimerkiksi kyselemällä sosiaaliin tapahtumiin hyvissä ajoin. Oikeassa mielentilassa ja tilanteessa sosiaalisuus onnistuukin ongelmitta.

” ...kyllä mäkin aina sillon tällön kavereille ehdotan sitten että mennään kahville ja kaikkee muuta tälläst näin ja, sitten tää että mä käyn hirveesti itsehoitoryhmissä joissa mä sitten myös joudun siihen sosiaaliseen tilanteeseen ja sitten ryhmän jälkeen, riippuu aina porukasta niin sitten lähdetään niin sanotusti jatkoille johonkin [naurahtaa].”

AA ja NA -toiminta onkin H4:lle tärkeää. Ryhmiin osallistumisen lisäksi hän käy aktiivisesti isommissa tapahtumissa. Matka päihdeittömyyteen on tuonut mukanaan elinikäisiä ystäviä, jotka ovat tukeneet aikojen saatossa toisiaan heikkoina hetkinä. Näistä yhteisöistä tutut ihmiset, heidän tarpeensa ja avunpyyntönsä H4 laittaa jopa esimerkiksi henkilökohtaisten seurustelusuhteidensa edelle. Romanttiset suhteet H4 kokee muutoinkin hankaliksi.

“...mulla on ollu ihan pienestä saakka, mua ei saa käskee, ei pakottaa, vaan sillon se tulee, sitten tulee heti välittömästi. Mutta kun se pyydetään niin sillon se luonnistuu ja onnistuu paremmin ja näin pois päin. ... Kaiken takana on pelko, että se (naisystävä) varastaa mun aikaa. [naurahtaa] Elikkä se vie sen vapauden. Kyllä mä oon lähestynyt myös tätä omaa ongelmaa tavallaan myös sen kautta, ja löytänyt sieltä saman pelko, elikkä tuleeko naisystävä rajottamaan minun elämää. Mä oon intohimoinen [urheilujoukkue]:läinen ja käyn peleissä ja on se sitten jääkiekkoo, jalkapalloo tai ihan mitä vaan, niin naisystävä tulee siihen ja sanoo että miks sä oot menos tänä iltana sinne [urheilujoukkue] peliin. Tällee. Niin sehän on asetelma siinä kohtaa jo, tavallaan voi rypistää sen paperin ja heittää meneen, tällee.”

H4 kuvailee itseään hyvin positiivisesti. Hän *tietää olevansa hyvä tyyppi*, joka tuntee paljon ihmisiä ja jonka seuraan hakeudutaan. Hän tuntee itsensä hyvin, puhuu avoimesti myös heikkouksistaan ja ymmärtää toimintansa merkityksen ympäristössään. Tapa, millä hän kuvailee itseään ja elämäänsä on hyvin toimijuutta ja hallintaa korostava. Asioita ei vain tapahdu hänelle, vaan hän näkee itsensä aktiivisena toimijana tilanteissa, ja pystyy tarvittaessa kääntämään tapahtumien suuntaa omalla toiminnallaan. Samaa ajattelu- ja toimintatapaa hän soveltaa sekä itseensä että asiakkaisiinsa työssä. Sosiaalisia suhteita ja verkostoitumista ei kukaan tuo kotiin, vaan pitää olla myös itse aktiivinen, mutta pitää myös saada tukea ja ohjausta. Hän tuottaa paljon puhetta erilaisista keinoista, joilla hän säätelee itseään ja ympäristöään, tai on vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Suhde päihteisiin on katkaistu, ja oma rooli tämän tilan säilyttämiseksi koetaan aktiiviseksi, H4 on *valmis tekemään mitä tahansa, kunhan ei vaan joudu käyttämään*. Päihteettömyys on mahdollistanut H4:lle yhden hänen tärkeimmistä rooleistaan *onnellisena vaarina tyttären perheen parissa*.

Myös suhde yhteiskuntaan on muuttunut. Aiemmin H4 kuvaa olleensa *yhteiskuntavastainen, et töitähän ei tehdä*. Nykyisin H4 toimii kokemusasiantuntijana ja kuntoutuksen ohjaajana rikostaustaisille ihmisille, ja on muutoinkin aktiivinen alan järjestöjen toiminnassa ja vaikuttamistyössä. Työkaverit, joista monilla on myös itsellä päihde- ja rikostaustaa, koetaan läheisiksi, joidenkin kanssa on saatettu jopa istua tuomioita samassa vankilassa samaan aikaan. Hän kuvaa olevansa töissä kahdeksasta varttia yli neljään, mutta työn luonne edellyttää toisinaan myös ympärivuorokautista tukea ja hän auttaa, jos on mahdollista. Omien voimavarojen riittämisestä täytyy pitää huolta, ja toisinaan työ on raskasta. Toisaalta työ myös antaa ja H4 siitä nauttii:

” ...tykkään työstäni tällä hetkellä ja, ei oo yhtenäkkään aamuna-, kun vertaan siihen että jos lähdin joskus rakennuksille töihin niin vitutti mennä, mut nyt ei oo sitä. Mä tuun kyllä.”

7.5 Haastattelu #5

H5 aloitti päihteiden käytön tupakasta ja oluesta jo ennen kouluikää, ja hiljalleen elämä ajatui entistä enemmän päihteiden ja rikollisuuden pariin. Perhe oli *vakavarainen ja vaikuttavassa asemassa kotikaupungissa*, mutta perheessä oli alkoholin ongelmakäyttöä ja *muuta sellaista kuten perheriitoja*, joiden H5 kokee vaikuttaneen itseensä. Lukuisat ehdolliset tuomiot eivät riittäneet pelotteeksi vaan päinvastoin loivat koskemattomuuden harhan, kunnes lopulta H5:lle

määrättiin ensimmäinen ehdoton vankeus vuonna 1996. Sitäkään ei koettu negatiivisena asiana, vaan ennemminkin statussymbolina:

“Mut sillon se elämäntyli oli sellai, se oli enemmänkin meriitti kun sitten et joku rangaistus. ... sillä sai taas niis piireis sai sitten sitä jalansijaa enemmän ja oli sitten sitäkin kokemusta.”

Tuohon aikaan merkiyksellisiksi koettuja ihmissuhteita olivat suhteet vanhempiin ja siskoihin sekä joihinkin kavereihin. Suhteet kavereihin ja perheeseen koettiin yhtä läheisiksi, samalle viivalle. Vanhemmat olivat tietoisia H5:n elämäntavasta ja päihteidenkäytöstä, mutta antoivat kuitenkin tukea sekä emotionaalisesti että välineellisesti, tarvittaessa H5 asuikin heidän luonaan, vaikka välillä välit myös rakoilivat ja kotoa on joko *ajettu pois* tai *lähtenyt itse*. Vanhempien luottamuksesta ja sen mukana tulevasta tuesta ja esimerkiksi mahdollisuudesta palata asumaan kotiin joutui taistelemaan:

“...vaikka se on ollu tälläst ees-taas menoa että välillä on ajettu pois kotoo ja sit taas otettu takasin mut se on aina sen luotta-, esimerkiks jokaisen tuomion jälkeen niin se luottamuksen jälleenrakentaminen, ei sekään ihan yksinkertaista oo ja sit kun sen toistuvasti menettää sitten taas niin kyllähän sen voi kuvitella että jos oikein vaikka 10 kertaa toistuu sama niin kyl sen voi kuvitella ettei ne kohta enää siin vaihees enää että no ihan sama mitä teet että ei suhun voi luottaa tai muuta.”

Äiti oli osoittanut huoltaan H5:n tulevaisuudesta ja jopa hengen puolesta moneen kertaan, isä taas toivoi pojasta jatkajaa työlleen. Isä kävi vierailemassa vankilassaoloaikana ja tuli hakemaan kotiin tuomion päätyttyä, vaikka muutoin nimenomaan isä oli vanhemmista tiukempi ja tuomitsi enemmän H5:n elämäntavan. Suhteeseen kuului jossain määrin myös vanhempien manipulointi tuen saamiseksi:

“...kyllähän sitä ongelmalsena sitä osaa puhuu ja kääntää ne hetkellisesti ees hyväks ne asiat ja käyttäytyy sit vaikka hetken aikaa silleen.. kunnes taas tulee sitten jotain eteen, et se luottamus tai muu menee.”

“Ja sit ekalta tuomiolta sitten isä tuli kyl hakemaan. Oli siin sitten saanu sen verran juteltuu ilmeisesti jonkun näköst asioista et se.. asia näyttäyty ehkä niille jotenkin eri tavalla kun mulle, et ei mul ollu kyl minkään näköstä hajuukaan et kun pääsen pois sielt niin, kyllähän mul se tähtäin oli siellä samoissa jutuissa. Niille se ehkä sit näyttäyty mun puheitten kautta jotenkin eri tavalla.”

Ystävyysuhteet olivat rakentuneet pitkälti päihteidenkäytön ympärille. Muutamat ystävät erottuvat kuitenkin joukosta:

“...ykskin kaveri, siit tuli sitten paras kaveri tavallaan, vaikka se olikin se suhde sitten siinä päihdeidenkäytös tai muussa pahanteossa mutta se jotenkin muodostu sellaseks läheisemmäks. Ja sit oli yks toinenkin kaveri oli jonka kans sitten, josta tuli kans jollain tavoin läheisempi jonka kans sitten puuhattiin kaikkee muuta. Et sen päihdeidenkäytön ohella. ... toinen on näist erottuvist kavereist, toinen on kuollu ja toisen kans oon vielä jossain yhteyksissä että vähän niin kuin elämäntilanteet samat tai saman tyyliset.”

Se, mikä heidät erotti muista kavereista, oli *luottamus* ja *ystävällisyys*. He olivat *luottoihmisiä*, joiden luo pystyi aina menemään ja jos tarvitsi apua, heiltä sitä sai. H5 tunnistaa useimmissa kaverisuhteissaan päihdemaailmalle tyypillistä hyväksikäyttöä ja sosiaalista vaihtokauppakulttuuria:

“...semmonen ajattelutapa oli aina, tai että miten jostain hyötyis, ja sit taas se että jos, eihän sitä halunnu koskaan maksaa mistään tai mitään että ois halunnu kaiken ilmaseks, ja sitten se että ei iite tarvis tehdä paljon mitään että käyttää sinänsä muita hyväkseen ja, sehän on, ihan samal tavalla sitten taas ne ihmiset ajattelee ihan samalla tavalla ja ne koittaa tehdä sitä samaa ja sitä hyötymistarkoitukses...”

Läheisimmiksi koettujen ystävien kanssa tämä dynamiikka ei ollut kuitenkaan yhtä *kylmää*, vaan enemmän *vapaaehtoisuuteen* perustuen vastavuoroista, mikä osaltaan teki juuri näistä suhteista merkityksellisempiä.

Toisen ja kolmannen tuomion välissä H5:llä oli rauhallisempi vaihe, jota kesti noin kolme vuotta. Hän yritti uusioperhe-elämääkin uuden avovaimon kanssa, mutta suhde kaatui päihteisiin. Ero ja taloudellisen tilanteen kiristymisen vauhditti taas rikollista käyttäytymistä ja pian sen jälkeen H5 olikin taas vankilassa. Kolmatta tuomiota suorittaessaan H5 kertoo eristäytyneensä ja *halunneensa olla rauhassa*. Samassa laitoksessa tuomoitaan suoritti lukuisia päihdemaailmasta tuttuja ihmisiä, joista monien kanssa H5 ei *tullut toimeen enää*. Hän koki, että oli *pakko mennä pikkusen sivummalle*. Kohti rikollisen elämänvaiheensa loppua alkoivat päihdemaailman sosiaalisten verkostojen karut lainalaisuudet konkretisoitua H5:lle:

“No sitä voi verrata vähän tonne eläimien maailmaan, että siellä käyään ihan niitä valtataisteita ja muita sellasii et sit kun on tarpeeks vanha niin sit ne siirtyy sivummalle ja tulee uusi alfauroksii ja muita, että vähän samanlaista se on tuollakin. Kyl se vähän sillai viidakko on et, se siel menee.”

H5:n isä kuoli kolmannen tuomion aikana. Vaikka vankilasta löytyi henkilökuntaa, jonka kanssa käsitellä isän kuolemaa, oli vankila kuitenkin yleisesti paikkana sellainen, ettei siellä voinut näyttää tunteita:

“...noi vankilat kun on vähän sellasii paikkoi et siellä ei, kun siellä ei oikein voi sitä.. Siel pitää olla se ulkokuori niin kova. Jos sieltä tulee yhtään jotain pehmeätä ulos tai jotain herkkää niin siihen kyllä isketään kiinni sitten, et se kyllä käytetään hyväks muitten toimesta. Se sureminenkin, se on vähän hankalaa sitten.”

Esimerkiksi vankilapastorin kanssa jutteleminen helpotti aina pienen hetken, mutta osastolla oli laitettava taas *haarniska päälle*.

Isän kuolemasta seurannutta katkeroitumista hän pitää yhtenä isona syynä sille, että vapautumisen jälkeen elämä ja päihteidenkäyttö riistäytyi täysin hallinnasta. H5 ehti olla vapaana reilun kuukauden, kun häntä tultiin taas poliisivoimin hakemaan. Tällä kertaa oli *vakavemmista asioista kyse*, ja tuomio tuli olemaan pisin kaikista. Ymmärrys, että nyt joutuisi istumaan pitkään, ja muisto kotiin itkemään jääneestä äidistä tekivät neljännelle tuomiolle lähdöstä *aika rankan paikan*.

Kaksi ensimmäistä vuotta jälleen vankilassa olivat H5:lle aika vaikeita, ja hän koki myös itse vaikeuttaneensa asioitaan *purkamalla turhautumista, muuta pettymystä ja sellasta*. Myös äiti kuoli H5:n ollessa vankilassa, ja viimeinen vankilan ulkopuolinen tukiverkko hänen mukanaan. Välit siskoihin olivat *vähän heikoilla kantimilla*, sillä siskot olivat selvästi ilmaisseet, etteivät halunneet olla H5:n kanssa tekemisissä, koska hänen *menonsa on ollut sellasta*. Vanhempien menettäminen on H5:lle edelleen merkityksellinen ja vaikea elämäntapahtuma.

“Mut oli se aika, pelottavaa sit että, varsinkin sitten ajatella se että mulle vanhemmat että kuitenkin, se on se ydin on niissä ja, sit se että on ollu vankilassa molempien poismenojen aikaan ja syyttää osittain tietysti itteekin siitä. Mut ne on aika kovii paikkoja.”

Ilman vanhempiaan H5 oli *tavallaan yksin*, ja hänen oli *alettava ite pähkäileen niit asioita*. Ei ollut ketään kehen olla yhteydessä, paitsi vankilan henkilökunta. Muiden vankien seura ei kiinnostanut, sillä heillä oli *ne samat jo niin miljoonaan kertaan kuullut jutut*. H5 yritti ottaa yhteyttä siskoihinsa ja tätiinsä, ja alkoi osallistua vankilan kuntouttavaan toimintaan, *kaikkiin mitä infotaululta löysi*. Aktiivinen osallistuminen osoitti nopeasti, *että tekemällä ansaitsi luottamusta ja muuta* Rikosseuraamuslaitokselta, mikä mahdollisti esimerkiksi avolaitokseen siirtymisen.

Vaikka H5:n kokemukset viranomaisten ja muiden ammattitahojen kanssa olivat pääasiassa joko negatiivisia tai välinpitämättömiä, yksi päihdekuntoutuksen työntekijä nousee joukosta. Häneen pidetään yhteyttä vielä nykypäivänäkin ja vaihdetaan kuulumisia.

“...ne yritti tehdä kaikkensa mut kyl varmaan ymmärtäny sen sillon hänkin et, ei nyt oikein voi tehdä muuta kun että koittaa olla tukena ja ottaa vastaan mut ei muuta. Ja eihän mulla, mulla ei ollu-, ainut siinä oli se että mä en ikinä siellä hänelle sitten mitään että kävin juttelemas tai pyytään apua jos tarvin tai sain niin hyvä, et en oo käyttäytyny siellä huonosti. Ja sit hän on tutustunu mun vanhempiinkin jossain vaiheessa niin se on ollu ehkä yks sellanen syventävä viel.”

Merkittävä tekijä hyvän ja luottamuksellisen suhteen, *syvemmän yhteyden*, syntymiseen H5:n ja päihdekuntoutuksen työntekijän välille olikin juuri se, että työntekijä oli tavannut H5:n vanhemmat ja sitä kautta saanut *“sellasta tietoo, mitä mä en oo osannu sanoo”* ja *syvemmän kuvan* H5:stä. Vaikka H5 ei ymmärrettävästi kokenut silloisia suhteitaan poliisiviranomaisiin millään muotoa positiivisiksi, on huomionarvoista, miten hän nostaa esiin useammankin tilanteen, joissa poliisi on antanut ymmärtää tuntevansa H5:n ja tämän historian, ja yrittänyt jopa varoitella tai valistaa tätä tämän elämäntavan seurauksista ja tuhoisuudesta ja herätellä ajatusta muutoksesta.

Lopulta H5 vapautui päihdekuntoutuksen kautta takaisin siviiliin. Työkokeilun ja palkkatuetun työn jälkeen hän ajautuu tekemään monenlaisia vapaaehtoistöitä useissa eri yhdistyksissä. Vapaaehtoistyöt ovat lopulta kääntyneet palkkatöiksi, sillä H5 on juuri aloittamassa Vertaistukiyhteisö B:ssä rikostaustaisten ihmisten ohjaajana. Päihdeongelmaisten itsehoitoryhmät ovat vielä nykyäänkin *ihan ykkösjuttu*, joiden tarjoamaa vertaistukea ilman H5 ei *pitkälle pötkisi*. Suhteet siskoihin ovat parantuneet huomattavasti, toisen kanssa vaihdellaan toivotuksia merkkipäivinä ja juhlapyhinä, toisen kanssa ovat puhelimitse yhteydessä viikoittain ja kyläilevätkin toistensa luona. H5:n elämä pyörii paljolti vertaistuen ja työn ympärillä, ja niiden kautta on löytynyt myös ystäviä ja jopa puoliso yksityiselämään. Aiemmin H5 nimesi toverisuhteensa *kavereiksi* ja nyt *ystäviksi*. Kysyttäessä sanojen merkityseroa H5 sanoo ystävien olevan *vähän eri kaliiperii nyt kun on ollu aikanaan*.

H5:n tarinan loppupuolella isoa roolia näyttelee oma aktiivisuus ja vastuunotto. Kun päätös muutoksesta oli tehty, hän tarttui aktiivisesti tarjottuihin mahdollisuuksiin, osallistui ryhmiin ja vapauduttuaan palkkatuetun työn loputtua hakeutui vapaaehtoistöihin. Tällä hetkellä hän on

tyytyväinen elämäänsä ja suhteisiinsa, ja kuvaakin olevansa elämässään *aivan parhaassa paikassa*. Elämänhistoriansa hän on muovannut osaksi itseään ja tehnyt siitä voimavaran. Silloin tällöin omien turvallisten verkostojen ulkopuolelta hän kokee menneisyyteensä liittyvän stigman, mutta osaa kääntää sen pois itsestään. Uhriutumisen sijaan hän positiioi itsensä ja tunteensa osaksi *kaikkia ihmisiä*.

”...kyl tää on niin ihmeellistä meininkiä, että miten se elämä sit voikin muotoutua kaiken jälkeen, että kyl mulla on niin vahvana toi menneisyyden vahvuudeks kääntäminen että, se on jotenkin et kyllähän se joskus tietysti tulee se olo et nyt on se leima ottas ja muuta ja sit se fiilis laskee vähän mut sit siit on taas noustava sit leuka taas ylös ja mietittävä sitten uuestaan, et se hetki. Se nyt on varmaan kaikil ihmisillä hetkellisesti sellasta.”

7.5 Yhteenvetoa ja huomioita aineistosta kokonaisuutena

Lähtiessäni tekemään tätä tutkielmaa, minulla oli ennakko-oletuksia siitä, miten vankilaan joutuminen vaikuttaa ihmissuhteisiin. Vankila ja vankeusaika eivät kuitenkaan nouse haastatte- luissa keskeiseksi tekijäksi ihmissuhteissa, vaan enemmän puhutaan esimerkiksi päihteiden poisjäämisestä, vastuunotosta ja elämäntavan muutoksesta. Vankilassa olo toki vaikeutti yhteydenpitoa ja kaikilla haastateltavilla läheisten vierailut vankilassa olivat melko niukkoja ja yhteydenpito ylipäättään vähäistä. Vankila-aikaa enemmän suhteisiin koetaan kuitenkin vaikuttaneen oma päihteidenkäyttö ja muu häiriökäyttäytyminen, mikä ajoi läheiset pois. On toki muistettava, että kaikki haastateltavat ovat saaneet apua ja toimivat edelleen aktiivisesti AA-/NA-toiminnassa. Toiminnan periaatteisiin kuuluu niin sanottu 12 askeleen ohjelma, jossa painotetaan muun muassa oman ongelman ja väärin tekojen myöntämistä ja kohtaamista, tekojen hyvittelyä niistä kärsineille, sekä AA:n/NA:n sanoman ja avun levittämistä muille riippuvaisille. Tämä ideologia on löydettävissä haastateltavien kertomuksista, ja osaksi itseä sisäistetty AA-/NA-narratiivi määrittelee asioiden merkityksellisyyttä ja kerrottavuutta. Keskustelut kääntyivät helposti sosiaalisista suhteista aina uudelleen päihteisiin ja niistä irtautumiseen.

Päihteet näyttelevätkin omaa merkittävää rooliaan haastateltavien kertomuksissa, ja vertausku- vallisesti nekin voitaisiin nähdä eräänlaisena suhteena. Päihde, sen kanssa vietetty aika ja sen saaminen esiintyvät omana “hahmonaan” haastateltavien kerronnassa. H3 puhuu päihteiden kohdalla jopa *rakastamisesta*. Päihteet olivat monelle kuin ristiriitainen ihmissuhde, josta toi- saalta sai mielihyvää, mutta toisaalta se myös satutti ja aiheutti pahaa. Välillä päihteet olivat vain väline esimerkiksi muiden riippuvaisten hallitsemiseen, välillä taas ne olivat itse pää-

määrä. Ennen kaikkea päihteet vaikuttivat suhteisiin ympärillä oleviin ihmisiin, ja etenkin päih-teettömien ihmisten oli vaikeaa olla haastateltavien lähellä silloin kun he käyttivät. Toisaalta moni myös kuvasi, miten ei esimerkiksi häpeän takia halunnut olla läheisten kanssa tekemi-sissä, tai muutoin itsekkin ottivat heihin etäisyyttä.

Kaikille haastateltaville oli yhteistä, että uuteen päih-teettömään elämään ei mahtunut enää en-tisestä elämästä tuttuja päihteitä käyttäviä ihmisiä. Tämä ratkaisu oli tehty sekä oman raittiuden tukemiseksi, että myös siitä syystä, etteivät *maailmat enää kohdanneet* päihteitä käyttävien kavereiden kanssa. Moni myös kuvasi tavalla tai toisella kyllästymistä päihdepiirien *juttuihin* ja toimintaan, jota niissä porukoissa harjoitettiin. Huomionarvoinen yhtäläisyys oli myös se, miten useampi haastateltava koki päih-teellisessäkin elämässä päih-teisiin liittymättömän sosi-aalisen vuorovaikutuksen arvokkaaksi. Läheisimpiä ystäviä olivat ne, joiden kanssa tehtiin muutakin kuin käytettiin päihteitä. Näihin samoihin ihmisiin myös luotettiin enemmän, eikä suhteita värittänyt samalla tapaa epävarmuus ja hyväksikäytön mekaniikka, kuin niissä suh-teissa, joissa päihteet olivat keskiössä. Kun haastateltavat vertailivat menneitä suhteitaan ny-kytilanteeseen, moni teki huomion, että suhteita oli nykyisin vähemmän, mutta ne olivat tii-viimpiä. Ihmissuhteissa panostettiin niin sanotusti määrän sijasta laatuun, ja jotkut kuvasivat-kin, että ovat nykyisin tarkkoja siitä, keitä lähipiiriin päästetään. Kaikkia keskusteluja väritti vastuunotto omasta elämästä ja ihmissuhteista, ja enemmän tai vähemmän korostettiin omaa toimijuutta.

Lähes kaikille haastatelluille äidit olivat erityisen merkityksellisiä henkilöitä. Äidit kuvattiin usein pyyteettöminä, järkähtämättöminä tukijoina, jotka auttoivat, vaikka tilanne olisi ollut mikä. Toki joillain äideillä oli ollut myös omat ongelmansa esimerkiksi alkoholin kanssa, mutta tästä huolimatta äitejä kuvattiin erittäin positiiviseen sävyyn ja heidän vajavuuksiaan joko vä-häteltiin tai jätettiin kokonaan kertomuksesta pois. Yhtä huomionarvoista on se, miten yhtä lukuun ottamatta haastateltavien tarinoista isät puuttuvat täysin. Äideistä puhutaan paljonkin, mutta isistä ei ole juuri mainintoja. Isien roolista ja heidän poissaolonsa merkityksestä ei haas-tatteluissa puhuta, sillä isä ei merkitty myöskään ihmissuhdekarttoihin.

Erilaisista viranomaisista ja auttajista haastateltavilla oli kahdenlaisia kertomuksia. Viran-omaisten taholta oli koettu tylyä kohtelua ja rikollisen stigman vaikutuksesta he törmäsivät ennakkoluuloihin ja syrjintään. Vaikka apua oli haettu, sitä ei ollut välttämättä saatu. Toisaalta

kolmella haastateltavalla nousi mieleen yksi erityinen henkilö jostain auttavasta organisatiosta, jonka he kokivat merkitykselliseksi ja jolta olivat vuosien varrella saaneet tukea. Tällaisten merkityksellisten auttajien tai rinnalla kulkijoiden kanssa muodostuneissa suhteissa oli yhteistä niiden kesto ja syvyys. Tämän saman auttajan kanssa työskenneltiin pitkään, ja auttaja tunsu haastateltavan hyvin ja oli mahdollisesti jopa tavannut hänen perhettään. Tuon *syvemmän ymmärryksen* kautta he osasivat auttaa haastateltuja paremmin ja heidän apunsa koettiin aidoksi ja siihen haluttiin tarttua.

Haastateltavilla oli siis paljon yhteistä, mikä ei liene yllättävää, ottaen huomioon rekrytointitavan aiheuttaman valikoitumisen. He olivat kaikki saaneet apua vertaistuesta ja kokeneet sen itselleen toimivaksi keinoksi muuttaa elämänsä ja tukea tätä muutosta. Vertaistukiyhteisöistä muodostui ikään kuin toinen perhe tai kaveriporukka, jonka kanssa sekä käydään töissä tai vapaaehtoistöissä, harrastetaan ja vietetään vapaa-aikaa. Yhdessä jaetut periaatteet kuten päiheteettömyys sitovat yhteen ja auttavat tukemaan elämänmuutoksessa, ja toisaalta myös eristävät entisestä päihteitä sisältäneestä elämästä ja siihen kuuluneista ihmisistä ja aktiviteeteista.

8 Pohdinta

Tässä tutkielmassa lähdin selvittämään, millainen merkitys sosiaalisilla suhteilla on, kun ihminen yrittää irtautua rikollisesta elämäntavasta. Haastatteluaineiston sekä niiden ohessa käytettyjen kuvantamismenetelmien valossa näyttäisi siltä, että vaikka yksittäisten haastateltavien suhteet ovat luonnollisesti uniikkeja, on heidän välillään myös monia yhdistäviä piirteitä. Saamani tulokset ovat suurelta osin harmoniassa aiemman tutkimuskirjallisuuden kanssa, ja samankaltaisuudet myös ulkomaiseen tutkimukseen lainrikkojataustaisten ihmissuhteista ovat huomattavan yhteneväisiä.

Entisessä elämässään haastateltavien ihmissuhteita oli hallinnut päihdemaailmalle tyypillinen hyväksikäytön mekaniikka, missä ihmisten arvo perustui pitkälti sille, miten heistä hyötyi. Päihteitä käyttävä ja rikoksia tekevä kaveripiiri piti kiinni rikollisessa elämäntavassa, ja vankilatuomioiden jälkeen jatkettiin vain siitä, mihin oli vankilaan mennessä jääty. Merkityksellisimmiksi koettiin kuitenkin ne suhteet, jotka perustuivat muullekin kuin päihteiden käytölle ja hyödyn tavoittelulle, mitä tukee esimerkiksi Baumeisterin ja Learyn (1995, 515) havainnot. Perheenjäsenistä äidit olivat selkeimmin olleet tukena ja läsnä myös silloin, kun elämässä meni huonosti. Isät sen sijaan yhtä lukuun ottamatta eivät olleet elämässä läsnä lainkaan. Läheiset olivat yrittäneet kannustaa päihhteettömyyteen siinä kuitenkaan onnistumatta. Ongelmia aiheuttanut päihde itsessään esiintyi myös omana hahmonaan, johon oli muodostunut suhde, jota kuvailtiin jopa rakkaudeksi.

Vankeuden aikainen yhteydenpito vastasi hyvin pitkälti La Vignen (2005) ja kumppaneiden saamia tuloksia. Yhteyttä pidettiin lähinnä puhelimitse ja postilla, vierailut olivat harvinaisia. Rikollisuudesta ja päihteistä irtautumisessa oli tyypillistä positioida itsensä aktiivisena vastuuta ottavana toimijana vasten haastavia olosuhteita. Vanhoja päihteidenkäyttökavereita jätettiin tietoisesti pois elämästä oman elämänmuutoksen tukemiseksi, mikä on aiemmissakin tutkimuksissa löydetty strategia rikollisuudesta irtautumiseen (esim. Wright, Dehart, Koons-Witt & Crittenden 2013 ja Sommers, Baskin & Fagan 1994). Nykytilanteessa oltiin tarkempia siitä, keitä omaan lähipiiriin päästetään. Auttavista tahoista ja viranomaisista oli ollut tukea lähinnä silloin, kun työntekijä oli ollut aidosti kiinnostunut haastateltavien tilanteesta, oppinut tuntemaan heidät hyvin ja kohtaamiset olivat olleet kunnioittavia. Vertaistukiyhteisöistä oli saatu tietoa ja tukea muutoksen tekemiseen, ja niistä oli tullut keskeinen osa elämää, ja tärkeä syy

muutoksessa pysymiseen. Vertaistuesta oli mahdollisesti löydetty hyväksynnän ja kuuluvuuden kokemus, mikä Baumeisterin ja Learyn (1995, 508) tutkimuksessa on yksi keskeisimmistä hyvinvointia lisäävistä ja tukevista sosiaalisista tekijöistä.

Kertomuksissa havaitsin paljon yhtymäkohtia Sarpavaaran (2014) tutkimukseen, jossa myös ystävyysuhteet saivat monenlaisia merkityksiä puhuttaessa päihteistä irtautumisesta. Ystävät ja läheiset voivat toimia sekä muutoksen tukena, syynä että esteenä. Tässä aineistossa nousi eniten kertomuksia ystävistä muutoksen esteenä, sillä edelleen päihteitä käyttävät ystävät pitivät kiinni elämäntavassa. Tässä tutkimusasetelmassa tarkasteltiin elämää taaksepäin, kun taas Sarpavaaran aineistossa muutos oli vasta käynnissä tai edessäpäin, joten kertomukset olivat erityyppisiä, mutta samoja elementtejä oli havaittavissa. Olisikin erittäin mielenkiintoinen tutkimusasetelma jatkoksi tälle tutkimukselle selvittää ihmissuhdekartan laatimisen ohjaaman voimavarakartoituksen kautta, miten myös muut kuin ystäväsuhteet koetaan päihteistä irtautumisen kaltaisen elämänmuutoksen ollessa yhä kesken, ja miten niissä piilevät resurssit saataisiin valjastettua muutoksen käyttöön.

Ihmissuhdekarttoja tarkastellessa vahvistusta sai Volkerin ja kumppaneiden (2016) tutkimus vankien sosiaalisten verkostojen muutoksista. Heidän saamiaan tuloksia mukailien myös tässä aineistossa verkostojen ydin, joka koostui pääasiassa perheenjäsenistä, pysyi ennallaan, mutta ulommilla kehillä oli paljon vaihtuvuutta, ehkä jopa enemmän kuin Volkerin ja kumppaneiden havaitsema 60 prosenttia. Absoluuttista määrää on vaikeaa arvioida, sillä haastateltavat positoivat paljon kokonaisia ryhmiä kuten kaverit, joiden lukumäärästä ei ole tietoa.

Tämän tutkielman suurimpana rajoitteena pitäisin vahvasti vertaistukeen kiinnittyneen otoksen. Omassa aineistossani haastatteluihin asti päätyi vain keski-ikäisiä miehiä, joten esimerkiksi nuorten aikuisten ja naisten kokemukset eivät tässä aineistossa näy. Suuri osa lainrikkojataustaisista ei ohjautu vertaistuen piiriin tai koe sitä itselleen sopivana tukimuotona, joten tämän tutkielman tulokset eivät ole monelta osin vertailukelpoisia koko rikostaustaisen väestön kanssa. Lisäksi haastatteluihin valikoituneilla henkilöillä oli vielä keskimääräistä vertaistuessa käyjää aktiivisempia rooleja yhteisöissä joko työn tai vapaaehtoistyön kautta, mikä omalta osaltaan erottaa heidät koko kohderyhmästä. Yleistettävämpien tulosten saamiseksi tarvittaisiin laajempi ja heterogeenisempi aineisto.

Oma kokemattomuus haastattelijana ja etenkin narratiivisen tutkimuksen tekijänä näkyy aineistossa. Harjaantuneempi tutkija olisi pystynyt paljonkin syventämään kertomuksia vuorovaikutuksesta eri ihmisten kanssa ja keskittymään omaa aineistoani enemmän nimenomaan suhteiden laatuun ja sisältöön. Tässä aineistossa kertomukset ihmissuhteista rajoittuvat enemmän suhteiden olemassaolon tasolle, ja niiden laatua ja sisältöä sivutaan lähinnä pintapuolisesti. Erilaisten graafisten tutkimusmenetelmien käytön lisääntyminen, erityisesti yhdistettynä narratiiviseen tutkimukseen, on ilahduttava asia. Ihmissuhdekartta aineistonkeruumenetelmänä sekä itsessään että haastattelun tukena erilaisina sovellutuksina tuonee uudenlaisia ulottuvuuksia sosiaalisen maailman ja siinä vaikuttavien voimien tutkimiseen. Tässä tutkielmassa ihmissuhdekarttojen hyödyntäminen oli haasteellista, koska kaikista haastatteluista ei saatu vertailukelpoisia tuotoksia analyysiä varten. Menetelmä vaatii haastattelijalta taitoa ja uskallusta kannustaa kuvan tuottamiseen, sekä varmasti harjaantumisen myötä tullutta varmuutta menetelmän käyttöön.

Kuten mainittua, oli tässä aineistossa vertaistukiyhteisöillä erittäin suuri merkitys haastateltujen elämässä. Olisikin mielenkiintoista verrata saamiani tuloksia sellaisiin henkilöihin, jotka eivät ole vertaistuen piirissä tai ovat sitä kokeilleet, mutteivat syystä tai toisesta ole siihen kiinnittyneet tai kokeneet hyötyvänsä siitä. Haastattelemini ihmisten sosiaaliset verkostot olivat hyvin vahvasti keskittyneet vertaistukiyhteisön ympärille, eikä niissä juuri ollut vertaistuen ulkopuolisia ihmisiä perheenjäseniä lukuun ottamatta. Tämä herättääkin kysymyksen siitä, millaiset ovat näiden ihmisten mahdollisuudet ja halu solmia uusia ihmissuhteita niin sanotusti tavisten kanssa, joilla ei ole päihde- tai rikostaustaa, ja jotka eivät toimi näissä yhteisöissä.

Kertomuksista puuttuvat isät herättävät lukuisia kysymyksiä. Missä isät ovat, mikä heidän osuutensa on ollut haastateltavien elämässä ja miksi heitä ei ihmissuhdekartoilla nähdä? Tämän aineiston ajallisen rajauksen vuoksi vain yksi haastateltavista kertoi lapsuudestaan ennen kouluikää, ja ylipäätään kertomukset lapsuudesta olivat vähäisiä. Toisen vanhemman tai sen puutumisen rooli näiden ihmisten elämässä on kuitenkin kiinnostava yksityiskohta, johon olisi voinut paneutua tarkemminkin. Ylipäätään lapsuuden perheen ja nuoruusvuosien ihmissuhteet ja tapahtumat ovat erittäin mielenkiintoisia, kun tarkastellaan ihmisen tietä kohti päihdeongelmaa ja rikollisuutta.

Yhtenä tavoitteenani tälle tutkielmalle oli kartoittaa näitä ilmiöitä paitsi tutkimuksen, myös käytännön rikosseuraamus- ja päihdetyön tarpeisiin. Viranomaisia ja auttajia koskevien kertomusten pohjalta onkin muodostettavissa periaatteita, joihin jokaisen rikosseuraamus- ja päihdeasiakkaiden kanssa toimivan olisi hyvä kiinnittää huomiota. Haastattelemani ihmiset olivat kokeneet ennakkoluuloisuutta ja tylyä kohtelua ammattilaisten taholta, mikä oli vaikeuttanut kiinnittymistä palveluihin tai jopa estänyt avun saamisen vaikeassa tilanteessa. Kunnioittavan kohtelun, inhimillisen kohtaamisen ja asiakkaan tilanteeseen ja toiveisiin perehtymisen arvokkuutta ei voikaan siis liikaa korostaa. Merkityksellisiksi koetut auttajat olivat myös kulkeneet mukana pitkään, joten työntekijöiden tarpeettomaan vaihtumiseen tulisi kiinnittää huomiota.

Kokonaisuutena tämä tutkielma vahvistaa omalta osaltaan näkemystä siitä, että aito välittävä vuorovaikutus, ihmisen kohtaaminen, sekä toimijuuden tukeminen ovat keskeisiä sosiaalista tukea vahvistavia piirteitä ihmissuhteissa silloin, kun ihminen tarvitsee tukea elämänmuutokseen ja siinä pysymiseen. Nämä samat piirteet toistuivat kertomuksissa, koskivat ne sitten perhettä, ystäviä tai ammattilaisia. Tämän tutkielman tulokset osaltaan tukevat laajempaa näkemystä siitä, että ihminen ei toimi tyhjiössä, vaan häntä ympäröivien ihmisten tarkastelu on yhtä tärkeää kuin ihmisen itsensä, niin tutkimuksen kuin auttamistyön kontekstissa.

Lähteet

- Alapuro, R. (1997) Ylioppilasliike ja sosiologia 60-luvulla – eli miten sosiologia auttoi opiskelijoita löytämään kansandemokraattisen liikkeen. *Tieteessä tapahtuu*, 15(4). Noudettu osoitteesta <https://journal.fi/tt/article/view/58730>
- Albrecht, T. L., Burleson, B. R., & Goldsmith, D. (1994). Supportive communication. Teoksessa M. L. Knapp & G. R. Miller (toim.), *Handbook of interpersonal communication*, 2. painos (s. 419 – 449). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Antonucci, T. C. (1985). Personal characteristics, social support, and social behavior. Teoksessa R. H. Binstock, & E. Shanas (toim.), *Handbook of aging and the social sciences* (s. 94 – 128). New York: Van Nostrand-Reinhold.
- Bagnoli, A. (2009). Beyond the standard interview: the use of graphic elicitation and arts-based methods. *Qualitative Research*, 9(5), 547–570.
- Bamberg, M. (1997) Positioning Between Structure and Performance. *Journal of Narrative and Life History*, 7(1-4), 335-342.
- Bamberg, M. (2003) Positioning with Davie Hogan. Stories, Tellings and Identities. Teoksessa C. Daiute & C. Lightfoot (toim.) *Narrative Analysis: Studying the development of individuals in society* (s. 135-145). Lontoo: Sage.
- Baumeister, R. & Leary, M. (1995) The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3) 497–529
- Borgatti, S. P., Mehra, A., Brass, D. J., & Labianca, G. (2009). Network analysis in the social sciences. *Science*, 323(5916) 892-895.
- Bui, H. N., & Morash, M. (2010). The impact of network relationships, prison experiences, and internal transformation on women's success after prison release. *Journal of Offender Rehabilitation*, 49(1), 1-22.
- Carlson, B. E., & Cervera, N. J. (1991). Incarceration, coping, and support. *Social Work*, 36(4), 279-285.
- Cassel, J. (1976) The contribution of the social environment to host resistance. *American Journal of Epidemiology*, 104 107–23.

- Chua, V., Madej, J. & Wellman, B. (2014). Personal communities: the world according to me. Teoksessa J. Scott & P. J. Carrington (toim.) *The SAGE handbook of social network analysis* (s. 101–115). London: SAGE Publications.
- Cohen, S. & Lakey, B. (2000) Social support theory and measurement. Teoksessa Benjamin H. Gottlieb, Lynn G. Underwood & Sheldon Cohen (toim.) *Social Support Measurement and Intervention. A Guide for Health and Social Scientists* (s. 29-52) New York, NY Oxford University Press.
- Cohen, S., Doyle, W. J., Skoner, D. P., Rabin, B. S., & Gwaltney, J. M. (1997). Social ties and susceptibility to the common cold. *Jama*, 277(24), 1940-1944.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(1988), 95-120.
- Costelloe, M. T., Chiricos, T., & Gertz, M. (2009). Punitive attitudes toward criminals: Exploring the relevance of crime salience and economic insecurity. *Punishment & Society*, 11(1), 25-49.
- Côté-Lussier, C. (2016). The functional relation between social inequality, criminal stereotypes, and public attitudes toward punishment of crime. *Psychology, Public Policy, and Law*, 22(1), 46-57.
- Cranford, J. A. (2004) Stress-Buffering or Stress-Exacerbation? Social Support and Social Undermining as Moderators of the Relationship Between Perceived Stress and Depressive Symptoms Among Married People. *Personal Relationships*, 11, 23–40.
- Crilly, N., Blackwell, A., & Clarkson, P. (2006). Graphic elicitation: Using research diagrams as interview stimuli. *Research Quarterly*, 6(3), 341–366.
- Danielsson, P. & Näsi, M. (2018) *Suomalaiset väkivallan ja omaisuusrikosten kohteena 2017 – Kansallisen rikosuhritutkimuksen tuloksia*. Katsauksia 31/2018. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.
- De Cuyper, R., Dirkzwager, A., Völker, B., van der Laan, P., & Nieuwbeerta, P. (2013). Personal networks of prisoners prior to incarceration: A comparison with the general Dutch population. *Social Science Research*, 42(6), 1612–1621.
- Deppermann, A. (2015) Positioning. Teoksessa A. DeFina & A. Georgakoulou (toim.) *The handbook of narrative analysis* (s. 369-387). Chichester: John Wiley & Sons.

- Dewey, J. (1917/1997). The need for a recovery of philosophy. Teoksessa L. Menand (toim.) *Pragmatism: A reader*. New York: Vintage Books.
- Ellonen, N. & Danielsson, P. (2018) Rikollisuuden rakenne ja kehitys. Julkaisussa Hannu Niemi (toim.) *Katsauksia 29/2018: Rikollisuustilanne 2017. Rikollisuuskehitys tilastojen ja tutkimusten valossa*. Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti.
- Fleishman, J. A., Sherbourne, C. D., Crystal, S., Collins, R. L., Marshall, G. N., Kelly, M., ... & Hays, R. D. (2000). Coping, conflictual social interactions, social support, and mood among HIV-infected persons. *American journal of community psychology*, 28(4), 421-453.
- Fludernik, M. (1996). Towards a 'natural' narratology. London: Routledge. Esitetty Laura Karttusen luennolla Tampereen yliopistossa 4.9.2017.
- Foucault, M. (2005) *Tiedon arkeologia*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen teos 1969.
- Giordano P., Schroeder R. & Cernkovich S. (2007) Emotions and crime over the life-course: A neo-Meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology* 112, 1603–1661.
- Harré, R. (1998) *The Singular Self*. Lontoo: Sage.
- Harré, R. & van Langenhove (1991) Varieties of Positioning. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 21 (4) 393-407.
- Haynie, D.L. (2002) 'Friendship networks and delinquency: The relative nature of peer delinquency'. *Journal of Quantitative Criminology*, 18(2) 99–134.
- Herman, D. (2007) Storytelling and the Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology and Narratives in Face-to-Face Interaction. *Narrative* 15(3) 306-334.
- Hogan, B., Linden, W. and Najarian, B. (2002) Social support interventions: Do they work? *Clinical Psychology Review* 22, 381–440.
- House, J. S., & Kahn, R. L. (1985). Measures and concepts of social support. Teoksessa S. Cohen, & S. L. Syme (toim.), *Social support and health* (s. 83 – 108). New York: Academic Press.

- Jackson, K. F. (2012). Participatory diagramming in social work research: Utilizing visual timelines to interpret the complexities of the lived multiracial experience. *Qualitative Social Work*, 12(4), 414–432.
- Joukamaa, M. (2010): Rikosseuraamusasiakkaiden terveyst, työkyky ja hoidontarve. *Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010*.
- Kahn, R. L., & Antonucci, T. C. (1980). Convoys over the lifecourse: attachment, roles, and social support. Teoksessa P. B. Baltes, & O. Brim (toim.), *Life-span development and behaviour*, vol. 3, (s. 253 – 286). New York: Academic Press.
- Kekki, T. (2009) Taparikollisuus, huumeet ja rikoskierre. *Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 80/2009*
- Kelly, G. A. (1969). *Clinical psychology and personality: The selected papers of George Kelly* (B. Maher, toim.). New York: Wiley.
- Kesby, M. (2000). Participatory diagramming: deploying qualitative methods through an action research epistemology. *Area*, 32(4), 423–435.
- Kivivuori, J. & Linderborg, H. (2009) Lyhytaikaisvanki: Tutkimus lyhytaikaisvankien elinoloista, elämäkulusta ja rikollisuudesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 248. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2009*.
- Kääriäinen, J. (2016) Suomalaisten rangaistusasetteet. *Yhteiskuntapolitiikka* 81(6) 619-631.
- Lahey, B., Ross, L., Butler, C., & Bentley, K. (1996). Making social support judgments: The role of perceived similarity and conscientiousness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 15, 283–304.
- Lahey, B., Tardiff, T., & Drew, J. (1994). negative social interactions - assessment and relations to social support, cognition, and psychological distress. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 13(1), 42-62.
- Lappi-Seppälä, T. (2013) Kriminaalipolitiikan muutostrendejä. Teoksessa Raimo Lahti (toim.) *Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Oikeustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, 17–52.

- La Vigne, N.; Naser, R.; Brooks, L. & Castro, J. (2005) Examining the effect of incarceration and in-prison family contact on prisoners' family relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, 314–335.
- LeBel, T. P. (2012) Invisible stripes? Formerly incarcerated persons' perception of stigma. *Deviant Behavior*, 33, 89–107.
- Leverentz A (2006) The love of a good man? Romantic relationships as a source of support or hindrance for female ex-offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 43, 459–488.
- Lin, N., Ye, X. and Ensel, W.M. (1999) Social support and depressed mood: A structural analysis. *Journal of Health and Social Behavior*, 40, 344–59.
- Linderborg, H. & Blomster, P. & Tyni, S. & Muiluvuori, M-L. (2012): Laatuakaa vankilassa? Tutkimus vankilaelämän laatuun vaikuttavista tekijöistä. *Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2012*.
- Loat, M. (2011) *Mutual Support and Mental Health: A Route to Recovery*. London ja Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Lonardo, R.A., Giordano, P.C., Longmore, M.A. and Manning, W.D. (2009) Parents, friends, and romantic partners: Enmeshment in deviant networks and adolescent delinquency involvement. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(3), 367–83.
- Lucius-Hoene, G. & Deppermann, A. (2004) *Rekonstruktion narrativer Identität: Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*. Wiesbaden: VS.
- Marin, A. & Wellman, B. (2014) Social network analysis: an introduction. Teoksessa J. Scott & P. J. Carrington (toim.) *The SAGE handbook of social network analysis* (s. 11–25) London: SAGE Publications.
- Mellor, D., Stokes, M., Firth, L., Hayashi, Y., & Cummins, R. (2008). Need for belonging, relationship satisfaction, loneliness, and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 45(3), 213–218.
- Nooney, J., & Woodrum, E. (2002). Religious coping and church-based social support as predictors of mental health outcomes: Testing a conceptual model. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(2) 359-368.

- Oetzel, J., Duran, B., Jiang, Y., & Lucero, J. (2007). Social support and social undermining as correlates for alcohol, drug, and mental disorders in American Indian women presenting for primary care at an Indian health service hospital. *Journal of Health Communication*, 12(2), 187-206.
- Oetzel, J., Wilcox, B., Archiropoli, A., Avila, M., Hell, C., Hill, R., & Muhammad, M. (2014). Social support and social undermining as explanatory factors for health-related quality of life in people living with HIV/AIDS. *Journal of health communication*, 19(6), 660-675.
- Oikeuslaitoksen verkkosivut (2018) Seuraamukset. <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/karajaoikeudet/fi/index/rikosasiat/seuraamukset.html> Katsottu 24.6.2019.
- Pauwels, L. (2010) Visual sociology reframed. An analytical synthesis and discussion of visual methods in social and cultural research. *Sociological Methods and Research* 38(4). 541–581.
- Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24, 1–24.
- Presser, L., & Sandberg, S. (2015) Introduction: What Is the Story? Teoksessa L. Presser & S. Sandberg (toim.) *Narrative criminology: Understanding stories of crime* (s. 1-20) New York: New York University Press.
- Pöysä, J. (2009) Positiointiteoria ja positiointianalyysi - uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Teoksessa Samuli Hägg, Markku Lehtimäki & Liisa Steinby (toim). *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen* (s. 314-343). Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut (2019) Arvot. <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/arvot.html> Katsottu 24.6.2019.
- Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut (2017) Historiaa. <http://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/historiaa.html> katsottu. 24.6.2019.
- Rikosseuraamuslaitoksen verkkosivut (2019) Seuraamukset ja säännökset. <https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset.html> Katsottu 24.6.2019.
- Rikosseuraamuslaitos (2018): *Rikosseuraamuslaitoksen tilastollinen vuosikirja 2017*. ISSN 2242-6957 (verkkojulkaisu).

- Sarpavaara, H. (2014) Ystävyyssuhteiden merkitykset yhdyskuntaseuraamustyön päihdeongelmaisten asiakkaiden muutospuheessa. Teoksessa H. Linderborg, M. Suonio & T. Lassila (toim.) *Sosiaalisyö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla* (s. 197-212) Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014.
- Seeman, T. E., & Berkman, L. F. (1988) Structural characteristics of social networks and their relationship with social support in the elderly: who provides support. *Social science & medicine*, 26(7), 737-749.
- Shivy, V.A., Wu, J.J., Moon, A.E., Mann, Shay C., Holland, J.G. and Eacho, C. (2007) Ex-offenders reentering the workforce. *Journal of Counseling Psychology*, 54(4), 466–73.
- Sletten, M. A. (2011). Long-term benefits of social ties to peers – even among adolescents with “risky” friendships? *Journal of Youth Studies*, 14(5), 561–585.
- Sommers, I., Baskin, D.R. & Fagan, J. (1994) Getting out of the life: Crime desistance by female street offenders. *Deviant Behavior*, 15(2) 125–49.
- Suomen virallinen tilasto SVT (2019) Rikos- ja pakkokeinotilasto [verkkojulkaisu]. Viranomaisten Tietoon Tullut Rikollisuus 2017, 2. Selvitettyihin rikoksiin syylliseksi epäillyt ja rikoksien uhrin. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 10.7.2019].
- Suomen virallinen tilasto SVT (2019): Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset [verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 24.6.2019].
- Taylor, S. E. (2003) *Health Psychology*. New York, NY: McGraw-Hill
- Tonry, M. H. (2004). *Thinking about crime: Sense and sensibility in american penal culture*. Oxford;New York;: Oxford University Press.
- Umoquit, M. J., Dobrow, M. J., Lemieux-Charles, L., Ritvo, P. G., Urbach, D. R., & Wodchis, W. P. (2008). The efficiency and effectiveness of utilizing diagrams in interviews: An assessment of participatory diagramming and graphic elicitation. *BMC Medical Research Methodology*, 8 (53).
- Umoquit, M. J., Tso, P., Burchett, H. E. D., & Dobrow, M. J. (2011). A multidisciplinary systematic review of the use of diagrams as a means of collecting data from research subjects: Application, benefits and recommendations. *BMC Medical Research Methodology*, 11(1).

Valtioneuvoston asetus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta annetun lain voimaantulosta 53/2015.

Vankeuslaki 23.9.2005/767.

Vinokur, A. D. & Ryn, M. (1993). Social support and undermining in close relationships: Their independent effects on the mental health of unemployed persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 350-359.

Volker, B., De Cuyper, R., Mollenhorst, G., Dirkzwager, A., van der Laan, P., & Nieuwbeerta, P. (2016). Changes in the social networks of prisoners: A comparison of their networks before and after imprisonment. *Social Networks*, 47, 47–58.

Wallin, M. (2015) Vankeuden kriisistä selviytyminen. Kuvaus pitkäaikaissängin kriisiprosessista (pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto). Haettu osoitteesta <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/98330>.

Wright, E. M., DeHart, D. D., Koons-Witt, B. A., & Crittenden, C. A. (2013). ‘Buffers’ against crime? Exploring the roles and limitations of positive relationships among women in prison. *Punishment & Society*, 15(1), 71-95.

Wortham, S. (2000) Interactional Positioning and narrative self-construction. *Narrative Inquiry*, 10(1) 157-198.

Young, L. & Barrett, H. (2001) Adapting visual methods: action research with Kamala street children. *Area*, 32, 141–152.

Liitteet

Liite 1: Haastattelurunko

- 1) Aluksi salassapito, suostumukset ja sopimukset
 - i) Nauhoitus ja litterointi
 - ii) Aineiston jatkokäyttö
 - iii) Anonymiteetti
 - iv) jne.
- 2) Tuomiota edeltänyt aika
 - i) Aloitetaan 1. ihmissuhdekartan laatiminen
 - (1) Lähisuhteet
 - (2) Läheisimmät ystävät
 - (3) Työkaverit
 - (4) Harrastukset
 - (5) Sukulaiset
 - (6) Sosiaalityöntekijä, terapeutti tms
 - (7) jne.
 - ii) Suhteiden laatu (neg/pos/ristiriitainen, värikynät)
 - (1) Oliko jollain keskeinen osa siinä, että tuli tehtyä mitä teki ja sai tuomion?
 - (2) Yrittikö joku suojella tai auttaa?
- 3) Tuomion saaminen ja vankeuden aloittaminen
 - i) Mikä muuttui? (nuolilla kuvataan henkilöiden liikkumista kartalla)
 - ii) Hylkäsi joku? Muuttuiko suhde? Yllättikö joku?
- 4) Vankeuden aikana
 - i) Mikä muuttui? (nuolilla kuvataan henkilöiden liikkumista kartalla)
 - ii) Vankilassa muodostuneet ihmissuhteet
- 5) Vapautuessa ja muutamat ensimmäiset kuukaudet siviilissä
 - i) Mikä muuttui? (nuolilla kuvataan henkilöiden liikkumista kartalla)
- 6) Nykytilanne (Piirretään uusi kartta puhtaalle pohjalle)
 - i) Voimavaraistavat suhteet: ketkä tukevat ja pitävät yllä elämänhallintaa, tuovat iloa ja läheisyyttä
 - ii) Haitalliset suhteet: päihteisiin tai rikoksiin kannustavat, kuluttavat suhteet, hyväksi käyttävät tai loukkaavat
 - iii) Potentiaaliset suhteet: kiinnostavat ihmiset, orastava ystävyys tai parisuhde, uudeen lähentyminen
 - iv) Mitä haluaisi muuttaa, miten se vaikuttaisi? (Sinisellä värikynällä kaavaillaan tulevaisuudenhaaveita)
- 7) Vertaaminen edelliseen karttaan, mitä ajatuksia herättää?
 - i) Loppufiilikset, onko jotain muuta mitä haluaisi sanoa?

Liite 2: Ihmissuhdekartan pohja

